

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Diplomová práce

Bc. Martina Ostrýžová

**Současný stav tradičního teritoriálního dialektu
v mluvě staré generace v obci Vír**

The Present-Day State of the Local Dialect in the Speech of
the Old Generation in the Village of Vír

2016

Vedoucí práce: PhDr. Robert Dittmann, Ph.D.

Poděkování

Děkuji PhDr. Robertu Dittmannovi, Ph.D., za odborné vedení práce, za obětavou pomoc při jejím řešení a za další cenné rady.

Dále chci poděkovat všem respondentům za jejich čas a ochotu, se kterou mi poskytli potřebné rozhovory a informace. Bez nich by tato práce nemohla vzniknout.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Milné dne

.....

Martina Ostrýžová

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá výzkumem nářečí v obci Vír v českomoravské nářeční oblasti. Výzkum se soustřeďuje na vybrané jevy z oblasti hláskosloví a morfologie, specifikované na základě izoglos zachycených v *Českém jazykovém atlase*, případně starších prací. Jevy jsou zkoumány na základě polořízených rozhovorů s informátory ze staré generace, definované ve shodě s *Českým jazykovým atlasem* jako mluvčí nad 65 let. Audionahrávky byly dále zpracovány a byly přepsány podle ustálených pravidel dialektologického přepisu. Srovnání se standardními díly české dialektologie (Běličův *Nástin české dialektologie*, *Český jazykový atlas*, Utěšeného *Nářečí přechodného pásu českomoravského. Hláskosloví*) ukazuje, že nejstarší generace ve Víru užívá některých typických rysů českomoravské nářeční skupiny, jiné rysy však ustupují.

Klíčová slova: českomoravská nářeční oblast, stará generace, teritoriální dialekt, Vír

Abstract

The M.A. thesis explores the dialect of the village Vír, which is situated in Czech-Moravian boundary dialectal area. The exploration focuses on selected features from phonetics and phonology and morphology, specified on the basis of isoglosses described in the *Český jazykový atlas* (Czech Dialect Atlas) or in older publications. The research of features followed is based on interviews with old generation informants, which is delimited in accordance with the Czech Dialect Atlas as speakers older than 65. The audiorecordings were further processed, the material was transcribed according to standard rules for dialectological transcription. A comparison with standard works of Czech dialectology (such as Bělič's *Nástin české dialektologie*, *Český jazykový atlas*, Utěšený's *Nářečí přechodného pásu českomoravského. Hláskosloví*) shows that the oldest generation speakers in Vír still keep some of the typical traits of the Czech-Moravian dialectal group while other such features are retreating.

Key words: Czech-Moravian dialectal group, old generation, local dialect, Vír

Obsah

I. ÚVOD.....	7
II. TEORETICKÁ ČÁST.....	9
II.1. Charakteristika obce Víř.....	9
II.1.1 Historie Víř.....	9
II.1.2 Statistiky obyvatelstva Víř.....	11
II.2 Dialekt a pojmy s ním související.....	12
II.2.1 Dialekt.....	12
II.2.2 Interdialekt.....	13
II.2.3 Dialektismus.....	14
II.2.4 Nářečí přechodové.....	14
II.2.5 Nářeční skupina a podskupina.....	15
II.3 Dělení českých nářečí v širším smyslu, vymezení českomoravské nářeční oblasti.....	16
II.3.1 Trávníčkova Moravská nářečí	17
II.3.2 Havránkova Nářečí česká.....	17
II.3.3 Utěšeného Nářečí přechodného pásu česko-moravského. Hláskosloví	19
II.3.4 Bělčova díla.....	20
II.3.5 České nářeční texty.....	21
II.3.6 Český jazykový atlas.....	23
II.3.7 Encyklopedický slovník češtiny.....	24
II.3.8 Večerkovy Jazyky v komparaci 2.....	24
II.4 Dosavadní výzkumy českomoravské nářeční oblasti.....	25
III. PRAKTICKÁ ČÁST.....	27
III.1 Charakteristika nahrávaných informátorů.....	30
III.2 Metoda zpracování dat.....	32
III.3 Kvantifikované jevy.....	33
III.3.1 Změna souhláskové skupiny št' > šč.....	33
III.3.1.1 Lexém (j)ěšče/(j)ěšt'e.....	34
III.3.1.2 Skupina šč/št' v dalších slovech.....	38
III.3.1.3 Shrnutí výskytu slov se skupinou šč/št'.....	39
III.3.2 Tvar slovesa být ve 2. os. sg. v préteritních tvarech a v přítentu.....	43
III.3.3 Tvar slovesa být v 1. os. sg. ve funkci spony.....	44
III.3.4 Rozdíly v kvantitě samohlásek.....	45
III.3.4.1 Krácení ražených délek – tzv. moravská krátkost.....	46
III.3.4.1.1 Moravská krátkost u substantiv.....	46
III.3.4.1.2 Moravská krátkost u sloves	48
III.3.4.2 Další změny v kvantitě.....	49
III.3.4.2.1 Dloužení kmenového e, o > é, ó	49
III.3.4.2.2 Krácení í, ú > i, u	50
III.3.5 Depalatalizace předpony ně- u zájmen a zájmených příslovcí.....	51
III.3.6 Nominativ-akuzativ pl. životných maskulin	54
III.3.7 Přehlásky 'a > ě (> e), 'u > i a koncové -a, -u, -ou, -o.....	55
III.3.8 Deklinace substantiv zakončených na -s(a), -z(a), -l(a) a substantiv typu kul- ňa, pekárňa.....	60
III.3.9 Nesoustavné -l v přičestí minulém.....	62
III.3.10 Ve 3. os. pl. sloves 4. třídy tvary na -ijou.....	65
III.3.11 Genitiv, dativ, lokál sg. f. tvrdého adjektivního skloňování -ej.....	66
III.4 Nekvantifikované a nezachycené jevy.....	67

III.4.1 Imperativní tvary sloves na -ime, -ite	67
III.4.2 Hiátové h-	67
III.4.3 Sloveso chtít má tvary s chc-.....	67
III.4.4 Některé další jevy.....	69
IV. K JAZYKOVÉ CHARAKTERISTICE JEDNOTLIVÝCH MLUVČÍCH.....	70
V. ZÁVĚR.....	86
VI. LITERATURA.....	91
VI.1 Citovaná literatura.....	91
VI.2 Prostudovaná literatura.....	92
VI.3 Elektronické zdroje.....	93
VII. PŘÍLOHY.....	94
VII.1 Vzor informovaného souhlasu a doprovodného dotazníku.....	94
VII.2 Ukázky přepisu.....	95

I. ÚVOD

Jako téma své diplomové práce jsem si vybrala nářeční výzkum staré generace v jedné obci na Českomoravské vrchovině, tedy obce spadající svou mluvou do českomoravské nářeční podskupiny, přesněji výzkum současného stavu tradičního teritoriálního dialektu v mluvě staré generace v obci Vír. K tomuto výběru mne přivedl fakt, že ve Víru mám rodinu a prožila jsem zde část svého dětství, a dále také můj zájem o místní mluvu a zachovalé nářečí. Sama pocházím z 8 km vzdáleného města Bystřice nad Pernštejnem, které spadá taktéž do českomoravské nářeční podskupiny. Vír jsem zvolila vzhledem k počtu obyvatel a vzhledem k tomu, že zde znám mnoho místních obyvatel, kteří podle mého názoru stále používají tradiční nářečí charakteristické pro tuto oblast, a chtěla jsem zachytit a prozkoumat jeho podobu v době, kdy se používá podle mého pozorování ještě poměrně hojně. Dále byl pro mou práci jedním z podnětů i fakt, že v *Českém jazykovém atlase* (dále ČJA) je pod číslem 508 nářeční bod, který označuje cca 3 km vzdálenou obec Věstín (viz obr. č. 1 v kap. 3), a kde tedy dialektologický průzkum pro ČJA proběhl, avšak neproběhl přímo v obci Vír, která je podle mého mínění neméně zajímavá.

Vzhledem k rozsahu této práce jsem se však rozhodla pro zúžení výzkumného zájmu na vybrané jevy z oblasti hláskosloví a morfologie. Lexikum místního nářečí je sice také zajímavé, ale jak už bylo řečeno – s přihlédnutím k rozsahu diplomové práce by zpracování tohoto tématu nebylo možné, takže nezbývá než doufat, že se lexiku samotnému bude věnovat nějaká jiná odborná práce (v nahrávkách se některé dialektismy jako *putra*, *trupla* objevily, zmíníme je u charakteristik jednotlivých informátorů). Vzhledem k rozsahu práce a jen málo typickým rysům syntaxe českomoravské nářeční oblasti (srov. Kloferová, 2008, s. 163) nebyly nakonec do výsledků výzkumu prezentovaných v této práci zařazeny ani syntaktické jevy. Oproti původnímu záměru nebylo prezentováno ani srovnání s korpusem ORAL, neboť sondy ukazují na nevyrovnanost korpusu a malé absolutní zastoupení jednotlivých jevů (např. */j/ešte/*).

Cílem této diplomové práce bude analýza nahrávek informátorů z obce Vír, a to z řad zástupců staré generace, kterou definujeme ve shodě s ČJA jako mluvčí nad 65 let, a jejich následné zhodnocení z hlediska rysů typických pro českomoravskou nářeční oblast. Stav zachycený naším výzkumem porovnáme se stavem a rysy popsány v základních dialektologických dílech, a to v Běličově *Nástinu české dialektologie*, Utěšeného *Nářečích*

přechodného pásu česko-moravského. Hláskosloví a v ČJA. Běličův popis, vzniklý na základě výzkumu souvisejícího s přípravou Českého jazykového atlasu, jsem zvolila kvůli tomu, že je dosud nejpodrobnější dialektologickou prací, monografii Utěšeného jsem vybrala z toho důvodu, že se jedná o jedinou dosud publikovanou soubornou monografii zabývající se přímo českomoravskou nářeční oblastí.

Struktura práce je následující: nejdříve stručně charakterizuji obec Vír, tedy místo, kterého se nářeční výzkum této práce týká, zmíním stručně její historii i současnost a některé statistické údaje, a to pro představu, kde se Vír přesně nachází a jaké vlivy na něj působily či působí. Dále se zaměřím na vybrané základní pojmy, které v celé této práci budu používat. Poté stručně nastíním dělení českých nářečí (v širším slova smyslu) v několika významných dílech a zejména samotné vymezení českomoravské nářeční oblasti, protože v různých příručkách, monografiích či studiích najdeme do jisté míry odlišné pojetí tohoto dělení českých nářečí. Jak následně ukážu, rozdíly v jednotlivých pracích zabývajících se vymezením českomoravské nářeční oblasti jsou více či méně markantní a záleží mj. i na době vzniku jednotlivých děl, a tedy i na dobových možnostech a metodách dialektologického výzkumu.

Pro svou práci jsem si jako výzkumnou metodu zvolila nakonec pouze metodu nahrávání promluv, a to z toho důvodu, že zde budu zkoumat rovinu hláskoslovnou a morfológickou a metoda dotazníková je pro tento účel méně vhodná proto, že některé jevy nezachytí v potřebné četnosti. U dotazníkové metody vyvstávají také obtíže spojené s introspekcí examinovaných osob, se zachycením variability sledovaných jevů, s odtržením od kontextu plynulé mluvené řeči ad. Po charakteristice nahrávaných osob bude následovat rozbor jednotlivých nahrávek, a to pro každý hláskoslovný a morfológický jev typický pro českomoravskou nářeční oblast. Připojeny budou stručné poznámky k idiolektu každého informátora. Z porovnání výskytů nářečních jevů typických pro českomoravskou oblast s jevy, které pro tuto oblast typické nejsou, vyplyne závěr, zda a v jaké míře se u nejstarší generace v obci Vír stále užívají nářeční jevy, zda místní nářečí ustupuje a nahrazují ho interdialektické hláskoslovné a tvaroslovné rysy.

II. TEORETICKÁ ČÁST

II.1. Charakteristika obce Vír

Následující informace v této kapitole jsou čerpány z knihy *Vír v údolí Svratky* (2008) a z internetových stránek obce Vír.¹ Obec Vír se nachází v okrese Žďár nad Sázavou na Českomoravské vrchovině, což je geomorfologická oblast, která svůj název získala podle toho, že se rozkládá po obou stranách historické zemské hranice Čech a Moravy, je to celek rozkládající se na téměř celém území kraje Vysočina. Samotná obec se rozkládá na ploše 531 ha v nadmořské výšce 370–550 m. n. m. v údolí podél toku řeky Svratky (dříve byla nazývána Švarcava), do které v obci Vír vtéká říčka Bystřička. Ze strany západní a východní je toto údolí obklopeno strmými svahy, na straně severní se rozkládá přehradní nádrž Vír a pouze na jižní straně je údolí otevřeno a klesá níže k Brnu. Údolí, resp. rokle, ve kterém se Vír nachází, bylo po staletí vytvářeno dravým tokem řeky Svratky, který se svými občasnými záplavami nevyhnul žádné části vesnice, ale ve 20. století byl sveden do umělého řečiště pod kopcem zvaným Povrchnice, mezi místními občany známým jako „Kača“, a následně byl v 50. letech přehrazen již zmíněnou Vířskou přehradou. Ta byla dokončena roku 1957 a s jejím vznikem je spjat zánik dvou obcí – Chudobín a Korouhvice. Obec Vír leží na samém východním okraji českomoravské nářeční skupiny, tj. téměř na hranici se středomoravskými nářečími.

II.1.1 Historie Víru

Regionální historici i jazykovědci se shodují na tom, že jméno obce Vír pochází ze starobylého podstatného jména *vír*, které v podobě **virь* představuje všeslovanský základ toponym označujících prudký krouživý pohyb, zpravidla kolem svislé osy. Dříve než zde byla vystavěna přehradní nádrž, se totiž v toku Svratky u skalního útvaru dodnes nazývaného Vířina, tj. v zúžené části řečiště pod soutokem řeky Svratky s říčkou Bystřičkou, tvořil velmi silný a nebezpečný vodní vír.

Počátky osidlování řeky Svratky a okolní krajiny se datují již do poloviny 13. století. V té době král a markrabě Přemysl Otakar II. potřeboval území obce pro výstavbu obchodní stezky z Čech na Moravu a do Rakous. Vedl tedy spory se šlechtici a moravskými feudály

¹ ONDRÁČKOVÁ, Milada; STALMACH, Ladislav (eds.). *Vír v údolí Svratky*. Vír: Obec Vír, 2008; a dále <http://www.virvudolisvratky.cz/historie-obce-vir/>.

Jimramem a Heřmanem, kteří tamější zalesněné území pravděpodobně proti proudu řeky Svratky a Křetínky kolonizovali. Přemysl Otakar II. spory vyhrál a tím vznikla královská enkláva v popředí s městem Poličkou a hradem Svojanovem.

Dále je Vír historicky spojen i s hrady Pyšolec a Pernštejn a s tvrzemi Zubštejn (Kámen) a Aueršperk. Ty byly vystavěny za přispění pánů z rodu Pernštejnů, z tohoto rodu pocházel i výše zmíněný Jimram. Sídla Pyšolec, Zubštejn a Aueršperk byla vystavěna po obvodu jediného kopce Povrchnice, což je dosti neobvyklé.

I když je hrad Pyšolec zmiňován až od roku 1350, předpokládá se, že jeho historie je delší a počíná již kolem roku 1300. Pyšoleckého panství, do něhož Vír patřil, se týká i listina z roku 1358 o převodu pyšoleckého panství do vlastnictví moravských markrabat z rodu Lucemburků, ale v ní Vír zmíněn není. První zmínka o samotném Víru pochází až z listiny Vojtěcha z Pernštejna z roku 1364, ve které svůj majetek spojuje s manželkou Kunkou z Klečan, ale hrad Pernštejn a obec Vír ze smlouvy jmenovitě vyjímá – proč tomu tak bylo, se můžeme pouze domnívat. Jedna z hypotéz předpokládá, že Vír a jeho okolí skrývaly něco velmi cenného, čeho se Pernštejnové nechtěli vzdát. Vilém z Pernštejna totiž roku 1406 zapisuje věno své manželce Anně ze Šternberka, ale výslovně z něj vyjímá tok řeky ve Víru a okolní lesy. Možná to souviselo s hamrem a dvěma mlýny, které mohly být ve Víru již dříve než od konce 15. století, kdy byly poprvé oficiálně zaznamenány v urbáři Viléma z Pernštejna, a jež byly důležitým zdrojem bohatství. Některé další okolnosti svědčí pro možnost, že zde probíhala utajovaná výroba železa, o niž Pernštejnové usilovali i nadále, a tak se Víru a jeho okolí nechtěli vzdát, ale zároveň neuváděli konkrétní důvody.

I v několika následujících staletích měl obec ve svém držení rod Pernštejnů a hranici mezi jejich jednotlivými panstvími představovala právě řeka Svratka, samotná obec Vír a osada Hamr u Víru se nacházely na jejím levém břehu.

V novém urbáři Pernštejnů z roku 1582 už nejsou zmínky o obci Vír, ale o obci jménem Hrdá Ves na Bystřičkách (od roku 1596 se název zkracoval na Hrdá Ves). Tato vesnice se však nerozkládala na zcela jiném území, ale původně to byla jedna ves, po rozdělení je od sebe dělila pouze Svratka a most postavený přes ni. Nyní tvoří Vír i Hrdá Ves opět jeden celek s označením Vír, i když místní název Hrdá Ves se používá běžně dodnes.

II.1.2 Statistiky obyvatelstva Víru

Obec Vír má podle nejnovějších dostupných údajů Českého statistického úřadu z roku 2014 (k 31. prosinci 2014) 718 obyvatel, z toho je 341 mužů a 377 žen. Do věkové skupiny 0–14 let náleží 101 obyvatel, do skupiny 15–64 let 462 obyvatel a k nejstarší věkové kategorii, tedy 65 let a více, patří celkem 155 obyvatel, celkový věkový průměr obyvatel je 43,5 roku.² K 31. 12. 2013 měl Vír 716 obyvatel, ke konci roku 2012 pak 721, vývoj počtu obyvatel i v předchozích letech shrnuje tabulka č. 1.³

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Počet obyvatel	730	732	732	721	725	721	716	718
Z toho mužů	354	357	359	353	344	344	339	341
Z toho žen	376	375	373	368	381	377	377	377
Průměrný věk obyv.	40,8	40,9	41,6	42,3	42,6	43,3	43,8	43,5

Tabulka 1: Vývoj počtu a složení obyvatel v obci Vír

V tabulce č. 1 můžeme vidět, že průměrný věk obyvatelstva Víru v posledních letech většinou mírně stoupal, v roce 2014 mírně klesl. Celkový počet obyvatel obce má od roku 2008 spíše velmi mírně klesající tendenci.

2 Veřejná databáze. Český statistický úřad [online]. Dostupné z WWW: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt&zo=N&pvo=DEM03&z=T&f=TABULKA&verze=-1&nahled=N&sp=N&skupId=526&filtr=G~F_M~F_Z~F_R~F_P~_S~_null_null_&katalog=30845&pvo=DEM03&pvokc=101&pvoch=40690&c=v60__RP2014MP12DP31.

3 Veřejná databáze. Český statistický úřad [online]. Dostupné z WWW: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt-parametry&katalog=30845&z=T&f=TABULKA&zo=N&pvo=DEM03&verze=-1&nahled=N&sp=A&skupId=526&filtr=G~F_M~F_Z~F_R~F_P~_S~_null_null_&pvokc=101&pvoch=40690&c=v60__RP2014MP12DP31&str=v70.

II.2 Dialekt a pojmy s ním související

V této kapitole stručně vymezíme základní termíny, jak je budeme chápat v této práci, a to termíny *dialekt*, *dialektismus*, *interdialekt*, *nářeční skupiny* a *podskupiny*, *nářečí přechodové*. U většiny výrazů je zmíněna souvislost s nářečími českomoravské oblasti.

II.2.1 Dialekt

Pojem *dialekt* neboli *nářečí* se používá nejen v lingvistice samotné, ale například i v pomezí sociolingvistiky či v historii, a v jejich rámci nabývá různých významů. *Encyklopedický slovník češtiny*⁴ (dále ESČ) uvádí několik možností, jak chápat výraz *dialekt* v rámci jazykovědy: jako „historicko-genealogické označení pro jednotlivé jazykové rodiny odštěpující se ze společného základu, např. indoevropského...“, z hlediska sociolingvistického je zde dialekt vymezen jako „sociální (též vrstevný) dialekt“ (s odkazem na slang). I *Akademický slovník cizích slov*⁵ zmiňuje pojem *sociální dialekt* a definuje jej jako „nestruturní útvar založený zejména na společensky podmíněné lexikální diferenciaci“. Složitosti denotace tohoto termínu si byl vědom také Chloupek,⁶ podle něj můžeme dialekt chápat také tak, že je to „strukturní varieta (útvary) jazyka ve vztahu k jiné varietě. Dílčí jazykový útvar ve vztahu k celku. Komplexní kategorie lingvistická, sociologická a historická“.

S pojmem *dialekt* se však dle výkladu ESČ⁷ můžeme setkat i v teorii transformační generativní gramatiky, kde se „dialekt chápe jako jazyková varieta, která je výsledkem parametrizace univerzálních jazykových principů a není ovlivněna působením společenských institucí (médií, školy aj.) ani kontaktem s jiným jazykovým okolím“.

Nejrozšířenější je však chápání dialektu jako tradičního teritoriálního (či lokálního) dialektu, definovaného podle ESČ⁸ jako „územně (geograficky) vymezený útvar národního jazyka, který je určen vztahem k jiným teritoriálním útvarům a k jazyku národnímu. Spolu se

4 KARLÍK, Petr; NEKULA, Miroslav; PLESKALOVÁ, Jana. (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 109.

5 PETRÁČKOVÁ, Věra; KRAUS, Jiří. *Akademický slovník cizích slov: [A-Ž]*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1998, s. 161.

6 CHLOUPEK, Jan. *Aspekty dialektu*. Brno: Universita J. E. Purkyně v Brně, 1971.

7 KARLÍK, Petr; NEKULA, Miroslav; PLESKALOVÁ, Jana. (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 109.

8 Tamtéž.

spisovným jazykem tvoří dialekt krajní póly na stratifikační ose jazyka“, a podle *Akademického slovníku cizích slov*⁹ je dialekt definován jako „nespisovný útvar národního jazyka odlišující se některými strukturálními rysy a užíváním na určitém území, nářečí“. S tímto posledním vymezením budeme v této práci pracovat i my a půjde zde o konkrétní jeden dialekt objevující se na českém území, tj. na území České republiky jako celku neboli v rámci českých nářečí v širším pojetí (viz dále v kapitole II.3).

II.2.2 Interdialekt

Podle SSJČ¹⁰ je interdialekt „nadnářeční jazykový útvar, v němž jsou setřeny specifické znaky jednotlivých místních nářečí“. ESČ¹¹ se mj. zmiňuje o tom, že „s vývojem jazykového společenství a se změnou společenských a ekonomických podmínek pozvolna zanikají mnohá jejich úzce lokální specifika a formují se (nestrukturální) interdialekty, v nichž se odrážejí i vývojové tendence, které mohou ovlivňovat konstituování normy“. Jako synonyma ke slovu *interdialekt* uvádí ESČ¹² výrazy „nadnářečí“, „nářečí oblastní“ či „podoba místního nářečí nivelizovaná“. Podle ESČ¹³ je interdialekt „nestabilizovaná varieta (útvary) národního jazyka představující poslední vývojové stadium tradičních teritoriálních dialektů: ty (...) ztrácejí svou specifiku, postupně se zbavují výlučných, nápadných znaků (...) a vzájemně se sblížují“.

Obě definice se shodují v tom, že typickým příkladem interdialektu na českém území je obecná čeština. Ta je zformována na základě českých nářečí v užším smyslu, a to vyrovnáváním českých lokálních nářečních znaků. Další příklad užití označení *interdialekt* v kontextu bohemistiky uvádí například SSJČ¹⁴ pro obecnou hanáčtinu, a to jako „interdialektický útvar regionálně moravský“.

9 PETRÁČKOVÁ, Věra; KRAUS, Jiří. *Akademický slovník cizích slov: [A–Ž]*. Praha: Academia, 1998, s. 161.

10 *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. Dostupné z WWW: <http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=interdialekt&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>.

11 KARLÍK, Petr; NEKULA, Miroslav; PLESKALOVÁ, Jana. (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 184.

12 Tamtéž, s. 183.

13 Tamtéž.

14 *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. Dostupné z WWW: <http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=interdialekt&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>.

II.2.3 Dialektismus

Při existenci dialektů je podle ESČ¹⁵ potřebný i termín pro označení jednotlivých rysů typických pro daný teritoriální dialekt či pro skupinu dialektů. Takový prvek jazyka patřící do systému tohoto/těchto nářečí se nazývá *dialektismus*. Dialektismů se užívá především v mluvené komunikaci a ve funkčním vymezení se ho může dokonce využívat i jako stylistického prostředku ve spisovném projevu či v textech uměleckých. Dialektismy se vyskytují ve všech jazykových rovinách, avšak zmíním zde podrobněji pouze tzv. regionalismy – oblastní výrazy, které jsou v rámci dialektismů vyčleňovány z hlediska územního. Na českém území jsou nejrozšířenějšími a zároveň také nejznámějšími regionalismy tzv. moravismy a čechismy,¹⁶ tj. oblastní výrazy typické pro většinu území Moravy a Čech.

V českomoravské nářeční podskupině se s pojmem *moravismus* (popř. *čechismus*) obvykle pracuje proto, že se zde proplétají jak znaky typicky české, tak znaky typicky moravské. V této práci budu pracovat především s pojmem *moravismus*, a to kvůli zdůraznění rysů typicky moravských v oblasti, která je sice přechodovou, ale ve většině dělení náleží do skupiny nářečí českých v užším smyslu.

II.2.4 Nářečí přechodové

Tam, kde se setkávají hranice dvou či více nářečních celků, existují tzv. nářečí přechodová neboli přechodná. Tyto nářeční celky na hranicích nářečních celků obsahují podle ESČ¹⁷ rysy přechodovosti, které se vymezují zpravidla pro menší či větší skupinu dialektů, nikoliv pouze pro jedno nářečí.

Podle ESČ¹⁸ je lze dělit na dva typy, a to na přechodová nářečí v rámci dialektů národního jazyka a na nářečí s četnými znaky přechodovými existujícími na pomezí či rozhraní příbuzných jazyků. Na českém území, v rámci českých nářečí v širším smyslu, můžeme nalézt dva zástupce prvního výše zmíněného typu, a to jižní podskupinu slezských

15 KARLÍK, Petr; NEKULA, Miroslav; PLESKALOVÁ, Jana. (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 110.

16 Výraz *čechismus* není příliš užívaným termínem, uvádí ho např. ESČ, 2002, s. 110.

17 KARLÍK, Petr; NEKULA, Miroslav; PLESKALOVÁ, Jana. (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 279.

18 Tamtéž.

nářečí (tj. podskupinu frenštátskou), která má znaky slezské i moravské, nebo právě nářečí českomoravského přechodného pásu, jež mají jak znaky nářečí českých v užším smyslu, tak i rysy středomoravských nářečí. Jako zástupce typu druhého lze uvést nářečí slezskopolská, která zahrnují rysy české a polské, nebo nářečí východomoravská, zahrnující znaky moravské a západoslovenské.

II.2.5 Nářeční skupina a podskupina

Toto označení se důsledně užívá od Běličova *Nástinu* (1972). Jeho klasifikace českého jazyka je trojstupňová a zahrnuje nářeční *skupiny*, ty se dělí na *podskupiny* a ty pak na vlastní místní nářeční *jednotky*.¹⁹

ESČ (s. 392) uvádí, že pro nářeční skupinu se také používá označení *makrodialekt*, ta se pak dělí dále na nářeční podskupiny, které se označují také jako *mikrodialekty*. Tato hierarchie je na rozdíl od Běličovy čtyřstupňová, pokračuje dělením jednotlivých nářečních podskupin na typy/úseky a ty se konečně dělí na nejnižší řádové jednotky, a to na nářečí jednotlivých lokalit. Už od počátků naší dialektologie se užívalo podobné dělení, avšak dříve se používaly např. hierarchizované termíny *nářečí – podřečí – různorečí*.

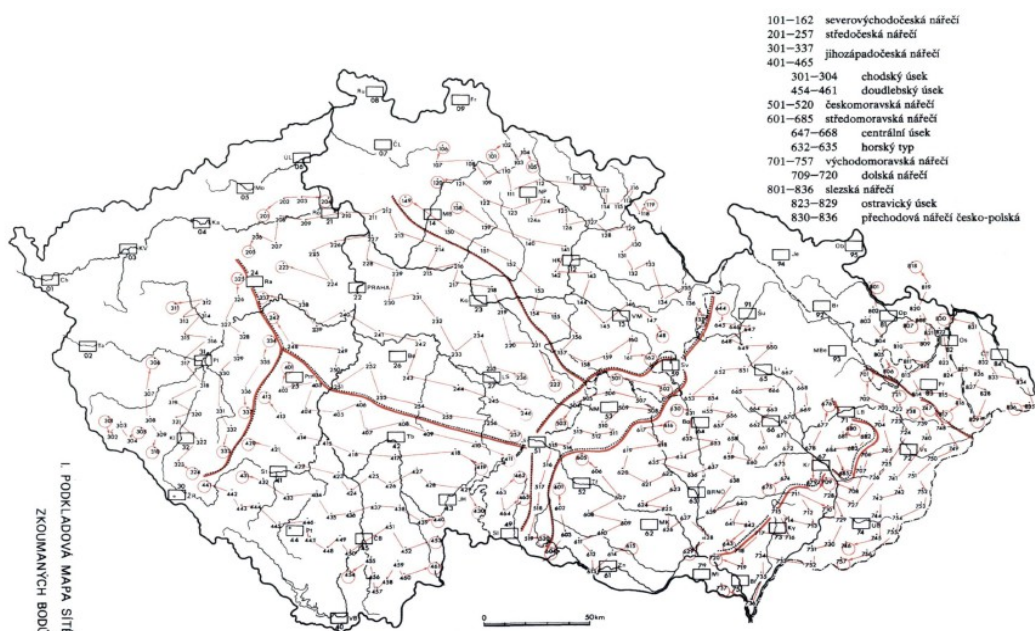
Hierarchizace rozvrstvení českých nářečí (v širším smyslu) je tématem obsáhlým. Pro účel této práce postačí trojstupňové dělení podle Běliče.

¹⁹ Označení *nářeční skupina* užívá již Havránek v *Nářečích českých*, avšak není jím terminologizováno (viz BĚLIČ, Jaromír. K české dialektologické terminologii. *Slovo a slovesnost*, 1972, roč. 33, č. 2, s. 169–172. Dostupné také z WWW: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2165>).

II.3 Dělení českých nářečí v širším smyslu, vymezení českomoravské nářeční oblasti

Cílem této kapitoly je komparace rozdělení jednotlivých českých nářečí v širším smyslu v nejdůležitějších pracích starších i novějších se zaměřením na českomoravskou nářeční skupinu. Z tohoto srovnání mj. vyplynou hláskoslovné a tvaroslovné rysy, které budeme sledovat při rozboru našich nahrávek. Srovnáme zejména monografie F. Trávníčka *Moravská nářečí* (1926), B. Havránka *Nářečí česká* (uverejňena v *Československé vlastivědě* z r. 1934), S. Utěšeného *Nářečí přechodného pásu česko-moravského. Hláskosloví* (1960), J. Běliče *Nástin české dialektologie* (1972) a *Přehled nářečí českého jazyka* (1988), kolektivní dílo za redakce A. Lamprechta *České nářeční texty* (1976) a souborné dílo vzniknuvší za vedení J. Balhara a P. Jančáka *Český jazykový atlas* (1992–2011). Pokusíme se poukázat na vývoj a různá pojetí při vymezování nářeční podskupiny českomoravské, do které spadá lokální teritoriální dialekt obce Vír.

Rozdělení nářečí českých tak, jak s nimi budeme pracovat v této práci, je dobře vidět na následující mapě z ČJA (1992, I. díl, s. 41):

Mapa 1: ČJA (1992, I. díl, s. 41)

II.3.1 Trávníčkova *Moravská nářečí*

F. Trávníček ve své monografii *Moravská nářečí* přispěl k podrobnějšímu náhledu na nářečí na Moravě. Autor²⁰ rozděluje nářečí v Československu podle zemí, a to na nářečí česká, moravská, slezská a slovenská (resp. moravskoslovenská). Dále je dělí „zpravidla již podle povahy mluvy samé“.²¹ Moravské dialekty tedy rozděluje na nářečí moravskočeské, hanácké, moravskoslovenské a lašské, které dle něj lze zhruba rozlišovat podle střídnic za pračeské *y* a *ú* a podle dalších znaků, které zmíním níže.

Nás budou zajímat nářečí moravskočeská, která mají podle Trávníčkova výkladu *ej* nebo *yy* a *ou* (namísto pračeského *y* a *ú*) – tedy např. *strejc/stryjc*, *dobrej/dobryj*; *ou* má také za pračeské *'ú* (v případě, že nebylo přehlasované) – je to tedy např. *pijou*, za *našou* stodolou, pod *lavickou*. Mezi další typické znaky patří hiátové *v* u počátečního *o* (např. *voko*, *von*, *voves*) nebo střídnice *i* a *y* (někdy to bylo *i* a *y* vzniklé krácením) za pračeské *é* a *'é* (např. *mlíko*, *chlív/chliv*, *miň*, *dýl*, *dobryho/dobryho*). Trávníček odlišuje nářečí moravskočeské ještě těmito znaky: 1) po souhláskách *l*, *s*, *z*, *c*, *ž*, *ř* v nářečích bývá *ej* namísto pračeského *i* anebo místo *i*, které vzniklo přehláskou z *'ú* (např. *vozejk*, *nožejček*, *polejvat*, *sejt*) – tento jev se vyskytuje nejvíce v severní části oblasti, 2) *i* se někdy blíží svou výslovností samohlásce *e*, a to zejména ve slabikách *di*, *ti*, *ni*, *ji* 3) v koncovkách slov bývá nepřehlasované *a* a *u* – a to v severní a východní části oblasti (např. 1. p. sg. *slepica*, 2. p. sg. *noža*, 3. p. sg. *nožu*, 4. p. sg. *slepicu*), naopak v západní části se většinou objevují tvary s koncovkami přehlasovanými (tzn. např. *slepice*, *slepici*, *nože*, *noži*), 4) v zavřených slabikách se ve velké míře užívá *u* místo *v* (např. *prauda*, *poliuka*) – a to v severní části českomoravské oblasti.

II.3.2 Havránkova *Nářečí česká*

Ve své studii *Nářečí česká* se Havránek zmiňuje o několikerém dělení nářečí. Do dělení podle kritéria jazykového zahrnuje především jevy hláskové a tvarové, protože právě ty jsou podle něj nejvýznamnějšími ukazateli jednotlivých nářečních projevů. Nejmarkantnější rozdíly jsou sice jistě rozdíly lexikální (zejm. pro laiky), ale ty se týkají jen konkrétních slov

20 TRÁVNÍČEK, František. *Moravská nářečí*. Praha: Národopisná společnost československá, 1926, s. 5.

21 Tamtéž.

či slovních spojení, kdežto rozdíly v hláskách a tvarech prostupují prakticky všemi jazykovými projevy, tj. týkají se všech slov daného nářečí. Jako poslední jazykové kritérium zmiňuje jevy syntaktické – ty nejsou pro rozdělování nářečí vhodné proto, že všechna naše nářečí jsou z tohoto hlediska poměrně jednotná a rozdíly jsou velmi drobné, až zanedbatelné.

U tvarové stavby se Havránek (1934, s. 101–103) zmiňuje o tom, že je ve všech našich nářečích také poměrně jednotná, s výjimkou např. nom. pl. adjektivních tvarů (*dobří lid'i // dobři lid'i*), všech tvarů přivlastňovacích adjektiv (*d'edečkúf statek // d'edečkovo statek*), některých pádových koncovek pl. substantiv, koncovek 3. os. pl. nebo různých koncovek substantiv podle typu skloňování (*slepice // slepica; vo koze // o kozi*), nehledí-li se k hláskoslovným rozdílům (*ribi // rebe*). Jako nejvhodnější kritérium vyzdvihuje stavbu hláskovou, konkrétně samohlásky²² (souhlásky jsou v českých nářečích poměrně jednotné, výjimkou je např. dvojí *l*, některé souhlásky v lašských nářečích, alternace *s* a *z* ad.). V rámci samohlásek a jejich vokalismu pak ještě zdůrazňuje kvantitu, a to nejen existenci dlouhých samohlásek, ale i jejich složení a poměr k samohláskám krátkým. Havránek rozlišuje celkem tři typy nářečí českých: I.) nářečí s kvantitativními rozdíly samohlásek, tj. na území Čech a na značné části území Moravy, které dále ještě dělí podle složení systému dlouhých vokálů a jejich poměru k vokálům krátkým na Ia) mezi dlouhé samohlásky patří i dvě sestupné dvojhásky *ej* a *ou*; a Ib) mezi dlouhými samohláskami nejsou dvojhásky, pouze samohlásky jednoduché, a poslední, třetí, typ II.) nářečí bez kvantitativních rozdílů (pouze samohlásky krátké), tj. bývalé území Slezska a severovýchodní cíp Moravy. Tyto tři typy (Ia, Ib, II) pak odpovídají nářečím českým v užším slova smyslu (tj. typ Ia s délkami vokálů *á, ej, ou, [í, ú]*), nářečím středomoravským (tj. typ Ib s dlouhými vokály *á, é, ó* nebo *á, é, ó, í, ú*), a nářečím lašským (tj. typ II bez dlouhých vokálů).

Nás bude zajímat vymezení česko-moravského přechodného pásu. Do něj patří severní oblast českých nářečí na Moravě (Bystřicko, Novoměstsko a Žďársko), přilehlé úseky ležící v Čechách (bysterský, polnický a polenský) a pás mezi Novou Říší-Báňovicemi a česko-hanáckými hranicemi na jihu Moravy. Hranice mezi sousedícími nářečím českými a hanáckými je určena izoglosou *ej, ou* (nářečí česká) // *é, ó* (nářečí hanácká), tj. např. *dej mouku // dé móku*.²³ Na této izoglose vidíme i současný stav střídnic za pračeské *ú* a *ý* (zčásti *í*), což je v českých nářečích v užším smyslu právě dvojhásky *ou* a *ej* – podle vývoje

22 HAVRÁNEK, Bohuslav. Nářečí česká. *Československá vlastivěda III*. Praha: Sfinx, 1934, s. 103.

23 K této izoglose, resp. k diferenčním znakům *ej, ou // é, ó* Havránek podotýká, že se jedná o celkovou charakteristiku těchto nářečních skupin, podle kterých se určují hranice mezi těmito dvěma skupinami nářečí a také východní hranice hanáčtiny; na některých místech obou nářečních území se stav nářečí liší od této celkové charakteristiky.

pračeského *ú* a *ý* dělil nářečí moravská již F. Trávníček (viz výše). Vír se nachází zhruba uprostřed trojúhelníku Nové Město n. M. – Bystřice n. P. – Olešnice, tedy nedaleko od hranic hanáckých nářečí. Mezi znaky charakteristické pro tento česko-moravský pás patří některé jevy společné s nářečími hanáckými (nepřehlasované tvary v deklinaci – např. *slepica*, *muža*, *k polu*; skupina *šč*; zbytky měkkosti u retnic typu *bja* – např. *holoubjata*; krátké samohlásky typu *skala*, *blato*), dále jej podle Havránka (1934, s. 158) charakterizují následující speciální znaky: 1) v participiu pasivním typu *mlát'enej* a u sloves typu *hád'et*, *kát'et* se *d*, *t* nemění v *c*, *z*, 2) u zájmen typu *tejch*, *tejm*, *tejma* je deklinace složená, 3) jsou zde imperativy typu *plac*, *placte*, 4) přičestí minulá jsou ještě zčásti typu *nesl/nesil/neslu*.

Porovnáme-li výše zmíněné znaky charakteristické pro nářeční skupinu, do které spadá Vír, podle Havránka (tj. přechodný pás česko-moravský) a podle Trávníčka (tj. moravskočeské nářečí), můžeme vidět, že se shodují pouze ve znaku obecné povahy, tj. *ej* a *ou* za pračeské *ý* a *ú*, a ve výskytu nepřehlasovaných tvarů v deklinaci (u koncovek *a* a *u*) typu *slepica*, *noža*, *k polu*. Havránek oproti Trávníčkovi vymezení česko-moravského pásu významně zpřesňuje. Na jeho klasifikaci navazuje Bělič (viz dále).

U výskytu skupiny *šč* místo *šť* Havránek uvádí, že skupina *šč* je sice typická pro nářečí hanácká (a česká nikoliv), ale zároveň poznamenává (Havránek, 1934, s. 122), že tato změna nedosáhla vnějších českých hranic, a proto se starší *šč* vyskytuje i v Čechách, a to při moravských hranicích právě v úseku bysterském, polnickém a polenském, a dále postupuje podél východního okraje německého ostrova jihlavského a východně od Jemnice. Bělič (1972) však skupinu *šč* dokládá jako typický znak podskupiny českomoravské, a to v případech jako *ešče*, *dešč*, *ščípat*.

II.3.3 Utěšeného Nářečí přechodného pásu česko-moravského. Hláskosloví

S. Utěšený (1960) klasifikuje nářečí česko-moravského pásu jako skupinu dialektů mezi vlastními nářečími českými v užším smyslu a mezi hanáckými nářečími.²⁴ Za hranici mezi nimi je považována stejně jako u Havránka (1934) izoglosa *ej*, *ou* // *é*, *ó*, probíhající územím západní Moravy (podobně určuje hranici mezi těmito nářečími i Trávníček, viz výše), i když jako hranice, které vymezují samotný česko-moravský přechodný pás, Utěšený

²⁴ UTĚŠENÝ, Slavomír. *Nářečí přechodného pásu česko-moravského. Hláskosloví*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960, s. 9.

označuje hranice řady diferenčních česko-hanáckých jevů probíhající paralelně s izoglosou *ej, ou / é, ó* (a to jihovýchodním okrajem českých nářečí v užším smyslu a západním okrajem hanácké oblasti). Skulina (1963) zmiňuje, že hanácké mapy uložené v brněnské pobočce ÚJČ potvrzují závěry Utěšeného, že archaická nářeční hranice česko-moravská odpovídá vymezení Havránkovu (1934, s. 105–106).

V této monografii Utěšený prezentuje výsledky výzkumu nářečí v oblasti českomoravské nářeční skupiny, u každého jevu stanovuje hranice jeho výskytu a jevy také probírá z hlediska jejich vývoje i rozšíření na jiná území Čech a Moravy. Ústup jevů typicky českých v užším smyslu směrem na východ má škálovitý charakter, Utěšený nestanovuje hierarchii, které jevy jsou typické a které nikoliv. Před ucelenou monografií publikoval Utěšený řadu dílčích studií věnovaných jednotlivým případům přechodů mezi českými nářečími v užším smyslu a nářečími středomoravskými (Utěšený 1953, 1954, 1956).

II.3.4 Běličova díla

Běličův *Nástin české dialektologie* je dodnes nejužívanějším, standardním dílem české dialektologie. Označení nářeční podskupiny jihovýchodočeské se však již užívá méně, více se užívá jejího druhého pojmenování, tedy podskupina českomoravská. Od dělení nářečí Trávníčkova a Havránkova se v některých znacích dělení Běličovo (1972, 1988). Dělí česká nářečí (v širším smyslu) na nářeční skupinu českou v užším smyslu, středomoravskou (hanáckou), východomoravskou (moravsko-slovenskou), slezskou (lašskou) a nářečí polsko-českého smíšeného pruhu. Toto dělení zakládá částečně na politickém rozdělení státu a částečně na bývalé zemské hranici mezi Čechami a Moravou (což spolu souvisí),²⁵ také na hranici českého a slovenského jazyka, která úzce souvisí se starou politickou hranicí mezi Moravou a Uhrami. Dělení českých nářečí na podskupiny je u Běliče odlišné od dělení Trávníčkova. To nářečí, které Trávníček označuje jako moravskočeské a zařazuje ho do skupiny dialektů moravských, Bělič řadí do české nářeční skupiny (v užším smyslu) a dále do řadí do podskupiny jihovýchodočeské (tj. českomoravské).

Pro tuto skupinu uvádí Bělič (1988, s. 11–12) podobně jako před ním Havránek tyto znaky: 1) krátké samohlásky u dvouslabičných slov *prah, rana, blato* ad. a v infinitivech

²⁵ V některých případech se sice izoglosy základních nářečních diferenčních jevů s dřívějšími zemskými hranicemi nekryjí, ale probíhají paralelně s nimi.

původně dvouslabičných jako *bit, dat, ch'tet* (ostatní česká nářečí v užším smyslu zde mají odlišnou kvantitu či kvalitu těchto samohlásek – *práh, bláto, rána; bejt, dát, ch'tít*), 2) skupina *šč* v případech jako *dešč, ešče, ščípat* (ostatní česká nářečí v užším smyslu mají *št'*, např. *eště...*), 3) deklinační koncovky tvrdých a měkkých typů podstatných jmen se shodují, např. v 2. p. jednotného čísla *pekařa, sklepa*; 3. p. sg. *srcu, sklepu*; 1., 4., 5., 7. p. jednotného čísla *růža, rúžu, rúžo, rúžou* jako *žena, ženu, ženo, ženou* (ostatní česká nářečí v užším smyslu zde mají rozdílné skloňování měkkých a tvrdých paradigm), 4) měkké skloňování podstatných jmen na *-s, -z, -l* vzniklého z *-l* a podstatných jmen slovotvorného typu *kulňa, pekárňa/pekáreň* ad. (tj. ostatní česká nářečí v užším smyslu tato slova skloňují podle tvrdých vzorů) – kromě jmen *host, kořen, loket*, 5) tvar *su* v 1. os. sg. sponového slovesa *být* (ostatní česká nářečí v užším smyslu mají v tomto případě tvar *sem*), 6) ve 2. os. sg. slovesa *být* se užívá tvaru *seš* ve funkci spony, v préteritálních tvarech se používá *-s* jako osobního morfu, 7) akuzativ pl. životných maskulin se shoduje s nominativem – např. *pudem na pstruzí* (tj. stejně jako v severočeských a severní části středočeských nářečích).

V jihovýchodočeských nářečích podle Běliče existuje poměrně málo jevů, které jsou typické pouze pro ně, a to infinitivy s přehláskou typu *sepít, zapít* (*sepnout, zapnout*); typ *kováreň, pekáreň*; imperativ v podobě *chic, vrac, zaplac* aj. V některých oblastech jihovýchodočeské podskupiny se podle Běliče vyskytují ještě zbytky dvojice *i–y*.

Co se pak týče jednotlivých úseků jihovýchodočeské nářeční podskupiny, nejvýraznější (a zároveň nejrozsáhlejší) je úsek severní (žďársko-bystrický) a jižní (jemnický) – ty se také od sebe výrazně odlišují. Bělič (1988, s. 21) uvádí, že v severním úseku, kam patří i námi sledovaný Vír, se někdy místo slabičného *l* vyslovuje skupina *li* (např. *mlisnej, vlik*), při neslabičném *l* bývá naopak *i* redukováno (např. *vob^olí, m^olost, p^olňikář*), od jihovýchodu sem zasahují regionálně omezené podoby typu *housítko, kuřítko* aj. Úsek jižní je pak součástí pomezího okruhu jihozápadního cípu Moravy, který má sklon k široké výslovnosti *i*, popř. ke splynutí krátkého *i* a *y* (*e*) také po měkkých souhláskách (např. *lyďy, von se ji libyl*), a také je tento úsek jádrem okruhu, ve kterém se odstranila alternace souhlásek v případech jako *vobrátit – vobrat'et, hod'it – hád'et* ad.

II.3.5 České nářeční texty

V díle *České nářeční texty* (1976), které vyšly za hlavní redakce A. Lamprechta,

můžeme nalézt dělení českých nářečí podobné jako u Běliče. Lamprecht a kol. dělí území českého jazyka na čtyři základní nářeční skupiny: 1) nářečí česká v užším slova smyslu, 2) nářečí středomoravská neboli hanácká, 3) nářečí východomoravská neboli moravskoslovenská, 4) nářečí slezská, tj. slezskomoravská neboli lašská se smíšeným pruhem česko-polským. Dělení nářečí u Běliče se tedy odlišuje tím, že Lamprechtem a kol. zde vydělenou poslední skupinu nářečí Bělič rozděluje na skupiny dvě, tj. na nářečí slezská a na nářečí česko-polského smíšeného pruhu.

Lamprecht a kol. tyto nářeční skupiny dělí na podskupiny, přechodný pás českomoravský neboli nářečí českomoravská či jihovýchodočeská pak umísťuje Utěšený (viz Lamprecht a kol., 1976, s. 128), který je autorem kapitoly o této oblasti, z větší části na moravskou stranu bývalé zemské hranice česko-moravské: „...zhruba na jihovýchod od čáry Dačice–Jihlava–Žďár n. S. – poličský výběžek, a zahrnuje vedle Jemnicka a části vých. Jihlavska zejména větší prostor ve středu Vysočiny – v rozpětí od Polenska po Bystersko a od Svratky k Velkému Meziříčí.“ Z toho pak vyplývá ještě dělení na dva základní úseky, a to na úsek centrální (tj. žďársko-bystřický) na severu a na úsek jižní (tj. jemnický). Utěšený (s. 129) poznamenává, že některými svými rysy se sem ještě přiřazuje i moravský úsek jihozápadočeských nářečí na Třeštsku, Telečsku a Dačicku. Tyto tři úseky, Utěšeným (tamtéž) nazvané „česká nářečí na Moravě“, jsou podle výše uvedeného dělení Trávníčkova označovány též jako nářečí moravsko-česká.

Charakteristiku nářečí této oblasti pak Utěšený (Lamprecht a kol., 1976, s. 128) shrnuje tím, že se vyznačuje „přibýváním moravských prvků na české nářeční základně“. Směrem k východu moravských prvků přibývá a zatímco z tohoto hlediska je celá jihozápadní Morava pouze pozvolným přechodem od nářečí českých k nářečím hanáckým (středomoravským), tak na severu mezi Lanškrounskem a Zábřežskem je tento přechod daleko ostřejší.

Pro celou nářeční oblast českomoravskou jsou podle Utěšeného (1976, s. 128–130) typické následující společné rysy: 1) (celo)moravské jevy s největším územním rozšířením (oproti ostatním českým nářečím v užším smyslu), do nichž patří zejména krátkost ve slovech typu *rana, mucha, mak, blato, dat, jest*; 2) délky ve slovech typu *bábička, fára*, přehláska *'á > í* uvnitř slov typu *kuřítko, přídlo, zapít*, protetické *h* před *u-, ou-* ve slovech typu *huzel, houskej*, záměna *t', d'* s *c, z* ve slovesných tvarech typu *vobrat'et, hád'et, chic* (vše západomoravské jevy); 3) vyrovnávání tvrdých a měkkých deklinačních vzorů typu *koňa, ke košu, do pola, kaša, kašu, kašou, ju, s ňou* a obdobně *do stodole, ve stodoli, v lesi, za lese*; 4) v

plurálu zájmen ukazovacích jsou tvary jako *tejh, tejm, tejma* (na jihu též *tich, tim, tima*), a v lokálu sg. muž. a stř. rodu je *vo tem* (na jihu i *vo tim*); 5) vyskytují se zde slovesné tvary typu *chcu, musijou, su, bid', nesl, padl*, vzácněji též *bel, bl*; 6) zachovávání řady ustupujících českých nářečních rysů, jako je splývání nominativu a akuzativu pl. substantiv životných (typu *hoši – pro hoši*) nebo podobně ve shodě adjektiv a pronomin (typu *voňi ti dobří chlapi, voňi ti dobří kuse*); 7) spodoba hlásek a souhláskových skupin: „české“ *tř-* ustoupilo „moravskému“ *stř-* (*třecha – střecha*), starší *sch-* novějšímu *zh-* (*schánět – zhánět*), *šč* novějšímu *šť* (*ešče – eště*), ale více se drží typy s tvrdým *ne-* jako *negdo, neco*.

U některých jednotlivých úseků českomoravských nářečí se mohou vyskytovat další rysy: 1) na jihu oblasti navazují stopy jihozápadočeské měkkosti ve slovech typu *mje, bjič, pjatro* a odlišení ve skupinách sykavek a zubnic typu *snaj se, sejte*; 2) na Jemnicku, Jihlavsku a zčásti i na Dačicku se (bez přímého navázání na jihozápadočeské okrajové úseky) vyskytují zavřené dvojhlasiky *ou, ej*, resp. *yj* (*dlouhej/dlouhyj*) a zbytky tvrdého *y* (*zyna, ryby*); 3) v centrálním úseku lze najít obouretné *w, ŷ* (*kráwa, zroŷna*), skupinu *nn/dn* (*prkennej/prkednej*), koncové znělé souhlásky (*hlad/ə/, vid'/ə/*), tj. rysy přesahující ze severovýchodočeských nářečí; 4) podoby *hu* (*ji*) či *jom* (*jemu*) (tj. úsekový rys na severovýchodním okraji centrálního úseku); 5) znělá spodoba typu *tag vid'íš, zaz ňic, zme* (úsekový rys).

II.3.6 Český jazykový atlas

Nejnovějším uceleným dílem, ve kterém jsou popsány rysy jednotlivých nářečních skupin a podskupin, je *Český jazykový atlas* (dále ČJA). Nářeční skupiny jsou tu rozděleny na: 1) česká v užším smyslu, 2) středomoravská, 3) východomoravská, 4) slezská. Námi zkoumané nářečí obce Vír je řazeno do nářeční podskupiny českomoravské (jihovýchodočeské), která podle ČJA (2011, s. 346) „pokrývá pruh území na pomezí historických Čech a Moravy zhruba od Svitav po Slavonice“.

V popisu konkrétních nářečních rysů je v ČJA (2011, s. 346) uvedeno, že většina těchto rysů je stejná jako u ostatních českých nářečí: dvojhlasiky *ej* a *ou*, úžení *é > í*, nerozlišování životnosti typu *ti mladí*, protetické *v*, a pak směrem na východ přibývá rysů moravských. Jako charakteristické nářeční znaky ČJA uvádí: 1) tzv. moravská krátkost (*dat*), 2) uchování skupiny *šč*, 3) neprovedení přehlásky *'a > (ě >) e* (*práca*), 4) protetické *h* (*huzel*,

houzkej), 5) depalatalizace v předponě *ně-* u zájmen a zájmenných příslovcí (*negdo, negde*), 6) měkké skloňování substanti muž. rodu na *-s, -z, -l* (v *lesi, huzle*), 7) u sponového a existenciálního slovesa být v 1. os. sg. tvar *su* (*já su tadi s toho Regensu*), 8) nesoustavné zachovávání koncového *-l* v přičestí min. (*jedls, ale stoup sem si*), 9) v min. čase morfém 2. os. *-s* (*jedls*), 10) v 3 os. pl. sloves 4. třídy tvary jako *nerozumijou, zapáljou*, 11) sloveso *chtít* má tvary s *chc-* (*nehccla sem*). Dále (ČJA, 2011, s. 36) jsou zde uvedeny některé rysy z nářečí severovýchodočeských, které se v ukázkách vyskytly (výslovnost *v* jako *u* nebo jako *w*; změna *dn > nn > n*; rozdíly v kvantitě samohlásek; koncovka *-em* v instr. sg. maskulin typu *předseda*), ale které nejsou typické pro českomoravská nářečí.

II.3.7 Encyklopedický slovník češtiny

ESČ (heslo *Skupina nářeční česká* od J. Balhara)²⁶ uvádí, že se česká nářečí (v širším smyslu) dělí na čtyři nářeční skupiny. Českomoravská nářeční oblast (jihovýchodočeská), označovaná také jako českomoravská nářečí, je jednou ze čtyř nářečních podskupin skupiny českých nářečí v užším smyslu. Je vymezována jako pás na východním okraji české nářeční skupiny a jako přechodová oblast mezi českými a moravskými nářečemi, sousedící na západě s nářečemi severovýchodočeskými, středočeskými a jihozápadočeskými a na východě s nářečemi středomoravskými. ESČ (2002, s. 396) uvádí také dva okrajové úseky českomoravské, a to 1) žďársko-bystřický typ a 2) jemnický typ. Zkoumaná obec Vír patří do žďársko-bystřického typu a jsou zde uvedeny charakteristické znaky, které jsou zčásti společné s nářečemi severovýchodočeskými, některé znaky jsou typické pouze pro tento úsek. Znaky společné se severovýchodočeskými nářečemi jsou výslovnost hlásky *v* bilabiálně jako *w* a jako *u*, zdvojené hlásky *nn* a změna *dn > nn > n*, progresivní asimilace v seskupení konsonantů + *h*, zachování znělé výslovnosti párových souhlásek před pauzou; znakem typickým pro tento úsek je skupina *li* místo slabičného *l*.

II.3.8 Večerkovy Jazyky v komparaci 2

Na konci každé jednotlivé kapitoly týkající se některého slovanského jazyka se

²⁶ KARLÍK, Petr; NEKULA, Miroslav; PLESKALOVÁ, Jana. (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 393.

Večerka zmiňuje i o jeho dialektech. U češtiny uvádí (2009, s. 20), že se české území nářečně dělí do dvou areálů, a to do „západního zabírajícího území Čech a přilehlý územní pás západní Moravy, a východního rozkládajícího se na zbylém teritoriu moravském a slezském“. Dále sice zpřesňuje, že zmíněná východní část je nářečně diferencována daleko více než část západní, a to do tří nářečních oblastí, ale u části západní poněkud nepřesně uvádí, že tato se pouze někdy dělí na další oblasti, a to dialekty oblasti středočeské, jihočeské, severovýchodočeské, česko-moravské a moravsko-české. Toto tvrzení o dělení západního areálu na pět oblastí je překvapivé („česká nářečí na Moravě“ zmiňují z novějších prací *České nářeční texty*, viz výše), a to i vzhledem k tomu, že seznam použité literatury uvádí Běličův *Nástin*.

II.4 Dosavadní výzkumy českomoravské nářeční oblasti

Badatelů, kteří se zabývali či zabývají oblastí česko-moravského přechodného pásu, není mnoho. Citovaný soupis v Havránkové práci (1934) obsahuje následující starší práce o přechodném pásu česko-moravském: I. Hošek zpracoval úsek polenský a polnický (*Nářečí českomoravské*, 3 sv., 1900–1905) a úsek bysterský (zápisy v *Československém lidu* 1896–1901 a 1903); F. Trnka materiál z Bobrové na Moravě (*Československý lid* 1907); mezi nový materiál zde Havránek řadí: L. Heger (Nyklovice u Bystrého); S. Pejchl (Řečice u Nového Města); M. Dokulil a J. Dudr (Jemnicko – Krasnice až Mladoňovice); J. Michal (Kojatice, Dědice). Ani jedna z těchto prací se však netýká přímo oblasti, ve které leží obec Vír.

V roce 1960 vydal dosud nejucelenější dílo týkající se problematiky naší nářeční oblasti S. Utěšený. Jeho monografie *Nářečí přechodného pásu česko-moravského. Hláskosloví* byla původně zamýšlena jako první díl publikace o těchto nářečích, avšak druhý díl, který měl obsahovat tvarosloví, charakteristiku slovníku a texty, nikdy nevyšel. Utěšený se také věnoval práci na *Českém jazykovém atlase*, a to již ve fázi přípravné, kde se mj. podílel na tvorbě lexikálních dotazníků a průzkumu právě českomoravské přechodné oblasti.²⁷ Samotné označení *přechodný pás českomoravský* pochází z Havránkova pojednání *Nářečí česká*. Další označení pro tuto oblast je jihovýchodní nářeční, které poprvé zaznělo v

27 KOMÁREK, Miroslav. Slavomír Utěšený šedesátníkem. *Naše řeč*. 1985, roč. 68, č. 4, s. 209–212. Dostupné také z WWW: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6567>.

přednáškách Václava Vážného, a velmi ho ocenil právě Utěšený:²⁸ „Jednak souhlasí s označením ostatních českých nářečních skupin, jihozápadní a severovýchodní, jednak se tak uvolňuje nedosti přesný termín ‚nářečí českomoravská‘, který se ostatně ani příliš nevžil, pro možné označení celé skupiny českých a moravských nářečí vzatých jako celek.“

Ze starších badatelů věnujících se této nářeční oblasti jmenujme I. Hoška s jeho dílem *Nářečí Českomoravské*. Práce je dále rozdělena na dva díly, a to na díl I. *Podřečí polenské* z roku 1900 a díl II. *Podřečí polnické* z roku 1905. V této práci se Hošek zmiňuje o nářečích v oblasti polenské, polnické a bysterské, které leží v severním úseku českých nářečí na Moravě, a tato nářečí pak souhrnně nazývá jako *českomoravské nářečí*. Okrajově ve své práci *Dialektologie moravská* zmiňuje přechodná nářečí českomoravská i F. Bartoš (1886–1895), ale neoznačuje je zde konkrétním souhrnným názvem, nýbrž mluví pouze o *nářečí českém na Moravě*. Trávníček pak všechna tato česká nářečí na Moravě označuje souhrnně *nářečí moravskočeské*.

Z mladších dialektologů se touto problematikou do jisté míry zabýval i P. Jančák,²⁹ který se taktéž podílel na *Českém jazykovém atlase*. K nejnovějším pracím věnovaných dialektologické problematice českomoravských nářečí pak patří například diplomová práce Jana Kuči z Karlovy univerzity z roku 2002 *Tematický slovník z nářečí z oblasti českomoravské*, bakalářská práce Dagmar Matějkové z Jihočeské univerzity z roku 2014 *Mluva v Jiraticích ve třech generacích* a diplomová práce Terezy Kopecké z Masarykovy univerzity z roku 2015 *Nářeční slovní zásoba na Poličsku se zaměřením na řemeslnickou terminologii*. Oblast zkoumaná v poslední práci patří do českomoravské nářeční podskupiny, leží na pomezí jihozápadočeské podskupiny, ale vyskytují se zde také prvky středomoravských nářečí. Hláskosloví a tvarosloví oblasti blízké Víru se však nevěnuje žádná z uvedených kvalifikačních prací.

Dosud jedinou prací, která se zabývá přímo nářečím v obci Vír, je krátká studie významné dialektoložky S. Kloferové, která byla uveřejněna v publikaci *Vír v údolí Svatky* (2008). V této studii pojednává mj. i o dnešní podobě nářeční mluvy ve Víru, kterou doplňuje i nahrávkou z roku 2007. Výsledky tohoto bádání zohledním v praktické části práce (tj. zmíním v komparaci mnou zachycených jevů s popisem v jednotlivých výše zmíněných dílech).

28 UTĚŠENÝ, Slavomír. O dnešním stavu hranice typu kaše // kaša v přechodné oblasti českých nářečí jihovýchodních. *Naše řeč*. 1953, roč. 36. Dostupné také z WWW: http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4284#_ftnref1.

29 JANČÁK, Pavel. *K jazykovězeměpisné charakteristice česko-moravských a česko-slezských protikladů v slovní zásobě*. *Naše řeč*, 2001, roč. 84, č. 4, s. 175–183.

III. PRAKTICKÁ ČÁST

K dosažení cílu této práce, tedy porovnání současného stavu nářečí v obci Vír se stavem zachyceným v Běličově *Nástinu české dialektologie*, v Utěšeného díle *Nářečí přechodného pásu česko-moravského. Hláskosloví a v Českém jazykovém atlase*, jsem pořídila audionahrávky. Všechny byly shromážděny v listopadu roku 2015 a je jich celkem patnáct. K nahrávkám patří vždy dvoustránkový dotazník s informovaným souhlasem, v němž jsou vyplněny další údaje o informátorovi, tedy charakteristika dotazovaného, a informace o nahrávce. Vzor dotazníku s informovaným souhlasem je součástí této práce jako jedna z příloh. Menší část nahrávky č. 15 byla se souhlasem informátora použita v rámci seminární práce.

Konkrétně se u charakteristiky dotazovaného jedná o následující data: ročník narození, délku pobytu ve Víru (popř. pobyt na jiném místě a jeho délka), nejvyšší dosažené vzdělání, místo narození otce a matky a zaměstnání během celého života. Jako hlavní kritéria pro zachycení stavu nářečí byla zvolena ročník narození (vždy nejstarší generace) a délka pobytu v obci Vír (vždy starousedlíci, resp. obyvatelé žijící ve Víru více než padesát let), ojedinele zohledníme dále i proměnnou vzdělání.

Jednotlivé nahrávky mají v průměru 30 minut, celkově tedy bylo pro tuto práci pořízeno a přepsáno cca 455 minut promluvy, tj. cca 179 normostran při přepisu. Rozsah jednotlivých nahrávek je specifikován v tabulce č. 2.

	M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7	M8	M9	M10	M11	M12	M13	M14	M15	Σ
Stopáž	27:41	26:55	30:23	29:35	30:00	33:31	31:12	28:47	31:37	31:55	31:54	29:20	30:34	32:48	29:05	455:17
Normostran	9,02	8,76	15,44	11,34	14,20	13,43	11,24	13,09	12,63	11,74	11,14	11,21	10,47	12,32	12,73	178,76

Tabulka 2: Rozsah jednotlivých nahrávek

Nahrávky byly pořizovány metodou polořízeného rozhovoru v domácím prostředí respondentů, tj. přímo u nich doma, tudíž byl eliminován faktor cizího prostředí, a při všech rozhovorech vládla domácí, příjemná, nenapjatá atmosféra. V naprosté většině případů odpadl i ostych či stylizace z důvodu přítomnosti explorátora coby cizí osoby, protože se s respondenty znal ve většině případů osobně. Před samotným nahráváním respondentům

nebyl sdělen konkrétní účel rozhovoru, takže se snížilo riziko strojené stylizace řeči, vše bylo nahrávaným sděleno až po ukončení rozhovorů, o nahrávání na přístroj však všichni informátoři věděli dopředu a vyjádřili s ním souhlas. Od všech respondentů byly získány i informované souhlasy ve formě podepsaných prohlášení.

Explorátor se snažil do rozhovorů zasahovat minimálně (pouze občas pokládal otázky v případě, že dotazovaný nevěděl, o čem dále hovořit), a to z toho důvodu, aby bylo docíleno co nejspontánnějšího projevu jednotlivých mluvčích. Spontánnosti při rozhovorech bylo dosahováno také tím, že otázky explorátora se týkaly obecných témat, jako jsou místní zvyky a tradice, dále dětství či životní zkušenosti dotazované osoby, a byly záměrně pokládány tak, aby se mluvčí příliš nesoustředil na stylizaci svého mluveného projevu, ale na stránku věcnou.

Získaný audiomateriál byl následně přepsán v programu Word 2013. Zvolili jsme dialektologický přepis, a to podle Pravidel pro vědecký přepis dialektických zápisů³⁰ ze zvláštního otisku *Věstníku České akademie věd a umění* (1943). Značení interpunkce jsem zvolila klasické syntaktické, a ne pauzové, jako je tomu např. v korpusu ORAL2013. Důvodem pro volbu tohoto přepisu byla uchování možnosti sledovat některé rysy, které by mohly být přepisem podle korpusu ORAL ztraceny, rozhodli jsme se tedy, i vzhledem k relativnímu množství nahrávaného materiálu a náročnosti víceúrovňového přepisu, pro jednorovinný přepis relativně blízký fonetickému. Při přepisu byla provedena anonymizace citlivých dat, jako jsou jména a příjmení osob, přezdívky, telefonní čísla a další osobní údaje. Pro účely této práce jsou v přepisech použity jednotné zkratky, kódy, a to pro křestní jména, příjmení a přezdívku, výjimečně také pro místní název (pouze v případě, že místní název má společné rysy s osobním jménem konkrétní osoby). Použité zkratky jsou: NJ pro křestní jméno, NP pro příjmení, NN pro přezdívku, NM pro název místa a NO pro ostatní vlastní jména, což je stejné označení anonymizovaných údajů jako v mluvených korpusech řady ORAL.

Ve většině případů byl u nahrávek přítomen kromě samotného respondenta pouze explorátor, resp. samotného rozhovoru se neúčastnilo více osob. Výjimku tvoří tři nahrávky (č. 1, č. 2 a č. 14), jež byly pořizovány za účasti více osob.³¹ Otázky a promluvy explorátora jsou v textu vždy vyznačeny kurzivou, umístěním na oddělený řádek (či oddělené řádky) a tento řádek (či řádky) nenese očíslování, samotná promluva respondentů je zachycena

30 Zvláštní otisk *Věstníku České akademie věd a umění*, Praha 1943, roč. 52, č. 1, s. 1–5.

31 Přítomnost více osob při pořizování těchto nahrávek nebyla úmyslná a tyto další osoby do nahrávek nezasahovaly žádným významným způsobem, pouze se na nahrávkách občas vyskytnou jejich odpovědi, když se jich nahrávaná osoba na něco zeptala, nebo jsou slyšet zvuky jako smích, přitakání, nebo běžné zvuky domácnosti, jako je vaření vody, přikládání do kamen apod.

obyčejným stylem písma, tj. není použita ani kurziva, ani tučný styl písma, a všechny její řádky jsou očíslovány. Je-li do rozhovoru zapojena i osoba, která nebyla předmětem nahrávání, pak je její promluva, často velmi krátká, čítající pouze několik slov, vyznačena kurzivou v hranatých závorkách a tyto řádky jsou z číslování řádků rovněž vynechány. Dále citujeme nahrávky pod jejich číslem (M1 = nahrávka neboli mluvčí 1), následuje lomítko a číslo řádku přepisu, na němž se doklad nachází, např. M1/7 značí „nahrávka mluvčího 1, citovaný doklad se nachází na řádku 7 přepisu“.

V následujících kapitolách jsou jednotlivé nahrávky analyzovány a setříděny na základě osmi hláskových kritérií, podle kterých se vymezuje českomoravská nářeční skupina (pro základní soupis rysů vycházíme z Běliče 1972, níže ho doplníme podle podkladů pro kap. II.3). Tyto rysy ji podle něj odlišují od většiny, popř. od všech, ostatních českých nářečí v užším smyslu a zároveň jsou společné s rysy nářečí východnějších. Jsou to tyto rysy:

- 1) souhlásková skupina *šč* v případech jako *ešče, dešč, ščípat*;
- 2) tvar *seš* ve funkci spony ve 2. os. sg. slovesa *být*, v préteritních tvarech *-s* jako osobní morf;
- 3) tvar *su* v nominativu sg. slovesa *být* ve funkci spony;
- 4) krátké samohlásky v případech jako *prah, blato, rana* ad. a v infinitivu *bit, dat, ch'tet* tj. tzv. moravská krátkost (viz výklad níže);
- 5) stejný tvar akuzativu a nominativu v pl. životných maskulin, tedy provedený nominativ-akuzativ – např. *hrajou si na páni, pudem na pstruzi*;
- 6) shodné deklinační koncovky tvrdých a měkkých typů substantiv, tj. absence přehlásek, v případech jako gen. sg. – *sklepa, stáda//biča, pekařa*; dat. sg. *sklepu, stádu//biču, srcu*; nom., akuz., vok., instr. sg. *žena, ženu, ženo, ženou//růža, rúžu, rúžo, rúžou*;
- 7) měkká deklinace substantiv se základem končícím na *-s(a), -z(a)* a *-l(a)* (i vzniklého z *-l*) a substantiv typu *kulňa, pekárňa/pekáreň, Máňa, Lad'a* atd. – kromě substantiv typu *host, kořen, loket*;
- 8) imperativ 1. a 2. os. pl. u sloves majících ve 2. os. sg. *-i* je zakončen na *-ime, -ite* – např. *pošlime, pošlite*.

Výše uvedené rysy, charakteristické pro českomoravskou nářeční oblast podle Běliče (1972), jsou doplněny ještě o rysy, které jsou uvedeny jako typické pro tuto oblast v ČJA (2011) nad rámec rysů Běličových:

- 9) protetické *h*;
- 10) depalatalizace v předponě *ně-* u zájmen a zájmených příslovci;

11) v 3. os. pl. sloves 4. třídy tvary *nerozumijou, zapáljou*;

12) sloveso *chtít* má tvary s *chc-*;

13) nesoustavné zachování koncového *-l* v přičestí minulém.

Všechny tyto rysy jsou komentuje zároveň i výklad Utěšeného (1960).

Na konci každé kapitoly je shrnutí výskytu konkrétního jevu v každé nahrávce a závěrečné vyjádření, zda se současný stav nářečí zachycený v těchto nahrávkách odlišuje od stavu zachyceného Běličem, Utěšeným a ČJA. Doklady jednotlivých jevů se liší svou četností a některé z nich pro svou malou četnost výskytu nejsou vhodné pro kvantifikaci. Dále proto prezentujeme výsledky jednak pro kvantifikované, jednak pro nekvantifikované jevy. Pro ověření signifikantnosti každého (kvantifikovaného) jevu použijeme statistické metody zpracování dat, které jsou popsány níže (kap. III.2).

III.1 Charakteristika nahrávaných informátorů

Poměr mezi respondenty z řady mužů a z řady žen jsme se snažili zastoupit rovnoměrně, tudíž je na nahrávkách zachyceno osm mužů a sedm žen, a tak je v tomto ohledu splněna podmínka vyváženosti, pokud jde o pohlaví.

Nejmladšímu respondentovi bylo v době nahrávání 65 let (ročník narození 1950) a nejstaršímu 88 let (ročník narození 1927), tudíž je zachována i další podmínka, tedy mluvčí staré generace ve shodě s ČJA, tj. mluvčí nad 65 let.

Téměř všichni respondenti žijí v obci Víř celý život, výjimku tvoří pouze jeden respondent, který dětství strávil v sousední obci Bolešín, ale ve Vířu žije již téměř 60 let, další informátor, který pochází ze sousední obce Věštín a ve Vířu žije již 54 let, a jeden mluvčí, který pochází z nedaleké obce Olešná a ve Vířu žije přes 50 let. Informátory můžeme podle našeho soudu považovat za starousedlíky, všichni se narodili buď přímo ve Vířu, nebo v jeho velmi blízkém okolí a ve Vířu strávili nejméně půl století.

Všichni respondenti mají ukončené základní vzdělání, většina je dále ještě vyučená, celkem tři respondenti mají vzdělání středoškolské s maturitou a pouze dva respondenti mají vysokoškolské vzdělání. Vzdělání se do idiolektu informátorů u některých rysů promítá, upozorníme na to v konkrétních kapitolách při rozboru jevů a při poznámkách k charakteristice jazyka jednotlivých mluvčích. Uvedeme nyní velmi stručné charakteristiky

informátorů; vzhledem k žádoucí anonymizaci zestručňujeme záměrně informace o povolání.

Prvním respondentem (M1) je žena, ročník narození 1927, vzdělání základní. Celý život žije ve Víru a také tam pracovala v různých institucích jako pomocná síla.

Informátorem druhým (M2) je muž, ročník narození 1940, vzdělání střední bez maturity (vyučen). Většinu života pracoval jako dělník.

Třetím mluvčím (M3) je muž, ročník narození 1950, vzdělání střední bez maturity (vyučen). Pracoval celý život v dělnických profesích.

Čtvrtým respondentem (M4) je muž, ročník narození 1940, vzdělání střední bez maturity (vyučen). Celý život žije ve Víru, pracoval celý život v dělnických profesích.

Dalším informátorem, pátým (M5), je žena, ročník narození 1947, vzdělání vysokoškolské. Ve Víru žije celý život, pracovala jako státní zaměstnanec.

Mluvčím šestým (M6) je žena, ročník narození 1947, vzdělání středoškolské s maturitou. Celý život žije ve Víru, pracovala jako státní zaměstnanec.

Sedmým informátorem (M7) je žena, ročník narození 1943, vzdělání základní. Dětství strávila v sousední malé obci Věstín, přes půl století žije ve Víru. Pracovala v dělnických profesích.

Respondentem osmým (M8) je žena, ročník narození 1950, vzdělání střední bez maturity (vyučena). Celý život žije ve Víru a tam také pracovala zejména v dělnických profesích.

Devátým mluvčím (M9) je muž, ročník narození 1946, vzdělání střední s maturitou. Ve Víru žije téměř celý život – s přestávkou 5 let, kdy se pohyboval jinde v rámci žďárského okresu (v tomto okrese se nachází i obec Vír). Většinu života pracuje jako živnostník.

Desátým informátorem (M10) je muž, ročník narození 1944, vzdělání střední bez maturity (vyučen). Celý život žije ve Víru, téměř celý život pracoval jako řidič.

Mluvčím jedenáctým (M11) je muž, ročník narození 1930, vzdělání střední bez maturity (vyučen). Ve Víru žije téměř 60 let, do té doby žil v sousední obci. Celý život pracoval v oboru elektrikářství.

Dvanáctým respondentem (M12) je muž, ročník narození 1948, vzdělání střední bez maturity (vyučen). Většinu života pracoval jako řidič.

Třináctým informátorem (M13) je muž, ročník narození 1941, vzdělání střední s maturitou. Celý život pracoval v zemědělství.

Dalším respondentem, čtrnáctým (M14), je žena, ročník narození 1943, vzdělání vysokoškolské. Celý život žije ve Víru, pracovala jako státní zaměstnanec v nedaleké obci.

Patnáctým mluvčím (M15) je žena, ročník narození 1943, vzdělání základní. Ve Víru žije přes 50 let (s přestávkou několika let, která strávila na jiném místě v českomoravské nářeční skupině), dětství strávila na blízkém místě ve žďárském okrese. Celý život pracovala v dělnických profesích.

III.2 Metoda zpracování dat

Kde je to vhodné, použili jsme pro ověření signifikantnosti našich dat χ^2 -test. V kontingenčních tabulkách, které si pro daný jev vytvoříme, pak sledujeme distribuci dokladů s příznakem a a s příznakem b . Výsledky zapisujeme podle níže uvedené příkladové (kontingenční) tabulky (ilustr. 2). Dále z dat v tabulce vypočítáme χ^2 podle následujícího vzorce:

Kontingenční tabulka 2x2

		Variable 2 Category		Total
		1	2	
Variable 1 category	1	a	b	$a + b$
	2	c	d	$c + d$
Total		$a + c$	$b + d$	$a + b + c + d = N$

- výpočet chí-kvadrát statistiky:

$$X^2 = \frac{N(ad - bc)^2}{(a + b)(c + d)(a + c)(b + d)}$$

Ilustrace 2: Převzato z:

<http://portal.matematickabiologie.cz>

Námi vypočítanou hodnotu porovnáme s tabulkou kritických hodnot χ^2 , kterou uvádí např. Hendl (2004, s. 556). V tabulce kritických hodnot byl v naší práci zvolen stupeň pravděpodobnosti 95 %, což znamená, že výsledky testu nejsou na 95 % falešně pozitivní nebo falešně negativní (tzn. ověřujeme, že neplatná hypotéza byla přijata omylem, podobně jako že platná hypotéza byla omylem zamítnuta). Pro námi zvolený stupeň pravděpodobnosti se kritická hodnota χ^2 při stupni volnosti 1 rovná 3,8416. Počet stupňů volnosti v tabulce vypočítáme podle vzorce:

$$\text{počet stupňů volnosti} = (\text{počet řádek} - 1)(\text{počet sloupců} - 1)$$

Pokud je vypočítaný χ^2 vyšší než kritická hodnota, pak je rozdíl mezi oběma námi sledovanými proměnnými (skupinami proměnných) signifikantní, tj. průkazný, že se nejedná o náhodu. Pokud je však vypočítaný χ^2 nižší, znamená to, že tento rozdíl může být dán pouze působením náhody.

Pravděpodobnost, že dojde k chybě 1. druhu, se označuje jako p . Chyba 1. druhu podle výkladu Chromého (2014, s. 66) znamená: „(...) hodnota p označuje riziko, že se spleteme, pokud zamítneme nulovou hypotézu.“ Nulová hypotéza je vždy taková, že distribuce daných dat je náhodná. Pracovní hypotéza je vždy opačná, tj. že distribuce daných dat není náhodná (některý faktor má vliv na jiný faktor).

Když je $p < 0,05$ znamená to, že výsledek je signifikantní. Pokud je $p < 0,0001$, znamená to, že je dokonce vysoce nepravděpodobné, že jsme chybu 1. druhu udělali. Chromý (2014, s. 67) dále uvádí: „V sociálních vědách (na rozdíl od věd přírodních) se rovněž občas uvádí takzvaně „okrajově významný výsledek“, který tvoří hodnota $0,05 < p < 0,08$.“

Příklady použitých metod, vzorců, tabulek a výpočtů uvádíme níže v kap. III.3.1 na dokladech souhláskové skupiny *šč/šť*.

III.3 Kvantifikované jevy

III.3.1 Změna souhláskové skupiny *šť* > *šč*

Prvním jevem zkoumaným v rámci pořízených nahrávek je skupina *šč*, tedy zachování staročeské skupiny *šč*, a to bez ohledu na její původ (počítáme tedy i výskyty *šč* vzniklé asimilací $s+c > šč$). Do prvního zmíněného typu patří jev *ešče*, do druhého například *ščetí*.

Tento jev patří do skupiny diferenčních jevů česko-hanáckých a je považován za nejprůzračnější konsonantický rys českomoravské nářeční skupiny. Bělič tuto skupinu zmiňuje v případech, jako je *ešče*, *dešč*, *ščípat*. I přestože Utěšený (1960, s. 207) uvádí, že skupina *šč* silně ustupuje obecnějšímu *šť*, které proniká hluboko na západní i střední Moravu, v následujícím rozboru nahrávek lze vidět, že podoby se *šč* jsou v obci Vír stále užívány.

Utěšený (1960, s. 207) upozorňuje, že různé typy slov se *šč* vznikly různými způsoby a tyto jednotlivé typy mají i jiné územní rozšíření. U českomoravské oblasti uvádí tamtéž, že

ze západu se vymezuje pouze typem *ešče*, který zde Utěšený nazývá původním (1960, s. 206). Další slova jako *ščestí* či *ščastnej*, vzniklá spodobou *šč* > *šč*, byla v českomoravském přechodném pásu podle Utěšeného zachycena výjimečně. Naše nahrávky z obce Vír však dokládají výskyt i jiných slov se skupinou *šč*, dokonce se tato skupina objevuje analogicky – alespoň dubletně – ve slovech v nářečí nových jako *jevišče*, tj. je zčásti produktivní.

Při analýze nahrávek jsem se zaměřila jednak na hojně zastoupené *(j)ešče/(j)ešće*, jednak na ostatní slova, která skupinu *šč* obsahují. Následně jsem provedla celkové srovnání podob těchto slov se skupinou *šč* a *šť* v tabulce č. 9. Probereme dále jednak konkurenci podob *(j)ešče/(j)ešće*, jednak ostatní doklady na skupinu *šč/šť*.

III.3.1.1 Lexém *(j)ešče/(j)ešće*

Podoba *(j)ešče* se v nahrávkách objevila celkem 159krát a podoba *(j)ešće* celkem 80krát, rozšířenost *(j)ešče* je tedy téměř dvakrát větší než užívání podoby *(j)ešće*. Ostatních slov se skupinou *-šč-* se v nahrávkách objevilo celkem 44, oproti 60 ostatním slovům se skupinou *-šť-*. Výsledek χ^2 -testu pro distribuci *(j)ešče/(j)ešće* a ostatních slov se *-šč-/šť-* je vysoce signifikantní ($p < 0,0001$), tzn. odlišná distribuce podob *(j)ešče/(j)ešće* proti ostatním slovům se *-šč-/šť-* není na 95 % náhodná. Také výsledek χ^2 -testu pro podoby *(j)ešče* a ostatní slova se *šč* je 65,148 (s jedním stupněm volnosti) a $p < 0,0001$, tzn. výsledek je vysoce signifikantní. To podle našeho názoru ukazuje na silnou tendenci k lexikalizaci podoby *(j)ešče*, jak ukážeme níže, zejména u mužů.

Pokud bychom brali zřetel i na distribuci podoby *ešče – ješče / ešće – ješće*, pak by jejich výskyt vypadal následovně: *ešče* – 151krát, *ješče* – 8krát, *ešće* – 56krát, *ješće* – 24krát. Utěšený (1960, s. 207) zmiňuje, že zatímco podoba *ešče* je typická pro západohanáckou skupinu a na Hané je běžnější podoba *ješče*, existuje ještě i podoba *(h)išče*, a to na Tišnovsku, ale tato poslední podoba nebyla, na rozdíl od předchozích dvou zmíněných, v mnou pořízených nahrávkách zaznamenána.

Jednotliví mluvčí se v distribuci podoby *(j)ešče – (j)ešće* relevantně liší. Zatímco u M9 se tvar *(j)ešče* nevyskytl ani jednou, u M15 se tento tvar ve stejně dlouhé promluvě vyskytl celkem jedenatřicetkrát. M9 je však jediným příkladem mluvčího, v jehož promluvě se tvar *(j)ešče* nevyskytl ani jednou. Opačným případem jsou mluvčí, u nichž se ani jednou neobjevil tvar *(j)ešće* a v jejich promluvě tedy nalezneme pouze tvar *(j)ešče*, konkrétně se jedná o M2,

M10, M12 a M13.

	<i>(j)ešče</i>	<i>(j)eš'ė</i>	celkem
M1	10	2	12
M2	12	0	12
M3	9	4	13
M4	15	2	17
M5	4	16	20
M6	2	9	11
M7	4	8	12
M8	9	7	16
M9	0	14	14
M10	21	0	21
M11	11	1	12
M12	13	0	13
M13	6	0	6
M14	12	14	26
M15	31	3	34
celkem	159	80	239

Tabulka 3: Výskyt tvarů *(j)ešče* a *(j)eš'ė* u jednotlivých mluvčích

Po provedení výpočtu χ^2 zjistíme, že nulovou hypotézu, tj. že jednotlivé znaky jsou na sobě nezávislé, můžeme zamítnout, neboť námi naměřená hodnota χ^2 je 114,374 a kritická hodnota (zjištěná z tabulek) je 23,685, a můžeme přijmout hypotézu, která nám říká, že mezi těmito znaky existuje jistá spojitost. Jinými slovy – nulová hypotéza předpokládá homogenitu výběrů, tj. každý znak je u každého mluvčího zastoupen stejněměrně, námi naměřené rozdíly v četnosti výskytů jsou náhodné a nezáleží na tom, o jakého mluvčího se jedná – a tuto hypotézu na základě výpočtů zamítáme a přijímáme naši pracovní hypotézu, tj. na četnost výskytů *(j)ešče* a *(j)eš'ė* má vliv konkrétní mluvčí a jeho osobní charakteristika.

Zřejmý je také rozdíl v distribuci *(j)ešče* – *(j)eš'ė* u žen a u mužů. Zatímco u žen se v rozhovorech vyskytla podoba *(j)ešče* celkem v 72 případech a podoba *(j)eš'ė* celkem 59krát, u respondentů z řad mužů je výskyt *(j)ešče* zaznamenán celkem 87krát a podoba *(j)eš'ė* pouze v 21 případech. Pro zjištění nenáhodnosti byl proveden χ^2 -test s následujícími výsledky:

	<i>(j)ešče</i>	<i>(j)ešće</i>	Celkem
Muži	87	21	108
Ženy	72	59	131
Celkem	159	80	239

Tabulka 4: Kontingenční tabulka jevu *(j)ešče* vs. *(j)ešće* u žen vs. u mužů

Nulová hypotéza je, že na distribuci podob *šč/št'* nemá vliv pohlaví, tj. odchylky mezi sledovanými proměnnými (ženy a muži) jsou dány pouhou náhodou. χ^2 je 16,283, při stupni volnosti 1 a s přihlédnutím do tabulky kritických hodnot χ^2 , kterou uvádí např. Hendl (2004, s. 556) zjistíme, že kritická hodnota v tomto případě je 3,8416, což znamená, že rozdíl mezi sledovanou skupinou mužů a žen a jejich distribucí tvarů *(j)ešče* a *(j)ešće* je signifikantní, tj. nenáhodný (kdyby vypočítaný χ^2 byl nižší než kritická hodnota zjištěná z tabulky, znamená to, že je vztah mezi muži a ženami dán pouze náhodou); hodnota p (= pravděpodobnost) je menší než 0,0001, což znamená, že při zamítnutí nulové hypotézy na 95 % neuděláme chybu 1. druhu (tzn. když zamítneme nulovou hypotézu, že distribuce tvarů *(j)ešče* a *(j)ešće* u mužů a u žen je pouze náhodná, tj. nezáleží na pohlaví, na 95 % máme jistotu, že je to správné rozhodnutí).

Zde s 95% pravděpodobností zamítáme nulovou hypotézu, tedy předpoklad, že rozdílná distribuce tvarů *(j)ešče* a *(j)ešće* u mužů a u žen je pouze náhodná, a můžeme tedy říct, že na distribuci těchto dvou tvarů má vliv pohlaví a tento rozdíl je signifikantní, u mužů je tendence k lexikalizaci podoby *(j)ešče* v nejstarší generaci silnější.

Zde uvádíme podrobný přehled výpočtů, které jsme provedli i u dalších vybraných zkoumaných jevů. Nejdřív si vypočítáme (procentuálně) poměr mužů a žen, neboť obě pohlaví nejsou v našich nahrávkách zastoupeny stejnoměrně, viz tab. 5:

	Počet	Procent
Muži	8	53,333333333
Ženy	7	46,666666667
Celkem	15	100

Tabulka 5: Poměr počtu mužů a žen

Dále si vypočítáme χ^2 distribuce jednoho námi zkoumaného znaku z jedné skupiny

(zde se jedná o výskyty jevu *(j)ešče*), viz tab. 6:

	Muži	Ženy	Celkem
Podíl (%)	53,30	46,70	100,00
<i>(j)ešče</i> (výskyty)	87	72	159
Očekávaná hodnota	84,75	74,25	159
χ^2	0,0598960317	0,0683609955	0,1282570272

Tabulka 6: χ^2 distribuce *(j)ešče* u žen vs. u mužů

V následující tabulce (tab. 7) vidíme vypočítanou hodnotu χ^2 pro druhou skupinu námi zkoumaného znaku (tj. zde výskyt *(j)ešće*):

	Muži	Ženy	Celkem
Podíl (%)	53,30	46,70	100,00
<i>(j)ešće</i> (výskyty)	21	59	80
Očekávaná hodnota	42,64	37,36	80
χ^2	10,982401501	12,534518201	23,516919702

Tabulka 7: χ^2 distribuce *(j)ešće* u žen vs. u mužů

Následně zkoumáme, zda je vypočítaná hodnota χ^2 nižší nebo vyšší než kritická mez, kterou jsme si zjistili z tabulek pro příslušný počet volnosti (viz výše).

Výsledek nám pak sděluje, zda můžeme s 95% jistotou zamítnout či schválit nulovou hypotézu – ta vždy předpokládá, že vtahy mezi skupinami znaků jsou pouze náhodné.

V našem příkladu (výše) pak předpokládáme stejnou distribuci *(j)ešče* i *(j)ešće* u žen i u mužů. Hladina významnosti byla zvolena 5 %, stupňů volnosti 1, kritická hodnota 3,8416. Vypočítaná hodnota testovaného kritéria, tedy distribuce *(j)ešče* u žen vs. u mužů, která je 0,1282570272, nepřekračuje mez vymežující kritický obor a na zvolené hladině významnosti 5 % hypotézu o tom, že na distribuci *(j)ešče* nemá vliv pohlaví nezamítáme – tj. na distribuci *(j)ešče* nemá vliv pohlaví (ženy i muži jej užívají ve stejné míře) – viz tab. 6.

Vypočítaná hodnota testovaného kritéria, tedy distribuce *(j)ešće* u žen vs. u mužů, která je 23,516919702, překračuje mez vymežující kritický obor a na zvolené hladině významnosti 5 % hypotézu o tom, že na distribuci *(j)ešće* nemá vliv pohlaví zamítáme – tj. na distribuci *(j)ešće* má vliv pohlaví (ženy tento tvar užívají častěji) – viz tab. 7.

III.3.1.2 Skupina šč/šť' v dalších slovech

Kromě typu *ešče* je *šč* podle výkladu Utěšeného (1960, s. 207) nejčastější u sloves typu *břeščet*, u příčestí typu *puščenej*, u zdrodnělin typu *šiščička*, v příponě *-išče*, dále uvádí konkrétní slova: *ščestí*, *neboščik*, *ščep*, *ščípat* a jejich odvozeniny. I přesto, že jsou podle Utěšeného slova se *šč* na ústupu, se v českomoravské oblasti stále vyskytují slova jako *mňeščanka*, *pojiščení*, *příščí* či *ščitná žlaza* – asimilaci na *šč* tedy lze nalézt i ve slovech (v nářečí) nových (Utěšený, 1960, s. 207).

Výše zmíněná slova se *šč*, která jsou podle Utěšeného (1960, s. 207) v této nářeční oblasti nejvíce rozšířena, se vyskytují i v našich nahrávkách, a to konkrétně příčestí *l*-ové v M1/7, 8 – *pouščeli*, příklad *šč* nalezneme i u departicipiálních přídavných jmen v M3/130 – *znečiščená* a M3/170 *vipuščená*, v M11/71 *zajiščenou* a v M14/159 *roščilenej*. Zdrodnělina *flašičku* se objevuje v M2/38 a příklady přípony *-išče* jsou v M2/79 *řečišče*, *hřišče* v M4/67, M5/48, *jevišče* v M10/38, *kluzišče* v M10/74, *nat řečiščem* v M10/107 a *na staveňišči* v M11/67. Z dalších slov, ve kterých se podle Utěšeného (1960, s. 207) vyskytuje skupina *šč*, se objevují v našich nahrávkách *neščestí* v M3/151, *ščestí* v M3/160, *voščepem* v M3/201 a *do mňeščanki* v M15/77.

V mnou pořízených rozhovorech se navíc vyskytují tato další slova obsahující skupinu *šč*: *u Ščasnejch* (M1/14), *ke Ščastního* (M1/48), *ve Ščasního* (M2/24), *do teho Ščepánova* (M2/18), *víršči* (M2/56; M3/250), *Ščedrej* (M3/265), *Dvořišče* (M4/62, 63), *ke Ščastnímu* (M4/154), *u Ščasnejch* (M8/6), *u Ščasních* (M10/9), *ščetivec* (M10/27), *Ščasnejch* (M10/52), *ke Ščasnejm* (M10/136), *ščeňat* (M10/144), *ščeňata* (M10/147), *deščové* (M11/2), *piščalku* (M11/19), *zajiščenou* (M11/71), *na náfščevi* (M11/77), *pan Ščasní* (M11/96), *pan Ščasní* (M11/97), *u Ščasních* (M12/8), *víršči* (M12/52), *víršči* (M2/56; M3/250; M12/52), *ščeňe* (M12/97), *pod Dvořiščama* (M12/170). Celkem se kromě *ešče* vyskytuje skupina *šč* ve 44 dalších slovech.

Skupina *šč* se, jak je patrné z právě uvedených dokladů, vyskytuje také u některých proprií: *Ščasní*, jež je užito jako antroponymum i oikonymum, s celkem 11 skloňovanými doklady, které hláskoslovně variiují (*Ščasní* vedle *Ščasní*, *Ščasnejch* vedle *Ščasných*); dále *Ščepánov* s jedním dokladem (M2/18), tj. obec Štěpánov nad Svratkou (podobu tohoto toponyma se *šč*- zachytil i Utěšený /1960, s. 207/, podle něhož je doložena na Bystersku; obec Bystré leží cca 11 km od Víru); a konečně *Dvořišče* se třemi doklady (M4/62, 63; M12/170), tj. obec *Dvořiště*.

Dokladů na skupinu *šť* se v nahrávkách objevilo celkem 60: *koupaliště* (M1/49), *pošťákem* (M1/59), *češtinu* (M1/116), *přístaviště* (M3/6), *vohniště* (M3/35), *šťípalo* (M3/111), *rošťípal* (M3/116), *zistišoval* (M3/212), *hřiště* (M4/3), *zvlášť* (M5/11, 64, 111 dvakrát), *pohoštění* (M5/56), *zášť* (M5/114), *zláště* (M5/183), *ve štíte* (M5/233 dvakrát), *šťít* (M5/235), *šťípal* (M6/62), *příšti* (M8/36, 216, 219, 221), *hřiště* (M8/82), *ve Štěpánovje* (M8/179; M9/60, 69, 142, 158; M13/131), *do Štěpánova* (M9/141, 157, M13/7), *příšti* (M9/64), *napouštěla* (M9/168), *napouštet* (M9/170), *mňešťanka* (M9/206), *vipouštet* (M11/3, 4), *u kluziště* (M11/31), *šťípal* (M11/184), *do Třešče* (M12/75), *štěpánovskej* (M13/64), *zajištění* (M13/88), *roštipení* (M13/107), *šťouravej* (M13/117), *houšťík* (M13/120), *vot Šťastnejch* (M13/162), *ke Šťastnejm* (M13/163), *oklešťku* (M14/51), *šťestí* (M14/79), *pošťuchováni* (M14/87), *našťestí* (M14/157, 195), *zvlášť* (M14/192), *na šterku* (M15/39), *šťerk* (M15/39, 40, 50), *propoušti* (M15/150), *nafšťevujem* (M15/173).

Výskyt skupiny *šč* se tedy neomezuje na lexikalizující se *(j)ešče*, skupina *šč* se stále vyskytuje i v řadě dalších slov. V nahrávkách pořízených pro účely této práce se objevuje 44 dalších dokladů od 24 lexémů se skupinou *šč*, které se ale v rozhovorech nevyskytují v tak hojně míře jako adverbium/částice/citoslovce *(j)ešče/(j)ešče*. Lexémů se *šť* je v našich nahrávkách 34, dokladů na *šť* celkem je 60.

III.3.1.3 Shrnutí výskytu slov se skupinou *šč/šť*

Užití tvarů se *šč/šť* obecně se u jednotlivých respondentů relevantně liší (viz statistický výpočet níže). M2 a M10 užívají pouze podoby se *šč* (M2 17 dokladů, M10 30 dokladů), ani jednou se v jejich promluvě nevyskytl tvar se *šť*, což je přesným opakem k mluvě M9, u něhož se ani jednou neobjevil lexém obsahující *šč* (*šť* užil, nepočítajíc v to */j/ešče*, desetkrát). U nejstarší generace se ve Víru neuvádí pouze podoby *ešče* (srov. Utěšený, 1960, s. 207), neplatí ani Utěšeného konstatování, že podoby jako *ščestí* či *ščastnej* by se v česko-moravském přechodném pásu vyskytovaly pouze ojediněle, a to v jihovýchodočeské části. Náš materiál dokládá u některých zástupců nejstarší generace, že se užívají i další slova a skupina *šč* je doložena i v nářečně nových slovech.

Doklady z našich nahrávek: M1 použil 10krát tvar *ešče* (M1/9, 37, 43 dvakrát, 48, 53, 54, 65, 78, 111), tvar *ješče* se neobjevil ani jednou, tvar *ešče* 2krát (M1/3, 15), *ješče* ani jednou, převažují tedy tvary se *šč*. Další slova se skupinou *šč* byla *pouščeli* (M1/7, 8), u

Ščasnejch (M1/14), *ke Ščastního* (M1/48), se *šť*: *koupalište* (M1/49), *pošťákem* (M1/59), *češtinu* (M1/116). Kromě (*j*)*ešče*/*(j)**ešte* je poměr *šč/šť* vyrovnaný 4 : 3. Celkově tvary se *šč* převažují téměř trojnásobně nad tvary se *šť*.

V nahrávce č. 2 se *ešče* vyskytlo celkem 12krát (M2/41, 64, 70, 78, 87, 91, 100, 113, 116, 138, 140, 145), tvary *ješče*, *ešte* a *ješte* se neobjevily. Ostatních slovních tvarů se skupinou *šč* je zde celkem pět: *ve Ščastního* (M2/24), *do toho Ščepánova* (M2/18), *flašičku* (M2/38), *vírščí* (M2/56), *řečišče* (M2/79), skupina *šť* se nevyskytuje. Tvary se *šč* jsou tedy mluvčím užívány bez výjimky (17 : 0).

M3 užil celkem 9krát tvar *ešče* (M3/83, 89, 119, 130, 133, 141, 172, 214, 223), tvar *ešte* třikrát (M3/2, 46, 235) a *ješte* jednou (M3/79), celkově tedy téměř dvojnásobně převažuje tvar *ešče*. Dalších slov se skupinou *šč* se vyskytlo sedm (*znečištěná* M3/130, *neščestí* M3/151, *ščestí* M3/160, *vipuštěná* M3/170, *voščepem* M3/201, *vírščí* M3/250, *Ščedrej* M3/265), se *šť* pět: *přístavište* (M3/6), *vohnište* (M3/35), *šťípalo* (M3/111), *rošťípal* (M3/116), *zišťoval* (M3/212). U tohoto mluvčího převažují také tvary se *šč* (16 : 8).

Nahrávka č. 4 obsahuje celkem 11krát *ešče* (M4/25 dvakrát, 34, 74, 75, 97 (3x), 120, 135 dvakrát), 4krát *ješče* (M4/34, 41, 54, 169), 2krát *ešte* (M4/23, 54) a tvar *ješte* se nevyskytuje. Ostatní doklady se *šč* jsou čtyři (*Dvořišče* M4/62, 63, *hřišče* M4/67, *ke Ščastnímu* M4/154), se *šť* tři: *hřište* M4/3). Doklady se *šč* převládají poměrem 15 : 3.

M5 užil 3krát *ešče* (M5/118, 148, 155), jednou *ješče* (M5/71), 6krát *ješte* (M5/81, 111, 123, 205, 230, 242) a 10krát *ešte* (M5/82, 146, 160, 174, 175, 178, 179, 211, 218, 235). Další doklad se *šč* je jeden: *na hřišče* (M5/48), se *šť* se objevuje 10 slov (*zvlášť* M5/11, 64, 111 dvakrát), *pohoštěni* M5/56, *zášť* M5/114, *zlášte* M5/183, *ve štíře* M5/233 dvakrát), *šťít* M5/235). Tvary se *šč* jsou v menšině 5 : 26, což může být dáno tím, že mluvčí je vysokoškolsky vzdělaný.

M6 použil pouze 2krát *ešče* (M6/73, 151), zato tvar *ešte* 6krát (M6/8, 18, 23, 110, 161, 230) a *ješte* 3krát (M6/14, 134, 195). Další slova se *šč* ani se *šť* se nevyskytují. Tvary se *šč* jsou v menšině poměrem 2 : 9.

M7 použil 4krát *ešče* (M7/ 18, 156, 175 dvakrát)) a 8krát *ešte* (M7/95, 127, 131, 134, 150 dvakrát), 166, 190), žádný jiný tvar se *šč/šť* se nevyskytuje. Tvary se *šť* převažují poměrem 8 : 4.

M8 užil 9krát *ešče* (M8/62, 104, 162 dvakrát), 169, 183, 196, 201, 210) a 7krát *ešte* (M8/160, 166, 168 dvakrát), 169, 203). Dále se jednou vyskytuje *šč* (*u Ščasnejch* M8/6) a 6krát *šť* (*přišti* M8/36, 216, 219, 221, *hřište* M8/82, *ve Štěpánovje* M8/179). M8 užívá slov se

šč a šť vyrovnaně (10 : 13).

U M9 se vyskytlo 10krát *ešče* (M9/17, 32, 66, 128, 142, 188, 193, 208, 217, 221), 4krát *ješče* (M9/12, 80, 143, 201), *šť* se objevilo ještě 10krát (*ve Štěpánovje* M9/60, 69, 142, 158, *do Štěpánova* M9/141, 157, *příšči* M9/64, *napoušťela* M9/168, *napoušťet* M9/170, *mňešťanka* M9/206). M9 nežívá *šč*, jednoznačně převládají tvary se *šť* (24 : 0).

U M10 se objevuje 21krát *ešče* (M10/26, 50, 53, 55, 59, 86, 87 dvakrát), 89, 91, 102, 107, 116, 131, 134, 148, 165, 181, 185, 189, 198), tvar *ješče*, *ešče* ani *ješče* nebyl informátorem použit. Dalších dokladů na *šč* je devět (*u Ščasních* M10/9, *ščetivec* M10/27, *jevišče* M10/38, *Ščasnejch* M10/52, *kluzišče* M10/74, *nat řečiščem* M10/107, *ke Ščasnejm* M10/136, *ščeňat* M10/144, *ščeňata* M10/147), *šť* se neobjevilo. Poměrem 30 : 0 u M10 převládají tvary se *šč*, což může souviset s tím, že M10 nemá vysokoškolské vzdělání a celý život pracoval v dělnických profesích.

M11 použil 9krát *ešče* (M11/1, 31, 51, 90, 158, 160, 177, 180, 186), 2krát *ješče* (M11/72, 186) a jednou *ešče* (M11/83). Objevuje se 7 dalších dokladů na *šč* (*deščové* M11/2, *piščalku* M11/19, *na stavenišči* M11/67, *zajiščenou* M11/71, *na náfščevi* M11/77, *pan Ščasni* M11/96, *pan Ščasni* M11/97) a 4 na *šť* (*vipoušťet* M11/3, 4, *u kluzišče* M11/31, *šťipal* M11/184). Poměrem 18 : 5 převládá *šč*.

M12 užil 13krát *ešče* (M12/6, 27, 42, 45, 49, 56, 75, 94, 123, 130, 137, 157, 180); *ješče*, *ešče* ani *ješče* mluvčí nežil. Ostatních dokladů na *šč* je 5 (*u Ščasních* M12/8, *víršči* M12/52, *ščeňe* M12/97, *pod Dvořiščama* M12/170), na *šť* jeden (*do Třešče* M12/75). Poměrem 18 : 1 převládá *šč*.

U M13 se objevuje 5krát *ešče* (M13/38, 55, 80, 145, 158) a jednou *ješče* (M13/143), (*j*)*ešče* se nevyskytuje. Dalších dokladů na *šť* je devět (*do Štěpánova* M13/7, *štěpánovskej* M13/64, *zajiščení* M13/88, *roštipení* M13/107, *šťouravej* M13/117, *houšťik* M13/120, *ve Štěpánovje* M13/131, *vot Šťastnejch* M13/162, *ke Šťastnejm* M13/163), *šč* se neobjevuje. Celkový poměr *šč* : *šť* je vyrovnaný (6 : 9), ale *šč* je doloženo pouze v (*j*)*ešče*, částečně lexikalizovaném.

M14 použil 11krát *ešče* (M14/ 4, 63 dvakrát), 71, 127, 133, 145, 174, 180, 190, 192, 199), 4krát *ešče* (M14/29, 40, 77, 135) a 10krát *ješče* (M14/8, 17, 24, 26, 34, 89 dvakrát), 110, 150, 179). Další doklad na *šč* je jeden (*roščilenej* M14/159), na *šť* je šest dokladů (*oklešťku* M14/51, *šťesti* M14/79, *pošťuchováni* M14/87, *našťesti* M14/157, 195, *zvlášť* M14/192). Tvary se *šť* převládají poměrem 20 : 12.

U M15 se objevuje *ešče* 31krát (M15/2, 19, 32, 64, 75, 80 (3x), 83, 86, 102, 111, 113,

116 dvakrát, 117, 120 dvakrát, 127 dvakrát, 128 dvakrát, 134, 135 dvakrát, 141, 159, 188, 198, 204, 207), *eš'ě* 3krát (M15/76, 209, 227), podoby *ješčel/ješ'ě* nejsou doloženy. Skupina *šč* se objevuje ještě v jednom dokladu (*do mňeščanki* M15/77), *št'* v pěti (*na šterku* M15/39, *šterk* M15/39, 40, 50, *propoušti* M15/150). U M15 převládá *šč* poměrem 32 : 8.

Signifikantnost užívání *šč/št'* ve slovech *(j)eščel/(j)eš'ě* oproti užívání *šč/št'* v ostatních slovech jsme ověřili χ^2 -testem s výsledky:

	<i>(j)eščel/(j)eš'ě</i>	ostatní slova	celkem
<i>šč</i>	159	44	203
<i>št'</i>	80	60	140
celkem	239	104	343

Tabulka 8: Distribuce skupiny *šč/št'* v lexému *(j)eščel/(j)eš'ě* a v ostatních slovech

χ^2 je 17,5967, při stupni volnosti 1 a s přihlédnutím do tabulky kritických hodnot χ^2 , kterou uvádí např. Hendl (2004, s. 556), zjistíme, že kritická hodnota v tomto případě je 3,8416, což znamená, že rozdíl mezi sledovanou skupinou výskytu *šč* a *št'* ve tvarech *(j)eščel/(j)eš'ě* a v ostatních slovech je signifikantní, neboť výsledná hodnota χ^2 je vyšší než kritická hodnota. Zároveň je *p* menší než 0,0001, což znamená, že při zamítnutí nulové hypotézy na 95 % neuděláme chybu 1. druhu (tzn. když zamítneme nulovou hypotézu, že distribuce *šč* a *št'* ve tvarech *(j)eščel/(j)eš'ě* a v ostatních slovech je pouze náhodná, na 95 % máme jistotu, že je to správné rozhodnutí). Četnost výskytu *šč* a *št'* v lexémech *(j)eščel/(j)eš'ě* je jiná (vyšší) než ve slovech ostatních a tento rozdíl je signifikantní. Toto zjištění by tedy mohlo svědčit o lexikalizaci *(j)eščel* (*šč* v *(j)eščel* se vyskytuje cca 4krát více než v ostatních slovech).

Souhrnný pohled na užití *šč/št'* ve slovech *eščel, ješčel, eš'ě, ješ'ě* a v ostatních slovech u jednotlivých mluvčích podává tabulka č. 9. Proměnná „pohlaví“ je zde uvedena proto, že má vliv na distribuci *šč/št'* (viz tab. 5 a 6 s výpočty χ^2 výše).

nahr. č.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	Σ
<i>ešče</i>	10	12	9	11	3	2	4	9	0	21	9	13	5	12	31	151
<i>ješče</i>	0	0	0	4	1	0	0	0	0	0	2	0	1	0	0	8
<i>ešťe</i>	2	0	3	2	10	6	8	7	10	0	1	0	0	4	3	56
<i>ješťe</i>	0	0	1	0	6	3	0	0	4	0	0	0	0	10	0	24
ost. slova s -šč-	4	5	7	4	1	0	0	1	0	9	7	4	0	1	1	44
ost. slova s -šť-	3	0	5	1	10	1	0	6	10	0	4	1	9	6	4	60
pohlaví	ž	m	m	m	ž	ž	ž	ž	m	m	m	m	m	ž	ž	

Tabulka 9: Souhrnná tabulka užití šč/šť

III.3.2 Tvar slovesa *být* ve 2. os. sg. v préteritních tvarech a v přítomnosti

Výskyt tvarů sloves se -s jako osobním morfem 2. sg. v čase minulém v obci Vír zcela převažuje. Celkem se v nahrávkách objevuje 21 tvarů s osobním morfemem -s, které jsou součástí préteritního tvaru, podrobněji viz níže a v tabulce č. 10. Tvar *(j)si*, který je typický pro většinu českých nářečí v užším smyslu, se v rozhovorech nevyskytl. Osobní morf -s však nemusí být jen na činném přičestí verba, může se objevit i u jiného slovního druhu, jedná se o tzv. pohyblivý morf.

Doklady: *tams nebila nigdi* (M2/106), *šels to pozbírat* (M3/51), *né abis viprávjel* (M3/267), *to bilas mlsná* (M6/69), *jestli si to třeba negdes zjistila* (M11/7), *eslis to slišela* (M11/18), *esis četla třeba knižku* (M11/108), *gdiš bis to skoumala, tag bis zjistila* (M11/118), *dibis bila* (M11/195), *tos taki znala už* (M12/9), *nebilas stárkova* (M12/9), *tos nebila na svjeťe ešče* (M12/27), *tis mňe zboural plot* (M12/48), *že bi ses učil* (M12/70), *cos, gdes bil* (M12/182 dvakrát), *do tej chalupi ses dostal* (M13/101), *tos mňela podobňe* (M14/6), *muselas zatopit* (M15/130), *muselas uvařit* (M15/130), *tags ho musela umit* (M15/131).

U M1, M4, M5, M8, M9, M10 se ve 2. os. sg. nevyskytl tvar *seš* ve funkci spony ani žádný préteritní tvar se -s jako osobním morfem. U M1, M4, M5, M8, M9, M10 však nebyl použit ani žádný jiný tvar odpovídající 2. os. sg., na čemž by u M1 mohl mít podíl i ten fakt, že respondent explorátorovi vykal, avšak při nahrávání rozhovoru M4, M5, M8, M9 a M10 respondent tykal. Vzhledem k malé četnosti jevů neprovádíme další statistické zhodnocení, konstatujeme nicméně, že v nahrávkách se jako auxiliáru slovesa *být* užívá ve 2. os. sg.

préterita výhradně neslabičný morf -s.

V nahrávkách je dále třikrát zachycen tvar *seš* ve 2. os. sg. slovesa *být* ve funkci spony v čase přítomném (*nejseš* M6/145 dvakrát, *seš* M7/122). Tvar *(j)si*, typický pro většinu českých nářečí v užším smyslu, se nevyskytl ani jednou. I v tomto případě znamená malý počet zachycených dokladů nemožnost další analýzy, naše data konvenují s dřívějšími výzkumy, které tvar *seš* uvádějí jako typický pro českomoravská nářečí. Souhrn sledovaných podob podává následující tabulka č. 8:

jev / nahr. č.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	Σ
<i>(nej)seš</i>	0	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	3
<i>(j)si</i>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
-s ve 2. os. préterita	0	1	2	0	0	1	0	0	0	0	3	7	1	1	3	19
<i>(j)si</i> ve 2. os. préterita	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Tabulka 10: Tvar slovesa *být* ve 2. os. sg. v préteritních tvarech

III.3.3 Tvar slovesa *být* v 1. os. sg. ve funkci spony

Bělič (1972, s. 236) řadí do rysů charakteristických pro nářečí českomoravského přechodného pásu i tvar *su*, tj. tvar slovesa *být* ve funkci spony pro 1. os. sg., v ostatních českých nářečích v užším smyslu má sloveso *být* v 1. os. sg. tvar *sem*. Tento rys uvádí jako charakteristický pro českomoravskou nářeční oblast i ČJA (2011, s. 346). Tvar *su* vznikl analogicky podle sloves první třídy typu *nesu* (ČJA, 2002, s. 604).

Tvar *su* v obci Vír převládá oproti tvaru *sem* v našich nahrávkách čtyřnásobně, a to poměrem 28 : 4, viz tabulka č. 9 níže. Doklady na *su* jsou: M1/14; M2/69, 173, 228; M3/69, 173, 228; M4/48, 121; M5/67; M6/13, 19, 28, 68, 77, 112, 138, 141, 207, 226; M7/67 dvakrát, 119, 121, 158; M8/35, 176; M9/59; M12/26, 137; M15/4. Tvar *sem* se vyskytoval pouze u M14 (M14/36 dvakrát, 37, 38). U tohoto mluvčího naopak nebyl zaznamenán tvar *su* – tento fakt je pravděpodobně dán tím, že respondent má vysokoškolské vzdělání. U M2, M10, M11, M13 není tvar *su* zmíněn ani jednou, mluvčí na těchto nahrávkách vůbec nepoužili větu, ve které se vyskytuje 1. os. sg. slovesa *být* ve funkci spony (tudíž se nevyskytl ani tvar *jsem*, resp. *sem*).

nahr. č.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	Σ
<i>su</i>	1	0	3	2	1	10	5	2	1	0	0	2	0	0	1	28
<i>sem</i>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	4

Tabulka 11: Tvar slovesa být v 1. os. sg. ve funkci spony

III.3.4 Rozdíly v kvantitě samohlásek

Utěšený (1960, s. 50–52) dělí rozdíly v kvantitě do několika kategorií. Jednu z nich tvoří novější krácení *i, ú > i, u* (typ *spani, chlapu*) a novější dlužení *e, o > é, ó* (typ *pěři, póle*). Do další kategorie řadí starší rozdíly v kvantitě, jako jsou typy dvouslabičných substantiv s krácením původních ražených délek na první slabice (např. *rana, blato, mak*) – tj. tzv. moravská krátkost. Poslední kategorii tvoří ostatní rozdíly v kvantitě, do kterých spadá kvantita v základech odvozených a neodvozených slov, a to u substantiv (typ *zejma, soukno, můž; mostek, strouhadlo*), adverbii (typ *dúle, včera*), adjektiv a číslovek (typ *laskavej, šístej*) a sloves (*tlustnout, namňěřit* ‚namířit‘), v odvozovacích příponách a předponách substantiv (typ *hradisko*) a sloves (typ *zvoštal*), a také rozdílnost kvantity v gramatických tvarech substantiv (typ *vlcí, kroup*) a sloves (typ *dat, nest, vůře, volál*). Můžeme si všimnout, že krátký infinitiv *dat* a *nest* je u Utěšeného zařazen do jiné kategorie než krácení délek v první slabice (tj. námi primárně zkoumaná moravská krátkost) – tuto odlišnost v rámci kategorizace jevů však nepovažujeme za směrodatnou pro náš výzkum, tj. slovesa těchto typů (tj. *dat, nest*) řadíme k moravské krátkosti (viz výše uvedené příklady u Běliče a ČJA). K moravské krátkosti je řadí např. také Trávníček (1935, s. 260).

Utěšený (1960, s. 57) uvádí, že právě hranice výskytu původních ražených délek na první slabice, resp. krácení v této pozici, tvoří nejzápadnější linii českomoravského pásu, přestože připouští, že hranice mezi těmito podobami dlouhými a krátkými není a nebyla nikdy pevně dána (tamtéž, s. 56).

Ostatní výše uvedené rozdíly v kvantitě, které uvádí Utěšený (1960, s. 50–52), nejsou ani u Běliče, ani v ČJA zmíněny jako rysy typické pro tuto oblast, proto je zde zmíníme pouze okrajově při jazykové charakteristice jednotlivých informátorů (např. vícekrát se vyskytly tvary typu *vostat*) a uvedeme nyní pouze další jevy, které byly na našich nahrávkách zaznamenány.

III.3.4.1 Krácení ražených délek – tzv. moravská krátkost

Jako rys typický pro česko-moravský přechodný pás zmiňuje Bělič (1972, s. 236) krátké samohlásky v případech typu *dat*, *bit*, *cht'et*, *prah*, *rana*, *blato*, které jsou označovány také jako moravská krátkost (Karlík, Nekula, Pleskalová, 2002, s. 396). ČJA (2005, s. 218) uvádí navíc i zájmena typu *nama* (tj. *námi*). Toto krácení budeme klasifikovat na základě výkladu ČJA (2005, s. 218): „U dvojslabičných slov (i těch dvojslabičných od původu), zejména u substantiv typu *jáma*, *bláto*, *mák* (pův. dvojslabičné **makъ*), u infinitivů typu *dát* (pův. dvojslabičný *dáti*), u morfologických tvarů jako např. *námi* (srov. ČJA 4, 243 *námi*) se projevuje nářeční jev zvaný moravská krátkost.“

Tato rozdílnost v kvantitě první slabiky na území českém a území moravském má podle ČJA (2005, s. 218) paralelu v krátkosti slovenské a polské a tyto rozdíly odrážejí praslovanské intonační a přízvukové poměry. Jde o velmi starý rozdíl, avšak v některých případech nelze vyloučit pozdější analogické vyrovnávání v rámci paradigmatu. Izoglosy podob s tzv. moravskou krátkostí většinou poměrně přesně sledují bývalou česko-moravskou zemskou hranici (srov. ČJA, 2005, s. 218).

Tímto rysem se českomoravská nářeční oblast odlišuje oproti ostatním českým nářečím v užším smyslu (a také oproti spisovné češtině), která mají jinou kvantitu (délku) těchto samohlásek v první slabice (tj. *práh*, *bláto*, *rána*; *dát*, *cht'ít*). Moravskou krátkost uvádí jako znak charakteristický pro českomoravskou nářeční oblast i ČJA (2011, s. 346).

III.3.4.1.1 Moravská krátkost u substantiv

V obci Vír se u respondentů vyskytly jak podoby krátké, tak i dlouhé. Doklady v našich nahrávkách: *hlina* (M1/25), *na skali* (M1/63), *skala* (M2/34), *s tej skali* (M2/43), *na skalu* (M2/46), *po skali* (M2/52), *skala* (M2/111), *za tu skalu* (M2/121), *skala* (M3/208), *v le'e* (M3/1), *v le'e* (M6/27, 167), *leta* (M6/179), *maslo* (M7/51, 52 – vedle *máslo* M7/51, 55), *lipa* (M11/100 dvakrát), *rana* (M11/192), *maslo* (M12/122), *skala* (M13/123), *lipa* (M14/31, 32) – vedle *lípu* (M11/169), *misa* (M14/76), *v le'e* (M15/5, 36), *kladu* (M15/71). Moravské krátkosti (ani odpovídající spisovněčeské délky) se nevyskytují u informátorů M4, M5, M8, M9, M10.

Připomeňme, že kvantitativní poměry jsou v českých nářečích značně složité. Tato

složitost se promítá i do řady dalších kvantitativních kolísání, např. v projevu M12 je doložena krátkost za původní délku na koncovce v dokladu *travu* (M12/21), pravidelná krátkost v 7. pádě sg. *skalama* (M2/118), *hrudama* (M2/95), objevuje se kvantitativní kolísání v dokladech *třída/třída* (např. u M5: *ve třídě* M5/42, 55, 75, *třidou* M5/54, *třídí* M5/210 proti *ve třídě* M5/44; podobně u M6: *třídě* M6/181, 226, *třidu* M6/181, *třída* M6/194 proti *třídí* M6/186, srov. *třída* M7/24, 82), *táta/tata* (srov. *u tati* M9/113, 114, *tata* M9/197, *s tatou* M15/174 proti *pantáta* M11/168), *rano/ráno* (*vod rana* M8/89, *do rana* M12/30 proti *do rána* M12/31, *ráno* M14/189).

Výklady krátkosti ve slovech *kamen* a *skala* nejsou jednotné. Důvod krácení ve slově *kámen* popisuje ČJA (2005, s. 220) takto: „Podoba nom. sg. *kámen* (od původu tvar akuzativní) má asi délku podle pův. dvojslabičného nom. *kámy* (psl. **kamy*), kde byla délka patrně za starou akutovou intonaci. Krátká kořená samohláska v obměně *kamen* (*kameň*) může být výsledkem starého krácení, ke kterému docházelo ve třetí slabice od konce (stsl. akuz. *kamenъ*), případně vyrovnání podle ostatních víceslabičných tvarů s náležitou krátkostí (např. v sg. gen. *kamene*, dat./lok. *kameni*, instr. *kamenem*).“ Krátkost ve tvaru *kamen* nevznikla stejným způsobem jako slova s typickou moravskou krátkostí, proto jej do dokladů moravské krátkosti uvedených výše neřadíme, pouze uvedeme doklady z našich nahrávek: *kamen* (M1/20), *na kamen* (M2/40).

Krácení ve slově *skala* vykládá ČJA (2005, s. 222): „V první slabice podoby *skála* (shodné se spis. jazykem) je uchována původní délka, protože se jednalo o slabiku s raženou intonací.“ Z předchozích výkladů a z tohoto tvrzení je na první pohled zřejmé, že krácení v tomto slově je projevem moravské krátkosti, což ČJA (2005, s. 222) sice dále potvrzuje, ale přidává i další teorii o tom, jak ke zkrácení *-a-* v tomto slově mohlo dojít: „Nelze však ani vyloučit analogické vyrovnávání podle zkrácených tvarů v paradigmatu, tj. podle jednoslabičné formy gen. pl. *skal*, podle dvojslabičných forem s dlouhou koncovkou (instr. sg. *skalou*, dat. a lok. pl. *skalám*, *skalách*) a podle trojslabičné formy instr. pl. *skalami*.“ Dále ČJA (2005, s. 222) uvádí ještě jednu poznámku o krátkých tvarech ve slově *skála*, která se vztahuje i k námi zjištěným dokladům: „Trávníček (1935, s. 250, 256, 257)³² vysvětluje krátkost v první slabice u tvarů *skalou*, *skalám*, *skalách*, *skalami* jako výsledek starého krácení v pův. trojslabičných tvarech, tedy i těch, které měly na konci jer (*skalám* z *-amъ*, *skalách* z *-achъ*); krátkost u tvaru gen. pl. chápe jako důsledek metatonie (z pův. akutové intonace vzniká nová intonace cirkumflexová neboli tažená, za kterou je krátkost), tak i

32 Jedná se o Trávníčkovo dílo *Historická mluvnice československá*. – pozn. aut.

Lamprecht (1987, s. 146)³³.“ Ty singulárové tvary slova *skala*, u nichž je krátkost diferenční oproti spisovné češtině, řadíme do moravské krátkosti, srov. Utěšený (1960, s. 58); trojslabičný tvar *skalami* jsme nezapočítali.

Vcelku můžeme konstatovat, že u substantiv jsou tzv. moravské krátkosti poměrně důsledně zachovávány (26 dokladů), jediné kolísání se objevuje u neutra *maslo/máslo* (obě podoby jsou doloženy dvakrát u M7, jednou se podoba s moravskou krátkostí objevuje u M12) a *lipa/lípa*.

III.3.4.1.2 Moravská krátkost u sloves

Patří sem dnes jednoslabičné infinitivy typu *dat, nest, pect*. Ke krácení infinitivů typu *dat* Utěšený (1960, s. 84) poznamenává, že je to charakteristický moravský znak, který zasahuje hluboko do jihovýchodních Čech. K typu *nest, pect* uvádí (tamtéž, s. 84), že ke krácení těchto původních oxyton dochází ve vlastní českomoravské a zčásti i v západohanácké oblasti, což upřesňuje dále (s. 87) tak, že oba typy byly zkráceny v centru českomoravské oblasti a na západě Moravy došlo ke zkrácení pouze typu *nest* (druhý typ v podobě *píct // píct*) a na střední Moravě a ve středních Čechách zůstaly tyto typy důsledně dlouhé. O kvantitě těchto tvarů týž autor (s. 84–85) říká, že je vcelku analogická, protože na ni působilo supinum, tvary s předponou a příp. i přezens a *l*-ová přičestí (u typu *nest, pect*). Pokud jde o zachování krátkosti, popisuje Utěšený ve své monografii (Utěšený, 1960, s. 87) situaci takto: „Z celkového přehledu hranic jednotlivých infinitivních řad a typů vyplývá, že nikde na zkoumaném území nebyly důsledně zkráceny všechny infinitivy, výrazná je tu však koncentrace moravských krátkých tvarů na Novoměstsku a Bystřicku, kde se s výjimkou pomocných sloves *mit* a *bejt* dodnes pevně drží všechny uvedené krátké typy.“ Poznamenejme, že v našich nahrávkách se vyskytlo jak *bit*, tak *mejvat* s analogickým *ej* zřejmě právě od *bejt, bejvat*.

Moravské krátkosti se objevily v našich nahrávkách v následujících dokladech:³⁴ *plet* (M1/117), *bit* (M1/118), *bit* (M2/35), *dat* (M2/137), *bit* (M3/19, 64, 68, 76, 88, 244), *dat* (M3/14, 191), *pít* (M3/126), *brat* (M3/230), *jest* (M4/115), *bid* (M5/4; asimilovaná podoba infinitivu *být*), *bit* (M6/54), *hnad* (M6/59; asimilovaná podoba infinitivu *hnáti*), *pít* (M6/71), *past* (M7/17), *bit* (M8/4 dvakrát, 38, 113, 202 dvakrát, 216, 218), *prat se* (M8/112), *bit*

³³ Jedná se o Lamprechtovo dílo *Praslovanština*. – pozn. aut.

³⁴ Řadíme sem i doklady původně trojslabičných infinitivů, které k moravské krátkosti zařazuje Trávníček (1935, s. 260).

(M10/42), *stat se* (M11/105, 135), *bit* (M11/142, 191), *žit* (M11/128 dvakrát), *bít* (M12/99, 139), *pit* (M12/87). Doklad s délkou v těchto oxytonech se vyskytl jediný: *bít* (M14/42).

Spletitý vývoj kvantitativních poměrů se projevuje v řadě krácení dnes dvouslabičných infinitivů, která jsou jiného původu než oxytonické ražené délky, a do rozboru je tedy nezahrnujeme, např. *mit* (M3/75; M10/106) je sekundárně zkrácená podoba infinitivu *míti* < *jmieti* (proti možnému *mňet*), *vzit* (M6/44) je sekundární krátkost ze *vzíti* < *vzieti*, infinitiv *řict* (M1/142, M7/29, 93, 154, M8/52) má sekundární krátkost a pochází z *řict* a to z *řeci*. Infinitiv *zvat* (M8/152, M10/175, M12/5) byl původně tříslabičný, *hrat* (M10/7, M12/69) čtyřslabičný.

S moravskou krátkostí však souvisejí prefigované odvozeniny dvouslabičných sloves, která měla raženou délku na iniciální slabice. Tyto odvozeniny mívaly, zejména pokud byly slabičné (srov. Trávníček, 1935, s. 260), krátkost kořenné samohlásky, např. staročeské *nésti* > *vynesti*. V českomoravské nářeční skupině byla výchozí už krátkost základového slova, např. *nesti* > *vynesti*. Doklady na odvozeniny se slabičnou i neslabičnou předponou od původně oxytonických dvouslabičných sloves z našich nahrávek jsou následující: *vinest* (M2/42), *vivect* (M2/144), *uvest* (M3/253), *sňest* (M6/105), *umit* (M6/87; M15/131), *vlest* (M6/104), *prožit* (M6/236), *vodbit* (M7/18), *donest* (M8/45), *zabit* (M11/152), *unest* (M15/161). Do rozboru je nicméně nezařazujeme.

Podobně jako u substantiv zjišťujeme i u sloves téměř důsledné zachování moravské krátkosti u původně dvouslabičných sloves s raženou délkou na první slabice. Z nahrávek jsme shromáždili 39 dokladů se zachovalou moravskou krátkostí, infinitiv s délkou se vyskytl pouze jednou (*bít* M14/42). Pevnou pozici moravské krátkosti u sloves potvrzují také odvozeniny derivované slabičnou i (z dnešního pohledu) neslabičnou předponou, např. *vinest*, *sňest*, *umit*, *prožit* ad., zaznamenané s krátkostí. Moravská krátkost u substantiv i u sloves patří tedy u nejstarší generace ve Víru k velmi stabilním nářečním rysům.

III.3.4.2 Další změny v kvantitě

III.3.4.2.1 Dloužení kmenového *e, o* > *é, ó*

K dloužení kmenových středně vysokých vokálů *e, o* > *é, ó* Utěšený (1960, s. 51) uvádí: „Rozdíl je také mezi substantivy a slovesy, u nichž není délka tak rozšířena. Naopak u

přísluvečných výrazů, jako *nahóře, dóle, vlóňi*, jsou snad právě pro jejich variabilitu takové délky rozšířeny nejvíce. Stále však zůstává otázkou, proč se dlužení omezuje jen na jisté slovtvorné a tvaroslovné kategorie.“

V našem materiálu se emfatické dlužení *é, ó* nerealizovalo u substantiv ani u jednoho respondenta (pouze v citoslovečné platnosti: *s tema sem skusila, panebóže, to bilo hrozni* M8/100), zato bylo doloženo šestkrát u adverbii, zejména směrových: *dólú* (M2/45, 53), *dólu* (M2/119), *nahóru* (M7/36), *dólu* (M8/3) a *dóle* (M10/94).

Dokladů těchto slov s krátkým kmenovým *e* a *o* bylo zachyceno celkem 61: *nahorú* (M2/37), *dolú* (M3/164, 165, 236), *nahorú* (M3/213), *dolú* (M4/27), *nahorú* (M4/27), *dolu* (M4/154), *nahoru* (M4/154), *nahóře* (M5/55, 159), *dole* (M5/81, 166, 205), *dolu* (M6/16), *dolú* (M6/17), *dole* (M6/33), *nahóře* (M6/74), *nahoru* (M7/142, 147), *nahorú* (M7/144), *dolu* (M7/145, 182), *dolú* (M7/178), *dole* (M8/34, 103), *nahóře* (M8/34), *dole* (M9/56), *nahóře* (M9/185), *nahóře* (M10/13, 26, 142), *dole* (M10/66, 118, 126), *nahoru* (M10/77), *nahóře* (M11/14 dvakrát, 28, 31, 53, 120), *nahoru* (11/32), *nahorú* (M11/106), *dolu* (M11/107), *nahóře* (M12/78), *nahoru* (M12/168), *dolú* (M12/179), *nahoru* (M13/135, 145), *nahóře* (M14/4), *dole* (M14/5, 203), *dolú* (M14/180, 201), *dolu* (M14/185, 203), *dolu* (M15/62), *nahóře* (M15/72), *nahoru* (M15/73), *dolú* (M15/94, 95).

Sekundární dlužení *e, o* > *é, ó* není v obci Vír výrazně zastoupeno (6 dokladů) a je spíše ojedinělým jevem, zcela převažují typy s původním krátkým kmenovým *e* a *o* (61 dokladů). I podle Utěšeného jde o jev velmi labilní, velký vliv na něj má expresivnost, je omezen pouze na několik slovních typů a není jevem plně systémovým. V našich datech se u polohových a směrových adverbii *nahóře, dole, nahoru, dolú* uplatnil asi v 10 % možných pozic.

III.3.4.2.2 Krácení *í, ú* > *i, u*

Dalším jevem, který spadá do novějších fonetických tendencí, je sekundární krácení *í, ú* > *i, u* (typ *spani, chlapu*). Sám Utěšený (1960, s. 52) říká, že se kvantita tohoto etymologicky dlouhého *ú* a *í* v českomoravské oblasti realizuje podobně jako ve vlastních českých nářečích, a to jako polodélka či jako krátkost (v určitých typech jako např. *kostelňik, polifka, říkat*). Protože jde ale o jev, který značně kolísá a často se nerealizuje pouze délkou či pouze krátkostí, ale také polodélkou, kolísáním či neutralizací délky v koncovkách, je velmi obtížné jej zařadit k rysům charakteristickým pro danou oblast a je velmi obtížné ho auditivně percepčně spolehlivě kategorizovat.

I podle výkladu ČJA (2005, s. 300) se krácení *í, ú > i, u* řadí mezi novější hláskové rozdíly. Je to však jev, který postihuje většinu českého, moravského a vzhledem k systematické ztrátě korelace kvantity *i* slezského území, a proto není charakteristický výhradně pro českomoravská nářečí. ČJA (2005, s. 300) uvádí tři typy tohoto krácení, a to 1) slezské krácení, 2) středomoravské krácení a 3) české krácení, nejčastěji v svč. nářečích. ČJA (2005, s. 301) ke krácení *í > i* dále poznamenává: „Krácení *í > i* v našich nářečích postihuje všechna *í* bez rozdílu původu. Nastalo po všech uvedených změnách, a je tedy relativně mladým nářečním jevem.“ Podobně u krácení *ú > u* ČJA (2005, s. 306) uvádí: „Vedle pravidelného slez. a střm. krácení se projevilo v mnoha případech mimořádně rozsáhlé zkrácení *ú* i v Čechách. (Zřejmě jde o systémovou vázanost na dlouhé *í*, které se tu rovněž houfně zkrátilo. Může též souviset s oslabením pozice *ú* v českých dialektech v užším smyslu, ve kterých staré *ú* v systému dlouhých samohlásek je nahrazováno diftongem *ou*).“

Konstatujeme, že tento jev se u respondentů v obci Vír vyskytuje podstatně častěji než sekundární dloužení. Uvedeme nyní některé doklady na krácení *í, ú* v nepřízvučných slabikách u jednotlivých mluvčích. Zároveň je třeba zopakovat upozornění uvedené výše, že při interpretaci mezi transkripcí krátké a dlouhé samohlásky se spoléháme na svou subjektivní auditivní percepci (v materiálu může jít mnohdy o tzv. polodélky a různý stupeň oscilace mezi trváním krátké a dlouhé samohlásky v milisekundách). Zejména z tohoto důvodu a také vzhledem k tomu, že se nejedná o rys charakteristický výhradně pro oblast českomoravských nářečí, tento rys nehodnotíme kvantitativně. Vybrané příklady z našich nahrávek: *fšedni* (M1/5), *spominám* (M1/9), *chodí* (M1/10), *muj* (M1/59), *po viučěni* (M2/1), *nemusi* (M2/7), *f pulce* (M3/6), *neprožíval* (M3/31), *hnuj* (M4/23), *hospodářstvi* (M4/32), *nemužeme* (M5/4), *chodívali* (M5/12), *nepoužívali* (M6/2), *oproti* (M6/5), *normální* (M7/7), *přisnost* (M7/110), *f kolikátim* (M8/1), *vohinek* (M8/14), *na puďe* (M8/28), *prvního* (M9/2), *pohostinstvi* (M9/6), *z rodiču* (M9/103), *dívaldelni* (M10/12), *bojovník* (M10/135), *spodňima vipustma* (M11/3), *ročni* (M11/30), *kázání* (M12/1), *patnást páru stárku* (M12/5), *přimo* (M13/1), *puvodně* (M13/26), *d'ectvi* (M14/9), *nemužu* (M14/49), *na slamňiku* (M15/2), *napočítat* (M15/12), *pomužou* (M15/186).

III.3.5 Depalatalizace předpony *ně-* u zájmen a zájmenných příslovčí

O depalatalizaci v předponě *ně-* pojednává ČJA (2002, s. 550). Uvádí, že tato depalatalizace (*ňejak* > *nejak*) proběhla v jižních Čechách a na Moravě, analogicky pak vznikly i depalatalizované podoby stažených tvarů (*ňák* > *nák*). Z mapy na s. 551 je vidno, že na většině českomoravské nářeční oblasti je doložena podoba depalatalizovaná, avšak s výjimkami, jako je např. výzkumný bod č. 508 (viz výše obec Věstín), kde byla doložena podoba palatalizovaná.

Doklady depalatalizace v předponě *ně-* u zájmen a zájmenných příslovcí z našich nahrávek jsou poměrně řídké: *neco* (M6/65, 192; M10/2, 33; M11/43, 46, 102, 104, 162, 189; M14/94), *nejakej* (M10/8, 182; M11/139), *negde* (M10/132, 182; M11/23, 171; M13/166), *negdo* (M10/182; M11/27, 37, 98; M13/166), *negdes* (M11/7), *negdi* (M11/9, 19), *nejak* (M11/43, 126), *nekeří* (M11/76), *nekteřejch* (M11/159), *nekeré* (M11/166), *nekerej* (M11/168), *nejakou* (M12/81, 181), *nejakí* (M12/19). V nahrávkách M1, M2, M3, M4, M5, M7, M8, M9 a M15 se nevyskytuje žádný doklad depalatalizované předpony *ně-*. Celkem se v našich nahrávkách objevuje 13 lexémů s 36 doklady na depalatalizované *ne-* u zájmen a zájmenných příslovcí.

V našich nahrávkách se objevilo celkem 471 dokladů na palatalizovanou předponu *ňe-*: *ňejakej* (M1/52, 66), *ňejakí* (M1/131), *ňegdo* (M1/146), *ňekteri* (M2/7), *ňeco* (M2/10, 91, 126, 144), *ňegdo* (M2/16, 18, 31, 43, 98), *ňekeři* (M2/25), *ňegde* (M2/26, 28, 31, 42, 53 dvakrát, 105 dvakrát, 152), *ňejak* (M2/26, 29, 30, 61, 113), *ňečím* (M2/38), *ňejakej* (M3/5, 162), *ňegdo* (M3/9, 116, 118, 165), *ňeak* (M3/14, 32 dvakrát, 37, 148 dvakrát, 155, 197, 243, 264, 268), *ňejakejm* (M3/33, 218), *ňeco* (M3/34, 35, 36 dvakrát, 55, 93, 97, 146, 170, 173, 189, 208, 229, 241, 243, 244, 266), *ňegde* (M3/42, 104, 120, 149, 155, 177, 182, 254, 269), *ňeakí* (M3/58, 239), *ňejak* (M3/72, 80, 82, 93, 100, 120, 127, 181 dvakrát, 231, 247), *ňejakí* (M3/101, 103, 145, 167, 229), *ňejakím* (M3/106), *ňeák* (M3/126), *ňeakou* (M3/126, 269), *ňejakou* (M3/251), *ňeakího* (M3/252), *ňegdi* (M4/12), *ňejak* (M4/13, 126, 131, 132, 137, 140), *ňeco* (M4/30 dvakrát, 32, 34, 35, 38, 42, 111, 137, 151, 156 dvakrát, 158, 159, 167, 180, 192), *ňegdo* (M4/35), *ňejaká* (M4/68, 131), *ňeakej* (M4/126), *ňeják* (M4/140), *ňegde* (M4/158), *ňemu* (M4/162), *ňejak* (M5/5, 11, 35, 46, 65, 66, 67, 82, 104, 105, 135, 170, 171, 173, 175 dvakrát, 187, 211, 219 dvakrát), *ňejakou* (M5/9), *ňeco* (M5/12, 26, 30, 49, 68, 132, 134, 154, 194 dvakrát, 195, 199, 204, 206), *ňekam* (M5/17, 92), *ňejaká* (M5/19, 80, 81, 114, 194), *ňeják* (M5/19, 173), *ňegdo* (M5/18, 29, 42), *ňegdi* (M5/30, 141, 237), *ňegde* (M5/48, 79, 124), *ňejakí* (M5/57, 77, 114), *ňejakí* (M5/192), *ňejakej* (M5/80, 222), *ňekteři* (M5/101), *ňejaké* (M5/131), *ňekoho* (M5/157), *ňekteri* (M5/186, 201), *ňejakim* (M5/189), *ňejakejch*

(M5/219), *něgde* (M6/13, 106, 163, 184, 226), *ňejaki* (M6/22, 166, 221), *něco* (M6/71, 72, 90, 93, 99, 148, 161, 174, 177, 225, 228), *ňekam* (M6/83, 203, 219, 221), *něčem* (M6/85), *ňejakím* (M6/99), *něčeho* (M6/105), *ňekteri* (M6/130), *ňejakej* (M6/153), *něčemu* (M6/154), *ňegdi* (M6/158, 177), *ňegdo* (M6/161, 178, 227), *ňekoho* (M6/161), *ňejakou* (M6/185), *ňejak* (M6/236), *něco* (M7/3, 7, 22, 34, 36, 42, 54, 58, 61, 62, 91, 96, 120, 131, 139, 154, 155, 174, 187), *ňejaki* (M7/4), *ňejaki* (M7/161), *ně* (M7/33, 177), *něgde* (M7/34), *ňegdo* (M7/38, 119, 177), *ňejaká* (M7/39), *ňekam* (M7/109), *ňegdi* (M7/111), *ňejak* (M7/122, 127), *ňegde* (M8/2, 6, 14 dvakrát, 15, 134, 135, 156), *ňejak* (M8/3, 5, 131, 190), *ňegdo* (M8/33), *něco* (M8/43, 106, 128, 132, 176, 222), *ňegdi* (M8/55, 169, 176), *ňejaki* (M8/71), *ňejakí* (M8/221), *ňeakej* (M8/171), *ňejakim* (M8/209), *ňejak* (M9/10 dvakrát), 91, 101, 176, 179, 220), *ňejag* (M9/223), *ňejakou* (M9/45, 115), *něco* (M9/51, 125, 135, 222), *ňegde* (M9/100), *ňejakej* (M9/100), *ňejakí* (M9/135), *ňegdi* (M10/2, 48, 59, 86, 167), *ňegde* (M10/8, 61 dvakrát, 79, 83, 89, 136, 150, 163, 176 třikrát, 181, 183, 197), *ňejaká* (M10/8, 30), *ňekolika* (M10/22), *ňejakou* (M10/36), *něco* (M10/48, 49, 148, 151), *ňejak* (M10/49, 56, 63, 129, 130 dvakrát, 138), *ňejakí* (M10/59, 146, 176, 186), *ňejakejch* (M10/74), *ňejakej* (M10/125, 131, 151, 159, 163, 167, 174), *ňejag* (M10/126), *ňekomu* (M10/151), *ňegdo* (M10/164), *ňegdo* (M11/35), *ňejak* (M11/44, 138, 162), *ňekteří* (M11/53, 135), *ňekteři* (M11/60, 75), *ňekeři* (M11/76), *ňema* (M11/77, 80), *ňekam* (M11/98), *ňejakej* (M11/104), *ňegde* (M12/21), *ňejakej* (M12/33, 64, 74, 162), *něco* (M12/34, 111, 167), *ňegdo* (M12/42, 43, 51 dvakrát, 81, 153, 166), *ňejak* (M12/60, 128, 184), *ňejakí* (M12/107), *ňejaka* (M12/115), *něco* (M13/29, 109, 169, 172, 176), *ňejak* (M13/37), *ňejakí* (M13/45), *ňekolik* (M13/58), *ňegde* (M13/62, 99, 165, 169), *ňeak* (M13/80), *ňekomu* (M13/94), *ňekteri* (M13/99, 139), *ňekoho* (M13/109, 173), *ňegdo* (M13/124, 158), *ňejak* (M13/128, 180), *ňejakou* (M13/162), *něčemu* (M13/169), *ňekam* (M14/15), *ňejak* (M14/62, 68, 116, 184, 185, 193), *něco* (M14/62, 100, 133, 154, 196), *ňekteré* (M14/78), *ňejakou* (M14/84, 107), *ňejaki* (M14/84), *ňejakí* (M14/94), *ňejaké* (M14/105), *ňejaká* (M14/120), *ňej* (M14/128, 160), *něčí* (M14/171), *ňegde* (M15/15, 75, 78, 107), *ňegdi* (M15/21, 80, 81), *ňejakí* (M15/25, 98, 123), *ňejaki* (M15/100), *něco* (M15/26, 27, 30, 41, 44, 52, 190), *ňegdo* (M15/28, 104, 152, 157, 186), *ňejakou* (M15/70, 137), *ňejakího* (M15/86), *ňejak* (M15/94, 168), *ňekoho* (M15/144, 148), *ňekteri* (M15/169), *ňejaká* (M15 181). K těmto dokladům je nutno ještě připočíst neurčitou násobnou zájmennou číslovku *ňekolikrát* (M14 77).

V našich nahrávkách se vyskytuje celkem 36 dokladů na depalatalizované *ne-* oproti 471 dokladům na palatalizované *ňe-*. Depalatalizované *ne-* s tedy v obci Vír u mluvčích

nejstarší generace stále objevuje, ale je již na ústupu, o čemž svědčí fakt, že zaujímá pouze cca 14 % ze všech dokladů na předponu *ne-/ně-* u zájmen a zájmenných příslovcí objevujících se v našich nahrávkách.

Dominanci podob bez depalatalizace v mluvě nejstarších obyvatel Víru potvrzují také poměrně časté doklady stahování *ěja > 'á*, které s hláskami v předponě *ně-* souvisí. Našich dokladů na stažené 'á je 43, vždy je před ním palatála *ň*: *ňáki* (M3/155), *ňák* (M5/39), *ňáki* (M5/50, 194), *ňáki* (M5/80), *ňáká* (M5/195, 218), *ňákej* (M5/235), *ňákiho* (M5/49), *ňákejch* (M5/207), *ňákej* (M6/235), *ňáki* (M7/53, 93), *ňáki* (M7/138), *ňákej* (M7/113), *ňákej* (M8/113), *ňáká* (M9/154), *ňáki* (M9/184), *ňáki* (M10/48), *ňákej* (M10/104), *ňákiho* (M10/174), *ňákej* (M11/85), *ňákej* (M12/2, 15, 19), *ňákou* (M12/2, 153), *ňáki* (M13/46, 53, 132), *ňákej* (M13/79, 177), *ňákiho* (M13/121), *ňákim* (M13/177), *ňáki* (M14/24), *ňáka* (M14/43), *ňákou* (M14/108), *ňáke* (M14/124), *ňáki* (M15/97, 136), *ňáká* (M15/137), *ňákou* (M15/138, 149). Doklad na depalatalizaci v této přehlasované předponě se však v našich nahrávkách nevyskytuje vůbec.

III.3.6 Nominativ-akuzativ pl. životných maskulin

Dalším rysem, který je uváděn u Běliče (1972, s. 236) jako typický pro českomoravskou nářeční oblast, je nominativ-akuzativ plurálu životných maskulin.³⁵ V nahrávkách z obce Vír se tyto tvary v promluvách mluvčích opravdu vyskytují, a to v celkem osmi případech. Tento rys není jako charakteristický pro námi zkoumanou oblast explicitně zmíněn ani v Utěšeného monografii, ani v ČJA.³⁶

Doklady z našich nahrávek: *eš'ťe sem mňela dva sourozenci* (M1/4), *zajíci sme mňeli* (M1/103), *zajíci sme pjestovali* (M4/40), *tam se taki střílelo, ti partizáni* (M6/166), *vipravit kluci do školi* (M15/209). Dále do nominativu-akuzativu můžeme započítat také dva případy substantivizovaného pronomina *naši*: *chod'íl naši přemlouvát* (M7/116) a *šel pro naši dom* (M15/56). Ke vzoru *muž* patří kromě substantivizovaného pronomina *naši* také následující

35 I když se Bělič zmiňuje, že stejně je tomu i v severočeských a severnějších středočeských nářečích.

36 O splývání nominativu a akuzativu pl. substantiv životných se však Utěšený vyjadřuje v Lamprechtem redigovaných *Českých nářečních textech* (1956), viz výše.

Ve 4. díle ČJA (2002, s. 248) je zmínka o vyrovnávání tvarů akuzativu a nominativu pl. životných maskulin v nářečích: „(...) buď ve prospěch tvarů akuzativních podle stavu u neživ. maskulin (*králíky* též nom., tj. akuz.-nom.), nebo ve prospěch tvarů nominativních (*králíci* též akuz., tj. nom.-akuz.). Průnik tvarů nom. pl. do akuz. umožnily zvláště případy, kdy se po splnutí *y* a *i* starý rozdíl setřel.“ Tento jev zde však není klasifikován jako charakteristický pro žádná konkrétní nářečí.

doklad: *ves sem ti kazateli* (M2/107) ‚vezl jsem ty kazatele‘. V ostatních nahrávkách, tedy u M3, M5, M8, M10, M11, M12, M13 a M14 se shodný tvar akuzativu a nominativu pl. u životných maskulin nevyskytuje.

Doklady akuzativu plurálu u životných maskulin, jejichž tvar se neshoduje s tvarem nominativu pl.: *pro ti uraňáki* (M2/23), *to sme bili za stárki* (M2/101), *ti muzikanti* (M2/107 dvakrát), *na ti pstruhi* (M3/27), *vječne sme tadi mňeli ňeakí jeleni* (M3/58), *králíki, holubi sme mňeli* (M3/79), *králíki* (M3/145), *nebil čas na ňákí koňički* (M3/177), *sem je natáhl sem, kluki* (M3/183), *mňel králíki* (M4/37), *králíki ňigdo nepjestuje* (M4/38), *mňeli tři kluki* (M4/173), *pro ti zamjestnance* (M4/185, 188), *pro ti inženíri* (M4/188), *sme tam mňeli fšechni kantori* (M5/56), *mňeli sme králíki* (M6/58), *králíki sme mňeli* (M8/65), *hrálo se na četňiki, na zloděje* (M8/88 dvakrát), *za ti cigáni a takle, jo, co choďili* (M9/21), *sme mňeli králíki* (M12/110), *hrali sme na četňiki* (M12/105), *na vojáki* (M12/106), *sem zaplatil zedňiki nebo tesaře* (M13/73, tj. dva doklady), *nás nehoňili jako zloděje* (M13/103), *tak ti četňiki nahaňel* (M13/161), *vihecovali partizáni* (M13/174), *králíki sme hodňe chovali* (M14/48).

Celkem se v našich nahrávkách objevilo 8 dokladů nom.-akuz. pl. živ. maskulin a 30 dokladů akuz. pl. živ. maskulin, které nemají tvar shodný s nominativem. Tento nářeční rys se u vírské nejstarší generace vyskytuje jen asi ve čtvrtině možných případů. Nemusí se však jednat o ústup dříve důsledněji zachovávaného jevu: jak ukazuje ČJA (2002, s. 249, 251), vede izoglosa nejzazší východní hranice zachovávání nominativu-akuzativu u slov *pekaři, syni* zhruba vírským okolím. Můžeme proto mluvit o východní hranici dosahu tohoto jevu, který ve Víru zeměpisně doznívá a směrem dále na východ mizí.

III.3.7 Přehlásky 'a > ě (> e), 'u > i a koncové -a, -u, -ou, -o

Dalším znakem typickým pro českomoravskou nářeční oblast, které uvádějí Bělič, Utěšený i ČJA, je neprovedení přehlásky 'a > ě (> e). Bělič (1972, s. 236) jako charakteristicky českomoravský nářeční rys uvádí shodné deklinační koncovky u měkkých a tvrdých typů substantiv, kam spadá i neprovedení přehlásky 'a > e. Mezi další jevy patří neprovedení přehlásky 'u > i, resp. koncové -u (-ou) proti -i (-i) a také -o proti -e. Utěšený (1960, s. 90) sice hovoří o tradici od dob Šemberových, ve které se -a, -u, -ou a -o v koncovkách měkkých vzorů substantiv a zájmen typu *kaša, kašu, kašou, kašo, naša, našu, ju, s ňou* atd. považuje za hlavní znak českomoravského nářečí, ale dále poznamenává (tamtéž, s.

106), že podoby flektivních slov s nepřehlasovaným koncovým *-a*, *-u* a *-ou* nemohou být nazývány klasifikačním kritériem pro celou českomoravskou oblast, nýbrž se o nich může hovořit jen jako o specifickém rysu českomoravské oblasti ve smyslu zobecňující charakteristiky, protože vývoj koncového *-a* na severu a *-u* a *-ou* na jihu českomoravské oblasti je složitější a nejednotný. Výše uvedené nepřehlasované tvary jsou zastoupeny nejvíce ve střední části českomoravské oblasti a dále směrem na východ. ČJA uvádí jako jeden z charakteristických českomoravských nářečních rysů právě neprovedení přehlásky *'a > ě (> e)*, např. *práca* (ČJA, 2011, s. 346).

Utěšený (1960, s. 104) hovoří ještě o silné tvarové analogii. V těch českomoravských oblastech, ve kterých je za koncové *- 'a* důsledně *-e*, pak analogicky vznikly tvary nominativu sg. jako *žile*, *březe*, *mise* – tyto tvary však v našich nahrávkách zaznamenány nejsou. Utěšený (1960, s. 90) zmiňuje oba názory na vznik těchto koncových hlásek: přímé pokračování nepřehlasovaných jevů (např. v Hoškově tradici) i výsledek restituce koncovek tvrdých tvarů (tj. Gebauerova tradice). Jak však poznamenává (s. 104), oba tyto procesy probíhaly v těsném sepětí. My budeme dále pro jednoduchost mluvit o neprovedených přehláskách, sledujeme přitom krátký i dlouhý vokalismus, a to u substantiv. Nezhledňujeme tedy podoby slovesných koncovek jako v dokladech *pamatuju*, *žiju*, *hrajú* (dnes jsou spisovné) ani zájmenné tvary *ju* (32 výskytů, akuzativní *ji* není doloženo), *ňou* (11 výskytů, instrumentál *ní/jí* není doložen).

Doklady slov s neprovedenou přehláskou *'a > ě (> e)* v koncovkách substantiv v našich nahrávkách: *u pekařa* (M1/97, 98), *mňeli sme učítela* (M1/115), *práca* (M2/11), *zajíca* (M2/108), *staršího borca* (M3/14), *s tema vohňama* (M3/20), *na malířa* (M3/59, 67), *vesňica* (M3/14), *před Vánocama* (M3/83), *Klubačica* (M3/211), *ta kúža* (M3/215), *televiza* (M3/263), *d'ál jako brankářa* (M4/19), *štamprdla* (M4/131), *papučama* (M4/139), *tabula* (M4/164), *topiča* (M7/15), *ze saňama* (M7/45), *Žlepcama* (M7/144), *pávovica* (M8/136), *krupica* (M8/138), *Pardubicama* (M9/110), *setňica* (M10/8), *zajíca* (M11/153), *z hrnca* (M11/154), *jednoho koňa* (M12/19), *lavica* (M12/100), *štamprdla* (M12/129 dvakrát), *pod Dvořiščama* (M12/170), *jednoho koňa* (M13/28), *přez otca* (M13/32), *srnca* (M13/87), *zajíca* (M13/122, 124, 126), *ledňica* (M13/136), *silňica* (M15/49), *práca* (M15/113, 119, 205). U neuter se nepřehlasované, případně analogicky od *o*-kmenů převzaté koncovky vyskytují v přímých pádech plurálu: *soukromí pola* (M2/78), *sme mňeli ti pola* (M4/116), *mňel pronajati pola* (M9/99), *sme mňeli pola* (M9/102), *museli dávat [...] vejca* (M13/48). Mezi doklady nezohledňujeme analogické koncovky, např. u slova *pec* s původně *i*-kmenovým skloňováním

je doložena analogická koncovka v 6. pádě pl. *pecách* (M2/91), započítáváme však koncovku *-ama* vzhledem k existenci *-ema* (*Vánocama/Vánoce*). Informátoři M5, M6 a M14 nepoužili žádné slovo, ve kterém není provedená přehláska 'a > e. Celkově se v našich nahrávkách objevilo 48 dokladů na koncovkové *a* místo *e*. Na okraj doplňujeme, že přehláska je důsledně, ve shodě se středomoravskými nářečnými, provedena ve tvaru *se* (sloužícím jako osobní reflexivní zájmeno, morf. zvrtného pasiva, součást reflexiv. tantum atd.).

Nyní uvedeme doklady s přehláskou, resp. s koncovkami odpovídajícími provedené přehlásce. Započítáváme i civilizační slova jako *televize*, *komedije*, *kolekce* a pozice, kde sama přehláska neproběhla, ale její výsledek byl analogicky přenesen, např. *soutěžích*. Doklady z našich nahrávek: *mezi tema Pohořelicema* (M3/43), *tradice* (M5/1), *do konce prosince* (M5/93), *to bila votpoledňi práce* (M5/97), *za mého otce* (M5/126), *sestřeňice* (M5/164), *tragédije* (M5/177), *pro našeho otce* (M5/177), *silňice* (M5/188, 189), *ředřitele* (M9/145, 148), *ta televize* (M10/178, 184), *silňice* (M10/53, 55 dvakrát, 57), *kolekce* (M6/48), *po souřezích* (M6/209), *ke Kobilňicím* (M7/148), *u toho počítače* (M8/125), *ta práce* (M8/170), *bila víchozí staňice* (M9/85), *nám tam d'elal ředřitele* (M9/137, 145, 148), *ta kolaudace* (M9/179), *úsmňevná komedije* (M10/30, 31), *neňi moc improvizace* (M10/47), *silňice* (M10/53, 55 dvakrát), *ta Povrchňice* (M10/79), *ta tradice* (M10/172), *ta televize* (M10/178, 184), *taková bila funkce* (M11/18), *silňice* (M11/32), *ta mechanizace* (M11/50), *nemocňice* (M11/106), *slepice* (M11/152), *u počítače* (M12/106), *chemije* (M13/153), *televize* (M14/1), *samá práce* (M14/9), *na toho lekaře* (M14/40), *ta slepice* (M14/43), *bila kolekce* (M14/103), *Vánoce* (M14/125), *vot otce* (M14/178), *ložňice* (M14/182), *jedna svjetňice* (M15/1). Specifické případy provedené přehlásky představují reflexy nářečně příznakového dloužení: *neviškviřeniho* (M2/138), *viškviřit* (M2/143; pochází z *vyškviřiti* > *ie* > *i*). V přímých pádech plurálu neuter typu *moře* převládají přehlasované tvary: *bili tadi pole* (M5/194), *pole žadni nejsou* (M5/194), *ti pole sou* (M5/196), *pole se, pole bila* (M5/197; dva doklady), *tam bívala pole* (M14/19), *celí tیدن se jedla vejce* (M14/111–112). Dokladů substantiv s provedenou přehláskou 'a > e v koncovkách je v našich nahrávkách celkem 63.

Doklady slov s neprovedenou přehláskou 'u (*ou*) > *i* (*i*) v koncovkách substantiv našich nahrávkách: *vo práci* (M2/7), *z Hrdou Fsou* (M2/95), *štamprlu* (M2/99), *s udřicou* (M2/116), *takovou rizňou* (M2/118, 123), *košilu* (M2/125), *na udřicu* (M3/27), *chvílu* (M3/86), *kašu* (M3/141), *hadřicou* (M3/160), *aš po Bistřicu* (M3/226), *košilu* (M3/250), *v hokeju* (M4/19 dvakrát), *šaržu* (M4/58), *práci* (M4/97), *cibulu* (M4/112), *palicou* (M4/128), *ned'elu* (M4/150), *ned'elu* (M5/88), *rukavicu* (M5/152), *ned'elu* (M6/44), *prasknout s kabelou*

(M7/17), *cibulou* (M7/138), *z bruslou* (M7/178), *Klubačicu* (M8/2), *kabelou* (M8/81), *na večeru* (M8/97), *na kadeřnicu* (M8/154), *prácu* (M8/213), *sukňu* (M9/33), *na ned'elu* (M9/198), *školnicu* (M9/215), *na tu Klubačicu* (M9/221, 222), *nad zemou* (M10/62), *přez ned'elu* (M10/64), *nad Hrdou fsou* (M10/81), *pistolou* (M10/131), *s krabicou* (M10/155), *chvilu* (M11/31), *tou radlicou* (M12/47), *slivovicu* (M12/82, 84), *štamprdlu* (M12/88), *za lavicou* (M12/101), *televizu* (M12/103), *chvilu* (M12/152), *na Klubačicu* (M12/168), *na televizu* (M12/186), *lednicu* (M13/136), *s tou pistolou* (M13/163), *zahradnicu* (M15/13), *na tu štanglu* (M15/61, 69), *na injekcu* (M15/69), *prácu* (M15/128, 137, 166), *cedulu* (M15/143), *ned'elu* (M15/225). Celkem se v našich nahrávkách objevuje 62 dokladů substantiv s neprovedenou přehláskou *u (ou) > i (i)*.

S provedenou přehláskou v koncovkách substantiv se v našich nahrávkách objevuje méně dokladů. Započítáváme do nich také 6. p. singuláru neuter a maskulin měkké deklinace, kde sice bylo etymologické *-i*, avšak už od nejstarších památek pronikal dativ-lokál, a tedy tvar *v boji* můžeme považovat také za tvar s přehláskou přenesený z dativu, srov. doklad *v hokeju* výše. Do dokladů řadíme i civilizační slova, který původně nebyla součástí nářeční slovní zásoby (*kolekci, divizi, akademiji*). Zachytili jsme tyto doklady: *v ned'eli* (M2/26), *po boji* (M3/16), *v ned'eli* (M3/242), *tu hokejovou divizi* (M4/15), *za vesňici* (M4/25), *práci* (M5/9), *f odboji* (M5/122), *sňídaňi* (M5/161), *pot tou kuchňi* (M6/16), *ničila líniji* (M6/141), *práce na poli* (M6/191 (2x)), *d'elala sem školňici* (M7/30), *kaši* (M7/57), *roli* (M8/36), *generace* (M9/43), *v ned'eli* (M9/79), *ke konci* (M10/63), *tu trávnici* (M11/141), *na ned'eli* (M11/143), *v ned'eli* (M11/143), *tu Janáčkovu akademiji* (M12/68), *f tom Hranofci* (M14/40), *v ned'eli* (M14/59), *dostávala kolekci* (M14/104), *v ned'eli* (M15/39, 159), *f tom kopci* (M15/51), *na tetanovou injekci* (M15/65), *d'elala na Uraňe ňákou uředňici* (M15/138), *po mňesici* (M15/163), *tu bižutériji* (M15/166).

Z výše uvedených dokladů vidíme, že slovních tvarů, kde neproběhla přehláska koncovkového *'u > i*, se v našich nahrávkách objevuje více než slov, ve kterých neproběhla přehláska *'a > ě*. Celkově se v nahrávkách objevuje 34 slov s 62 doklady na koncové *-u* místo *-i*. Objevily se i doklady s přehlasovaným *-i* na konci, a to celkem 24 slov s 32 doklady. Jsme si vědomi skutečnosti, že řada dokladů uvedených výše je od substantiv zakončených na *-sa, -za, -la*, jejichž rozřazení mezi tvrdé a měkké rodové vzory nemusí být jednoznačné a může se v průběhu historického vývoje měnit, srov. např. doložené tvrdé skloňování substantiva *kapla* ve starší češtině. Při interpretaci vycházíme ze srovnání se současnou spisovnou češtinou. K měkké deklinaci těchto slov viz následující kapitolu.

V přímých pádech vzoru *moře* v našich datech převládají neanalogické koncovky, např. *na pole* (M3/39; avšak po otázce explorátora končící *na pole*), *pole* (M4/25), *na pole vorat* (M4/123), *bilo pole* (M6/61), *pole* (M6/76; M7/10; M15/58, 129), *na to pole chodit* (M9/123), *jenom holá, holí pole* (M10/70), *moře nás neláká* (M12/142), *tam bilo posečené pole* (M14/19), *chodili na pole* (M15/5), *špenát a k tomu vejce* (M14/113–114). Nejasná je interpretace některých pádových forem, pokud jde o kategorii čísla: *mňeli ňákí pole* (M15/97, 101), v ostatních homonymních případech jsme určili kategorii čísla podle kontextu, např. mluvčí zmiňuje napřed *pole* a pak s číslovkami další skutečnosti.

Shrňme, že u koncovek substantiv se na základě našich nahrávek zdá být nejpevnější pozice tvarů s neprovedenou přehláskou $'u > i$ (v poměru 62 : 32, tj. zhruba v poměru 2 : 1). Relativní stabilitu tohoto rysu potvrzují i zájmenné tvary *ju, ňou* (doložené výhradně bez přehlásek, celkem 43 výskytů). Tvary s neprovedenou přehláskou $'a > e$ v substantivních koncovkách jsou v menšině v poměru 48 : 63. Nejslabší pozici mají v našich nahrávkách analogické tvary *jo*-kmenových neuter: v přímých pádech singuláru nebyl zaznamenán ani jeden analogický tvar (**polo, *srdco, *vejco*), pouze v plurálu byly zachyceny doklady typu *dvje pola*, avšak v menšině proti typu *dvje pole*.

Pro statistické ověření signifikantnosti u jevu přehlásek, tedy pro ověření, že doklady na provedenou a neprovedenou přehlásku nejsou náhodné, jsme provedli χ^2 -test (kontingenční tabulky) s výsledky:

	<i>'a > ě (> e) neprovedeno</i>	<i>'a > ě (> e) provedeno</i>	Celkem
Výskyty	48	63	111
Očekávané hodnoty	55,5	55,5	111

Tabulka 12: Kontingenční tabulka pro provedenou a neprovedenou přehlásku $'a > ě (> e)$

χ^2 je v tomto případě 2,027 a $p = 0,1545$. Při kritické hodnotě 3,8416 námi vypočítaný výsledek znamená, že zde nulovou hypotézu nemůžeme zamítnout, vztahy mezi proměnnými mohou být náhodné, tj. distribuce přehlasovaných a nepřehlasovaných tvarů vyskytujících se v nahrávkách je náhodná (nahodilá).

	<i>u (ou) > i (i) neprovedeno</i>	<i>u (ou) > i (i) provedeno</i>	Celkem
Výskyty	62	32	94
Očekávané hodnoty	47	47	94

Tabulka 13: Kontingenční tabulka pro provedenou a neprovedenou přehlásku 'u (ou) > i (i)

V tomto případě je χ^2 9,574 a $p = 0,0020$. Kritická hodnota je opět 3,8416, což znamená, že u distribuce přehlasovaných a nepřehlasovaných tvarů tentokrát nejde pouze o náhodnou distribuci, nýbrž výsledek je signifikantní.

Při zkoumání, jestli je náhodný poměrně značně rozdílný výsledek mezi provedenými a neprovedenými přehláskami 'a > ě (> e) a u (ou) > i (i), zjišťujeme $\chi^2 = 10,5605$ ($p = 0,0012$). Ukazuje se, že ve Víru je s 95% pravděpodobností signifikantně častěji neprovedena přehláska 'u > i.

III.3.8 Deklinace substantiv zakončených na *-s(a)*, *-z(a)*, *-l(a)* a substantiv typu *kulňa*, *pekárňa*

Bělič (1972, s. 236) mezi typické českomoravské rysy řadí i měkkou deklinaci substantiv tvrdých vzorů končících na *-s*, *-z*, *-l* a substantiv typu *kulňa*, *pekárňa/pekáreň* ad. Tento jev uvádí jako charakteristický pro námi zkoumanou oblast i ČJA (2011, s. 346) a Utěšený (1960, s. 10), podle něhož izoglosa typu *do školi / do škole* je západní hranicí vlastních českomoravských nářečí. ČJA (2005, s. 92–94) zmiňuje příslušnost slova *jehla* k měkkým typům ve středomoravských a českomoravských nářečích, pro nářečí moravská uvádí také příslušnost feminin na *-sa*, *-za* k *ja*-kmenům. Západní hranicí českomoravských dialektů probíhá podle ČJA (2005, s. 134) jižní hranice rozdílu mezi tvary *lese/lesi*.

V našich nahrávkách jsou doklady na zařazení slov na *-s(a)*, *-z(a)*, *-l(a)* k měkkým deklinačním typům v menšině, nicméně skloňování *f tom autobusi* svědčí o jejich částečném expanzivním potenciálu: *u škole* (M1/16), *zabil se na skali* (M1/63), *na štangli* (M1/67), *tadi ti stodole* (M2/29), *po tej skali* (M2/52), *ve školi* (M2/62), *f tom lesi* (M2/64), *proti školi* (M2/71), *f té školi* (M4/73), *f té školi* (M6/223), *ve školi* (M7/79), *ze škole* (M8/147), *ve školi* (M9/1, 136, 215), *dobivali se pařeze* (M11/36), *v lesi* (M11/36), *cihly z miho plota* (M12/49), *f tom autobusi* (M12/78), *po školi* (M12/105), *v lesi* (M12/138), *ve školi* (M13/37), *koupil cihly* (M13/71), *druhí srnče tam chitl na skali* (M13/123), *ke školi* (M13/141), *do puse* (M15/74), *v lesi* (M15/178), *ke školi* (M15/212). Zařazujeme sem také tvar *truple* (*se tomu*

lidovje říkalo truple, truple, M11/40 dvakrát), *truplí* (M5/207), neboť Kloferová (2008, s. 163) uvádí nářeční výraz *trupla* ‚nepálená cihla‘ jako zachovaný právě jen u nejstarší generace. V nahrávce M3 a M10 není žádný doklad tohoto tvaru. Celkem jsme zachytili 31 dokladů měkkého skloňování substantiv končících na *-s(a)*, *-z(a)*, *-l(a)*, které mají ve spisovné češtině skloňování tvrdé.

Doklady skloňování substantiv na *-s(a)*, *-z(a)*, *-l(a)* podle tvrdé deklinace, kterou mají i ve spisovné češtině, v našich nahrávkách převažují: *do školi* (M1/29, 72), *vot kozi* (M1/86), *sme kozi vodvedli* (M1/111), *s tej skali* (M2/43), *do lesa* (M2/53), *ze školi* (M2/94), *v lese* (M3/3, 35, 108), *doplatil na vosi* (M2/128), *v lese* (M3/3, 35, 108), *ze školi* (M3/40), *ti autobusi* (M3/244, 245 dvakrát), *ze školi* (M4/73), *s tej školi* (M4/76), *do kostela* (M4/141), *do školi* (M5/3), *ve stodole* (M5/7), *do školi* (M5/41), *do lesa* (M5/48), *ze školi* (M5/53, 72), *ve škole* (M5/55, 61), *f tej škole* (M5/62), *do školi* (M5/74, 83, 85, 87), *sou školi* (M5/91), *na celé škole* (M5/96), *na té škole* (M5/100, 106, 112), *na staré škole* (M5/109), *té střední školi* (M5/111), *mňeli husi* (M5/141), *ve stodole* (M5/148), *do školi* (M5/160), *v lese* (M5/163), *do školi* (M6/38, 230), *ti husi* (M6/58, 61, 64), *ze židle* (M6/95), *kus husi* (M6/105), *u té vili* (M6/159), *to bil ředitel školi* (M6/182), *s té školi* (M6/208, 211), *do školi* (M6/230), *ze školi* (M7/16, 20, 46, 108), *po škole* (M7/29), *do školi* (M7/24, 36, 44, 76, 78), *vot školi* (M7/115), *naschváli* (M8/42, 48), *ve škole* (M8/205), *do školi* (M9/79), *po škole* (M9/97), *ze školi* (M9/127), *do školi* (M9/132, 193), *máme srazi* (M9/142), *tadi ti NP stodoli* (M9/160), *naproti škole* (M9/218), *ti lesi* (M10/78, 89), *f tej škole* (M10/97), *do školi* (M10/99), *ve škole* (M10/123), *přivali* (M11/10), *zhozi* (M11/88), *pálené cihli* (M11/33, 34, 42), *pařezi se dobívali* (M11/36), *plné autobusi* (M11/69), *tadi bili zhozi* (M11/88), *kozi malí* (M11/140, 143), *ředitel školi* (M12/61), *do školi* (M12/69, 70, 105), *nějakí úkoli* (M12/107), *do postele* (M12/181), *do lesa* (M12/138), *ředitel školi* (M12/61), *do školi* (M12/105), *fčeli se nad'áli* (M12/126), *ze školi* (M13/2, 38, 61, 62, 158), *f kolchoze* (M13/3, 14, 15, 41, 65, 70, 90), *ředitel školi* (M13/27, 32), *ti uranoví doli* (M13/64), *bili f kostele* (M13/102), *dvje kozi* (M13/130), *ze školi* (M14/3), *do školi* (M14/3), *sme mívali husi* (M14/5), *kozi napást* (M14/5), *husi* (M14/5), *se starat o kozi nebo o husi* (M14/18–19), *do lesa* (M14/13), *ti třeba husi* (M14/21), *mlíko s kozi* (M14/44), *do pusi* (M14/49), *do školi* (M14/57), *se d'elali soupisy* (M14/115), *tu školu* (M14/209), *psí kusi* (M14/203), *pásli husi* (M15/5), *do školi* (M15/8, 37, 209, 214), *ve škole* (M15/10), *ze školi* (M15/13, 16, 23 dvakrát), *do lesa* (M15/84), *po nose* (M15/95), *bili tam sice pási* (M15/117), *lisi tam bili* (M15/193), *držátka na ti jehli* (M15/194), *lisi* (M15/194), *do autobusu* (M15/200), *do školi* (M15/214). Těchto dokladů jsme zachytili

133, tj. příklon k měkké deklinaci u slov zakončených na *-s(a)*, *-z(a)*, *-l(a)* po bývalé tvrdé souhlásce je realizován asi v pětině případů.

Menšinový podíl příklonů k měkké deklinaci u substantiv příslušných ve spisovné češtině k deklinaci tvrdé potvrzuje také slovtvorný typ *kulňa*, *pekárňa/pekáreň*, jehož doklady jsou v našem materiálu poměrně řídké: *na Uhelňi* (M1/49), *jag vihořeli ti kúlňe* (M2/141). Převažují doklady příslušné tvrdé deklinace, z našich nahrávek: *v tech pekárnách* (M1/98), *na te kuželňe* (M11/101), *na plotňe* (M11/154, 155), *to ešče bívali plotni* (M14/71), *na plotňe* (M14/71), *na Uhelňe* (M14/199), *do tej NP pekárni* (M2/90). V našich nahrávkách se vyskytuje také slovo *kúlňice* (M1/105), jde o odvozeninu³⁷ od slova *kúlňa*.

III.3.9 Nesoustavné *-l* v přičestí minulém

ČJA (2002, s. 514) o přičestí minulém sg. mužského rodu uvádí, že ve spisovném jazyce je tvar m. sg. vždy zakončen formantem *-l*. Na nářeční podoby přičestí minulého má vliv to, jestli se *-l* připojuje ke kmeni minulému končícímu na vokál, či konsonant. Podle toho dělíme slovesa na tři skupiny: 1) základ slovesa končí na vokál + *-l*, např. *dostal*, *volal*, *dělal*, *podíval*, *večeřel*, *válel*, *klečel*, *umyl*; 2) základ slovesa končí na konsonant + *-l*, kdy formant *-l* je v českých a moravských dialektech jen na určitém území (většina Moravy) a na ostatních územích zanikl (tam se pro sg. mužského rodu v přičestí minulém užívá pouze holý kmen minulý). Zde formant *-l* odráží vývoj pobočné slabiky obsahující *l* po ztrátě tvrdého jeru (ČJA, 2002, s. 516), např. *nesl*, *pekl*, *jedl*, *pásl*, *mohl*; 3) kořen slovesa končí na konsonant + *-nu-/Ø* (pak formy sloves odpovídají buď výše zmíněné skupině první, nebo druhé). V této skupině je nejvíce rozdílů v četnosti forem i v územní diferenciaci (koncové *-l* nebo jeho absence, kvalita a kvantita vokálu ve formantu *-nu-* ad.).

V našich nahrávkách se nejvíce vyskytovaly podoby 2. typu sloves, viz doklady níže. Na mapách v ČJA (2002, s. 515–565) můžeme vidět, že hranice (ne)zachování *-l* v přičestí minulém vede zhruba pomezím Čech a Moravy, tj. i českomoravskou nářeční oblastí, neostrá hranice přitom zapřičiňuje charakteristicky nesoustavné zachování koncového *-l*. Doklady z našich nahrávek dokazují, že se v obci Vír formant *-l* opravdu dodržuje nesoustavně, a to poměrem 99 : 41, ve prospěch tvarů s *-l*.

Uvedeme nyní doklady z našich nahrávek seřazené podle jednotlivých mluvčích.

³⁷ Doklad tohoto lexému jsem nenašla v žádném dostupném zdroji.

Mluvčí M5 přičestí minulé m. sg. neužil.

V nahrávce M1 se vyskytuje 5 dokladů s koncovým *-l*: *kamen vltl* (M1/21), *řekl NJ* (M1/67), *čovjek jedl, co bilo* (M1/85), *spadl mňe* (M1/108), *zas utekl do Anglije* (M1/138), není zde žádný doklad na přičestí minulé bez *-l*.

U M2 se objevilo 5 dokladů koncového *-l* u přičestí minulého: *nesl si* (M2/28), *ten tam vlezl po schodech* (M2/57), *naložil raňeniho a zavezl ho* (M2/98), *já sem křikl* (M2/123), *to řekl, blbec* (M2/143), dokladů bez *-l* zde je 14: *dotách* (M2/39), *zapálil a do tej plechofki kop* (M2/51), *ten NJ NP utek do lesa* (M2/52), *přebjeh řeku* (M2/54), *moch* (M2/58), *sem ves* (M2/106), *stoup do nich* (M2/115), *s ud'icou prask* (M2/116), *houp do vodi* (M2/116), *utek dom* (M2/116), *tak sem do nich stoup* (M2/122), *sem les* M2/124, *klep ho* (M2/137), *prask s tim* (M2/153).

M3 vyslovil 11krát přičestí na *-l*: *tak sem to už neriskl* (M3/8), *sklouzl po tech koskách* (M3/48), *tak sem řekl* (M3/67), *utekl sem* (M3/72), *sem mu to řekl* (M3/86), *ten tejr stekl* (M3/166), *nás k tomu vedl* (M3/182), *sem je natáhl sem* (M3/183), *te' to vitáhl* (M3/254), *bu'ťo četl* (M3/258), *von nám četl* (M3/259). Bez *-l* bylo přičestí minulé třikrát: *možná si nigdo nepomoh* (M3/10), *něco něřek špatně* (M3/37), *nemoch uvest* (M3/253).

V nahrávce M4 je celkem 7 dokladů s koncovým *-l*: *hokej zaňikl* (M4/2), *japag bich to řekl* (M4/108), *diš sem pásl krávi* (M4/121), *bud' ho praskl* (M4/127), *pag ho podřízl* (M4/128), *jenže zaňikl taki* (M4/145), *gdo mohl, tak* (M4/190) a žádné doklady bez koncového *-l*.

U M6 se objevují 3 doklady sledovaného tvaru přičestí, vždy na *-l*: *gdiš třísknul vo tu dlažbu* (M6/20), *von vždicki nás vedl* (M6/184), *práskl dveřima* (M6/213).

V nahrávce M7 se vyskytly 2 doklady s *-l*: *diš mňe řekl* (M7/111), *dvakrát hvizdnul* (M7/113) a 3 doklady bez *-l*: *třeba se k tomu zrovna přichomejt* (M7/41), *zahlavec přilít* (M7/114 dvakrát).

M8 užil 7krát sledovaný tvar přičestí, vždy s *-l*: *vlezl něgde na tu Klubačicu* (M8/1), *nějak spadl dólu* (M8/3), *von si mňe fšiml* (M8/35), *nigdo si nemohl fspomenout* (M8/54), *žádnej si nemohl spomenout* (M8/56), *diš ju začal hlídat* (M8/121), *von bi ti taki něco řekl* (M8/222).

M9 uvedl přičestí *-l* 9krát: *to vedl* (M9/35), *taki ten vedl to* (M9/37), *ten to potom hodně vedl* (M9/51), *dokavad mohl* (M9/53), *na nohi špatně mohl* (M9/54), *tag dokavat mohl* (M9/54), *že sem mohl* (M9/86), *lezl na tu Klubačicu* (M9/221), *vilezl na tu Klubačicu a spadl* (M9/222). Doklady bez *-l* se neobjevily.

M10 užíval přičestí vždy s *-l* (4 doklady): *no tak, mohl bich* (M10/7), *tam vlezl nat tu* (M10/131), *pak vlezl do sklepa* (M10/137), *von voslepl potom* (M10/166).

U M11 se vyskytuje 12 dokladů s koncovým *-l*: *tak uřizl vjetef* (M11/169), *sem jí nigdi neřekl* (M11/182, 192 (2x)), *jak se rozmáchl* (M11/184), *sem jí neřekl* (M11/190), *sem jí to řekl* (M11/191), *se sin rozvedl* (M11/193), *já sem jí mohl sloužit* (M11/179, 180), *a to uš sem jí aňi nedořekl* (M11/193), *rozmáchl se* (M11/184); a 2 doklady bez koncového *-l*: *sem jí to nemoh říct* (M11/192), *a to sem jí neřek* (M11/193).

Mluvčí M12 užil 8 dokladů *-l*: *nám tak virostl* (M12/99), *kůň aji s ňim lehl* (M12/121), *si tam donesl* (M12/151), *trošku si lízl* (M12/168), *a lezl na Klubačicu* (M12/168), *nahoru a spadl* (M12/168), *vlezl do tej hlubini* (M12/175), *vlezl do kamen* (M12/176); a dále 12 dokladů bez *-l*: *von se toho tak chit* (M12/16), *si ju prohlíd* (M12/37), *co bich ťi to moch říct* (M12/74), *von se vislík donaha* (M12/175), *vitách sazi* (M12/176), *von ťi vilít* (M12/178), *navlík to na sebe* (M12/178), *vles doma* (M12/180), *skrátka sebou prask do postele* (M12/181).

V nahrávce M13 se objevilo 15 dokladů s koncovým *-l*: *tohle bich mohl taki vihodít* (M13/16), *nemohl sem ňikam* (M13/25), *ředitel školi, řekl* (M13/27), *neš sem zdrhl* (M13/31), *abich mohl nastoupit* (M13/33), *sem se mohl dostat* (M13/58), *na fodbal sem nemohl chodít* (M13/60), *abich mohl ňegde s ňema cestovat* (M13/62), *abich si mohl koupit brusle* (M13/63), *to sem spíš mohl spolíhat* (M13/117), *tak přilítl* (M13/126), *abi nás taki ňegdo ešče nebouchl* (M13/158), *ten NJ NP utekl* (M13/159), *tam se teda trošku uš prdl* (M13/164), *negdo vlítl na toho NJ* (M13/166); bez *-l* byly 4 doklady: *já sem se nemoh žeňit* (M13/78), *to sem nemoch* (M13/82), *lap zajíca fpelechu* (M13/126), *dones ho* (M13/126).

U M14 se vyskytuje 7 dokladů na *-l*: *že mňe donesl pomeranče* (M14/41), *brácha donesl* (M14/120), *donesl vajíčka* (M14/120), *normálne ho nakopl* (M14/160), *to mňe vitahl z vani* (M14/178), *se tam moc teda nemohl pohibovat* (M14/185), *von se nabodl* (M14/187); bez *-l* tři doklady: *ráno se trošku čovjek voplach, večer se voplách* (M14/189 dvakrát), *ten mňe vitách* (M14/193).

Mluvčí M15 užil přičestí na *-l* 4krát: *spadl ňegde* (M15/78), *táhl se ruční vozík* (M15/123), *von mňe řekl* (M15/180, 187), přičestí bez *-l* se neobjevilo.

Shrnujeme: celkem se v našich nahrávkách vyskytlo 99 dokladů přičestí minulého s koncovým *-l* a 41 dokladů přičestí minulého bez *-l* na konci. Distribuce u jednotlivých mluvčích vykazuje rozdíly: M1, M4, M6, M8, M9, M10 a M15 obsahují pouze tvary s *-l*, u M3, M11, M13, M14 tvary s *-l* převažují, u M12 a M12 převažují tvary bez *-l*. U M5 nebyl

zachycen žádný doklad sledovaného tvaru, M7 užil tvary s *-l* i bez *-l*. Shrnutí výskytů těchto tvarů vidíme níže v tabulce č. 11:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	Σ
příčestí min. sg. m. s <i>-l</i>	5	5	11	7	0	3	2	7	9	4	12	8	15	7	4	99
příčestí min. sg. m. bez <i>-l</i>	0	14	3	0	0	0	3	0	0	0	2	12	4	3	0	41

Tabulka 14: Užití příčestí minulého s formantem *-l* a bez formantu *-l* v našich nahrávkách

III.3.10 Ve 3. os. pl. sloves 4. třídy tvary na *-ijou*

Zakončení *-ijou* ve 3. os. pl. u sloves 4. třídy v indikativu přítomnosti uvádí jako typické pro českomoravskou nářeční oblast ČJA (2011, s. 346), o tomto rysu se zmiňuje i Utěšený v *Českých nářečních textech* (viz výše kap. 3.6). O vzniku a rozšíření koncovek ve 3. os. pl. u sloves 4. třídy pojednává ČJA (2002, s. 446). Zakončení na *-ijou* je typické pro oblast střední a jižní Moravy (ČJA, 2002, s. 446).

U jednotlivých sloves uvádí ČJA územní rozšíření, resp. varianty zachycené i na českomoravském území, v oblasti českomoravských nářečí byly mapovány např. tvary *nosí* (ČJA, 2002, s. 448), *rozumí* (ČJA, 2002, s. 450), *obrací* (ČJA, 2002, s. 452), *ví* (ČJA, 2002, s. 456; avšak západně od Třebíče je zachycena podoba *vijou*), v západním a středním úseku českomoravské skupiny tvar *hází* (ČJA, 2002, s. 452).

Pro námi sledovaný úsek českomoravské oblasti byly výzkumem pro ČJA zachyceny především varianty s *-í* na konci, což dokládají i výskyty sloves 4. třídy (a atematických sloves *vjedřet, jíst*) ve tvaru 3. os. pl. v našich nahrávkách: *nestojí* (M3/143), *musí* (M3/144), *bidlí* (M4/75), *bidlí* (M5/166, 212), *bidlí* (M6/34), *nepatří* (M6/98), *nedovolí* (M7/165), *chodí* (M8/23), *vispí* (M8/23), *končí* (M8/26), *bidlí* (M8/33, 34, 103), *neumi* (M8/124), *sedí* (M8/125), *nechodí* (M8/180), *bidlí* (M9/25 dvakrát, 163), *nevpustí* (M9/45), *nevidí* (M10/52), *nepustí* (M10/177), *bidlí* (M11/31), *snáší* (M11/136), *snáší* (M11/136), *chodí* (M12/5), *pohostí se* (M12/10), *se urazí* (M12/12), *tvrdí* (M12/55), *neví* (M12/55), *střelí* (M13/125), *nejí* (M14/67), *pustí* (M15/149), *musí* (M15/158), *léčí* (M15/194). Výjimkou je *-ejí* v dokladu 144 *ti holki zháňejí* (M6/144). Ani u jednoho respondenta se nevyskytl doklad na zakončení *-ijou*, u M1 a M2 se nevyskytují žádné tvary 3. os. pl. sloves 4. třídy či zmíněných atematických sloves.

Dokladů zakončení na *-í* (popř. na *-i*) je celkem 36, z toho 17 u vzoru *sází* a

atematických sloves (jednou se vyskytuje *-ej*). Jedná se o nejnápadnější rys žďársko-bystřického úseku vůbec (srov. Kloferová, 2008, s. 163). Je zde tedy většinou shoda se spisovnou češtinou, nikoli ovšem ve tvarech *jí, ví* a někdy také nikoli v kvantitě původního koncového *-í* (*snáši, chodí* ad.). Vcelku se však potvrzuje stav mapovaný ČJA.

III.3.11 Genitiv, dativ, lokál sg. f. tvrdého adjektivního skloňování *-ej*

Podle Kloferové (2008, s. 163) patří koncovka *-ej* u tvrdého adjektivního skloňování do tradičního vírského nářečí. Tyto koncovky má vírská mluva společně s okrajem východních Čech a sousední Moravou. U Víru jde nepochybně podle mapy ČJA (2002, s. 307, 309) o přesah z východního okraje severovýchodočeské nářeční skupiny. V rozboru sledujeme jak samostatné *tej* (*na tej chatě*), samostatné adjektivum (*na Hrdej Fsi*), tak kombinaci (*tej mladej* – tento rozvinutý přívlástek však považujeme za jeden výskyt). Doklady typu *tej* převažují u M1, M4, M5, M7, M8, M9, M10, M12, M13, výhradně jen ony jsou doloženy u M2. Podoby typu *té/ti* apod. převažují u M6, M11, M14, jen tento typ užívá M14. Souhrn podob podává Tabulka č. 15. Dokladový materiál je uveden v poznámkách k charakteristice jazyka jednotlivých mluvčích. U jiné koncovky nesledujeme, zda jde o obecněčeský typ (*tý mladý*), nebo moravský (*té mladé, te mlade*)

nahr. č.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	Σ
<i>-ej</i>	7	11	3	5	2	3	4	15	36	11	5	6	8	0	10	126
jiná koncovka	1	0	14	1	7	13	1	2	2	4	19	5	1	15	14	99

Tabulka 15: konkurence koncovek v genitivu, dativu, lokálu sg. f. tvrdého skloňování

III.4 Nekvantifikované a nezachycené jevy

III.4.1 Imperativní tvary sloves na *-ime*, *-ite*

Dalším rysem, který pro českomoravskou nářeční oblast uvádí Bělič (1972), je imperativní tvar v 1. či 2. os. pl. sloves majících ve 2. os. sg. zakončení na *-i*. V českomoravské skupině je zakončen na *-ime*, *-ite*, např. *tiskněte*. Tento rys je však jako charakteristický pro českomoravskou oblast uváděn pouze Běličem (1972, s. 236) a do jisté míry ČJA.³⁸ Utěšeným (1960) tento rys neuvádí. V našem materiálu se žádný imperativní tvar nevyskytl.

III.4.2 Hiátové *h-*

Hiátové *h-* uvádí mezi rysy vyskytující se v českomoravských nářečích Utěšený (1960, s. 160). Uvádí, že tento znak je charakteristický pro nejstarší generaci obyvatel, především z osad v údolí Svratky. Hiátové *h-* však jako charakteristický českomoravský znak uvádí i ČJA (2011, s. 346), proto fakt, že v promluvách našich respondentů se tento rys vyskytl pouze jednou, a to před *a-* u M15 (*to nebila hasfaltka M15/49*), byl poměrně nečekáný a dokládá ustupující tendenci tohoto rysu ve zkoumané oblasti. Zřejmě není náhodné, že se vyskytl u přejímky, tj. snad jako signál cizosti slova. Doklady na typ *huzel* nemáme.

III.4.3 Sloveso *chtít* má tvary s *chc-*

Tvary slovesa *chít* s *chc-* popisuje jako jev typický pro českomoravskou oblast ČJA (2011, s. 346), který o tvarech slovesa *chtít* uvádí (2002, s. 510): „U nář. podob infinitivu nepravidelného slovesa *chtít* byla zaznamenána zejména diference *chtít* × *chtět*, daná tzv. mor. krátkostí dvouslabičných infinitivů a podporovaná analogickým vyrovnáváním podle tvaru příčestí minulého *chtěl*.“ Dále se zde uvádí, že na jižním Novoměstsku se vyskytuje podoba

³⁸ Výzkum imperativu 1. a 2. os. pl. je uveden ve 4. díle ČJA (2002, s. 482–484). Není zde však explicitně zmíněno, že by se obecně jednalo o jeden z rysů typických pro celou českomoravskou nářeční oblast. Je zde zmínka o tom, že *otevřite* je tvar charakteristický pro jižní a střední část nářečí českomoravských (s. 483), a také o tom, že např. diference v tvarech *sedněte/sednite* má do jisté míry charakter česko-moravského protikladu, a tedy že podoby s *-ěte* jsou typické pro většinu území Čech a podoby s *-ite* pro území Moravy a Slezska (s. 482), ale jako rys charakteristický pro celou českomoravskou nářeční oblast není zmíněn ani zde a ani v Dodatcích (ČJA, 2011, s. 346).

chcet. Obměna *scet*, vzniklá asimilací *chc > sc*, je doložena z oblasti jižní Moravy, avšak tato varianta je doložena pouze sporadicky a vždy ještě s jinou nářeční podobou slovesa *chtít*. Rozdíl je však také v tom, v jaké osobě, čísle a času se sloveso *chtít* užívá.

ČJA (2002, s. 456) se dále zmiňuje o tvarech 3. os. pl. indikativu přítomnosti tohoto slovesa *chtít* oproti „(...) vykazují difference morfologické (*chtějí × chtěj × chtí × chcou × chcum*) a hláskoslovné (*chtějí × chtěji × chcejí, chtí × chcí, chcou × scou*). Pův. je forma *chti* (srov. stč. *chtie* jako *trpie*). Tvar *chtějí* (shodný se spis. jazykem a podle Gebauera doložený od 17. století) vznikl analogicky podle typu *sázejí*. (...) Na části sledovaného území došlo ke zkrácení koncového *i > i*, jinde k jeho zániku (*chtěj*).“ Tvar *chcou* vznikl analogicky podle slovesných typů na *-ou* (např. *nesou*), srov. ČJA (2002, s. 530). Mapování tvarů slovesa *chtít* ukazuje (ČJA, 2002, s. 45), že v česko-moravském přechodném pásu se vyskytovaly tvary *chcou, scou, chtěj, chtěji* ve 3. os. pl. v indikativu přítomnosti a podoby *chcel, scel a chcél, scél* v přičestí minulém (ČJA, 2002, s. 529–530). Podoby *l*-ového přičestí na *chc-* (*chcel, chcél*) vznikly analogicky podle přítomných tvarů (*chcu, chceš* atd.).

Distribuce tvarů na *cht'/chc-* v *l*-ovém přičestí v našich nahrávkách nasvědčuje tomu, že tento výše popsaný českomoravský charakteristický rys v obci Vír u nejstarší generace zcela ustoupil, jsou doloženy pouze tvary s *cht'*-: *necht'eli* (M1/135), *necht'el* (M2/60 dvakrát), *cht'el* (M2/87, 134, 135), *cht'el* (M3/57), *necht'el* (M3/96, 109), *necht'eli* (M3/106, 230), *cht'eli* (M3/191), *cht'ela* (M5/133), *necht'el* (M5/190), *cht'ela* (M6/55 dvakrát), 57, 202, 231), *cht'elo* (M6/74), *necht'el* (M6/97), *cht'eli* (M6/173), *necht'eli* (M6/201, 202), *necht'eli* (M7/13), *cht'ela* (M7/24, 29), *necht'elo* (M7/36), *necht'ela* (M7/115, 117), *necht'ela* (M8/32, 210 dvakrát), *cht'el* (M8/112), *cht'el* (M11/27), *necht'eli* (M11/60), *cht'ela* (M11/90), *cht'eli* (M11/114), *cht'ěji* (M11/128 dvakrát), *necht'el* (M13/24, 27), *cht'el* (M13/25, 163), *necht'eli* (M13/73, 158), *necht'el* (M14/184), *cht'eli* (M15/13, 166), *necht'ela* (M15/44), *cht'ela* (M15/51, 105, 107, 147, 202), *necht'el* (M15/98, 110, 142), *necht'elo* (M15/226).

Skupina *chc-* se v našich nahrávkách vyskytuje pouze v přítomných tvarech: *chcu* (M3/101), *nechce* (M5/132 dvakrát), *nechce* (M6/147), *chceš* (M6/237 dvakrát), *nehcou* (M8/197), *nehcu* (M9/21, 117), *nehceš* (M10/18), *chceš* (M11/175), *nehci* (M14/9, 206), *chcu* (M15/150 dvakrát). Informátoři M4 a M12 nepoužili ani jeden tvar slovesa *chtít*. Asimilaci *chc > sc* jsme zaznamenali jednou a to v přítomném tvaru *nesce* ve větě: *neska to ňigdo nesce d'elat* (M4/27) – tato hlásková spodoba je zachycena v dokladech z oblasti jižní Moravy (viz výše v této kapitole).

III.4.4 Některé další jevy

V našich nahrávkách se sporadicky, až ojediněle vyskytly některé další nářeční jevy, na něž bychom chtěli alespoň upozornit (podrobněji viz poznámky k charakteristice mluvy jednotlivých informátorů). U informátora M15 je doložen rotacismus, tj. intervokální změna $d > r$: *že se večír purem vikoupat k ribňiku* (M15/7). U informátorů M1 a M4 jsme zachytili výslovnost původní skupiny *mě* jako [mje], a to ve slovech v nářečí relativně nových: *ne kúli formje* (M1/95), *pro ti zamjestnance* (M4/185). Z kvantitativních jevů zmiňujeme délku u moravismu *haluz* v idiolektu informátora M2: *halúze* (M2/55). Analogická délka se objevuje v číslovce *dvá* např. u M15: *jezd'ili aspoň dvá* (M15/86).

Výše zmiňované rysy charakteristické pro českomoravskou oblast v díle Havránkové (viz kap. II.3.2), tj. v participiu pasivním typu *mlát'enej* a u sloves typu *hád'et, kát'et* se *d, t* nemění v *c, z*, imperativy typu *plac, placte* a zčásti zachovaná přičestí minulá typu *nesl/nesil/neslu*, v našich nahrávkách většinou zachyceny nebyly (většina *l*-ových přičestí typu *nesl* má ovšem plnou slabiku, viz III.3.9). Další ze znaků, složená deklinace u zájmen typu *tejch, tejm, tejma*, se v našich nahrávkách sporadicky objevila, např. *k tejm Valnerom* (M1/136), *s tejma d'ivadlama* (M9/52), *f tejch Pardubicich* (M9/116), *do tejch vozejků* (M9/191).

Z Běličem (1972) uvedených jevů typických výhradně pro jihovýchodočeské nářečí (tj. pro českomoravskou nářeční oblast), jako jsou infinitivy s přehláskou *sepít, zapít* (*sepnout, zapnout*), slootovorný typ *kováreň, pekáreň*, rozkazovací způsob v podobě *chic, vrac, zaplac* či zbytky dvojice *i–y*, máme v našich nahrávkách doložen pouze slootovorný typ *kováreň/kovářňa, pekáreň/pekárňa* (viz výše v kap. III.3.8).

Ze znaků, které jako společné se severovýchodočeskými nářečími uvádí ESČ (2002, s. 396), se neobjevila v našich nahrávkách výslovnost hlásky *v* bilabiálně jako *w* a jako *u*, zdvojené hlásky *nn* a změna $dn > nn > n$, zachování znělé výslovnosti párových souhlásek před pauzou ani archaické *li* místo slabičného *l*.

IV. K JAZYKOVÉ CHARAKTERISTICE JEDNOTLIVÝCH MLUVČÍCH

Mluvčí M1

U mluvčího M1 se vyskytuje řada charakteristických českomoravských nářečních rysů. Je to nominativ-akuzativ (4 *mňela dva sourozenci*; 103 *zajíci sme mňeli*), zčásti zachovaná skupina -šč- (např. 7 *pouščeli*, 14 *u Ščastnejch*, proti 15 *eště*, 49 *koupaliště*), moravská krátkost je doložena např. ve slově 25 *hlina*, měkké skloňování substantiv na -sa, -za, -la např. 16 *u škole* (proti 29 *do školi*; 86 *vot kozí*), z nepřehlasovaných tvarů např. 97 *pekařa*; 115 *učitela*. Z celočeských rysů je téměř zcela důsledně zachováno protetické, případně hiátové v-: 4: *vo Vánocích*; 5 *u vobjeda*; 7 *vořech*; 8 *votoči*; 10 *vo pjeti*; 11 *vo jedenásti*; 11 *do vosmi*; 12 *vo vosmi* (= dva doklady); 13 *vot naši cirkve*; 19 *vokno*; 20 *von kamen přeskočil*; 21 *vokno*; 42 *vo hodech*; 45 *vobracet*; 46 *vopékali sme*; 58 *vot toho víru*; 60 *vot takoví*; 62 *voblečeňí*; 65 *vod Rovečina*; 66 *Voni to říkaj*; 68 *vona vilítla a vona do toho nalítla*; 72 *Vona*; 84 *Voblíb...* [reakce na dotaz exploračního ...oblíbené jídlo]; 91 *volizovala*; 111 *vostali*; 111 *vodvedli*; 117–118 *vo prázňinách*; 120–121 *do Volešnice*; 124 *vokinko*; 131 *vona*, 132 *vona*; 132 *vod ní*; 133 *vona*; 134 *vocut*; 144 *vona*. Výjimky jsou zcela ojedinělé: 123 *opchodi*. Běžně je doložen diftong *ej* (14 *mejvávali*; 26 *starej Drla*; 37 *přemejšlim*; 49 *náhon takovej*; 52 *ňejakej zážitek*; 78 *bejvávali*; avšak 119 *vilet*) a zúžené *é > í (> i)*, např. 21 *vlítli*; 49 *koupaliště takoví*; 91 *vilizala* (proti 46 *vopékali sme*). Mluvčí M1 zachovává důsledně dativ plurálu -om, celkem se vyskytuje 10 dokladů (21 *ke Kolářom*; 24 *g Drdlom*; 25 *Drlom*; 73 *k Fijalom*; 90 *k Havlom a k Juránkom*; 111 *k Havlom*; 111–112: *g Havlom*; 136 *k tejm Valnerom*; 148 *k visokoškolákom*). Poměrně velmi důsledně je zachováván lokál *tej, mladej* (15 *na tej chaře*; 36 *na Hrdej Fsi*; 48 *na tej*; 69 *f tej besitce*; 78 *na tej kopce*; 123 *f tej stavepce*; proti tomu ojedinělé 34 *na té višivárne*), doklad na *tej* je také u dativu: 72 *tej ceři*. Rodinná jména chlapců mají formu genitivu plurálu (66 *Lojzek Nečasú*; 69 *Lád'a Svobodú*; 137 *Honza Valnerú*; proti tomu 142 *Milada Dětičová*; 142 *Máňa, Flidrová*; 144 *Máňa Flidrová*). Slovo *višivárňa/višivárna* máme doloženo pouze v 6. pádě (32 *na višivárne*; 34 *na té višivárne*), objevuje se však 105 *kúlňice*. Z řídce doložených nářečních rysů je třeba uvést *vostati* (9 *vostanem*), délku u životného maskulina v typu 62 *fšecí tři*, tvar 3. pl. prez. 66 *Voni to říkaj*; doklad na diftongizaci původního *í > ej* po sykavkách (60 *vozejčki*), na starou depalatalizaci -r- v adverbiu *porát* (72 *porát* dvakrát), složenou deklinaci v plurálu zájmena

ten (136 *k tejm Valnerom*; proti 98: *v tech pekárnách*), skupinu *mje* (95 *ne kúli formje*), o-kmenové koncovky v genitivu sg. neživotných maskulin (4 *u stola*; 82 *do hrnka*; 88 *do toho pitlika*), ojedinělý doklad na epentetické *j* (146 *nejňi*). Z rysů, na něž upozorňuje Utěšený (1960), jsme nezaznamenali provedené změny u slov *vobracet* (mohli bychom čekat *vobraťet*, srov. M14/30 *obracela*), *svadba* (*svadbách*, *svadbi*, *svadbu* 129, 130; nikoli *svarba*). Z dialektismů je doloženo 150 *vikrochtalai* (srov. PSJČ *krochtati*), *sufňe* (105). Složené skloňování posesivních adjektiv je doloženo ve tvaru 107 *pantáti Havloviho*. Dialektismem je *bot* (= bota) v dokladu 8 *botem sme házeli*. Vysoké vokály jsou často kráceny.

Mluví M2

Mluví M2 je výborným vypravěčem a jsou u něho doloženy v hojném počtu českomoravské nářeční rysy i rysy celočeské, z nichž některé na hranici mezi českomoravskou a středomoravskou nářeční skupinou končí. Poměrně velmi důsledně užívá M2 protetického a hiátového *v-* (1 *a vod osumnácti*; 3 *vod železa*; 7 *vo prácu*; 8, 10 *votcházel*; 18 *von*; 27 *Vona*; 29 *vot toho*; 30 *vo žních*; 34 *vohňe*; 38 *vo rok*; 39 *vočuchávali*; 39, 45 *vono*; 49 *nevohrabanej*; 49 *von*; 59 *vona*; 63 *vohňe*; 65 *votrhalo*; 74 *vomladina*; 76 *vokolo*; 86 *voňi*; 86 *vopadla*; 89 *vot toho Dalečina*; 90 *voc'ehovali*; 93 *voc'ehovávali*; 93 *vona*; 97 *vo přestáfce*; 98 *vokolo*; 115 *voňi*; 120 *vodnešení*, 133 *vobjel*, 134 *von*; 135 *vo tom*; 142 *vobili*; 146 *vona*; 153 *von*; absence protetického *v-* je poměrně velmi řídká, srov. 1 *osumnácti*; 21 *opchot*; 65 *ovoce*; 80 *to bilo obecni*; 133 *v okolí*), dvojhlasiky *ej* (např. 18 *známej*; 21 *tak velkejch požárú*; 23 *bejvali*; 35 *takovejch*; 153 *tejden*; též v prefixu *vý-*: 43 *vejklenek*; 62 *vejprask*; 79 *vejpustek*), doloženo je úžení (např. 33 *fkerím*). Velmi dobře jsou doloženy tvary *l-*ového přičestí bez *-l* (39 *dotách to dom*; 51 *kop*; 52 *utek*; 54 *přebjech*; 58 *moch*; 106 *sem ves*; 115 *stoup*; 116 *utek*; 122 *stoup*; 137 *klep*), avšak nikoli výhradně (122–123 *sem křikl*). Zájmeno *ten* v plurálu má pouze zájmenné skloňování: 19 *po tech dolech*; 23–24 *po tech chalupách*; 24–25 *po tech barákách*; 91 *na tech pecách*; 125 *tech vos*; 140 *to nebilo ešče tech*; 141 *fšude tech*. Objevují se, i když sporadicky, doklady na tvrdé zájmenné skloňování u zájmena *on* (114 *vo ňom*) a měkkou deklinaci zájmena *ten* (měkká zájm. deklinace: 18 *s teho Ščepánova*), analogický tvar infinitivu *-ct* (144 *vivect*), epentetické *j* (99 *nejňi*) a analogická *i-*kmenová délka (52 *prič fšecí*). V genitivu a lokálu se vyskytují vždy tvary *tej*: 7–8 *do tej práce*; 9 *s tej devítki*; 41–42 *tej, na tej vod'e*; 42 *z druhej strani*; 43 *s tej skali*; 46 *po tej vod'e*; 49–50 *s tej strani*; 51 *do tej plechofki*; 52 *po tej skali*; 90 *do tej NP pekárni*; 90 *vrch tej pece*. Mluví M2 užívá pouze tvary předpony *ňe-*, např. 18 *ňegdo*; 31 *ňegdo*; 38 *z ňečím*; 42 *ňegde*.

Z doložených rysů typických pro moravskou oblast zmiňme moravskou krátkost (např. 34 *skala*; 43 *s tej skali*; 46 *na skalu*; 52 *po tej skali*; 95 *hrudama /s pravidelnou krátkostí, ale diferenční oproti spisovné češtině/*; 111 *skala*; 121 *za tu skalu*; 136 *sádla*), nepřehlasované tvary (např. 7 *vo prácu*; 11 *práca*; 24 *ju*; 108 *toho zajíca*; 116 *ud'icou*; 118 *rizňou*), skupinu šč (18 *s teho Ščepánova*; 38 *flaščičku*; 56 *virščí* (= *vírští*); 64 *ešče*; 79 *řečišče*), měkké skloňování substantiv na *-sa*, *-za*, *-la* (29 *ti stodole*; 63–64 *f tom lesi*; 71 *proti školi*; proti 93 *řikala kozi*; 94 *ze školi*), znělé předpony v typu *zehnat* (39 *zebral to*, 147 *zehnat*), rozlišování rodu u adjektiv v nominativu maskulina v plurálu (7 *ti mladí*; 25 *bejvali ňekeři*), sjednocená tvrdá a měkká paradigmata (78 *soukromí pola*). Z dalších rysů zmiňme disimilaci způsobu artikulace (54 *skoval sem se* proti 54 *schoval*), příponu *-árňa*, *-ňa* (90 *do tej NP pekárni*; 141 *ti kúlňe*; srov. 105 *v hasičárňe*); *-isko* (v místním jménu 33 *na Spalisku*). K dialektismům patří délka *halúz* (55 *halúze*; 55 *halúzama*), podoba *vostati* (65 *vostali*; 65 *nevostávalo*; 66 *vostalo*; 123 *vostal*), *večir* (74 *večir*; výsledek změn *večer* > *večér* > *večír* > *večir*), *zasej* (= *zase*; 31, 63), skloňování v *Kuřimně* (M2/1), reflex délky ve tvarech 138 *neviškvířeního*; 143 *viškvířit* a snad podoby 45 *vono se to roschlejštlo*; 51 *to se roschlejštlo*. Místo podoby 152 *táhneš* bychom mohli čekat dialektismus *tahneš* (Utěšený, 1960, s. 78). Někdy jsou kráceny vysoké vokály.

Mluvčí M3

Informátor M3 neuzívá obecněčeských a českomoravských rysů v té míře jako M2. Vedle diftognizovaných podob se vyskytují i nediftongizované (srov. 7 *přemejšlet*; 18 *bejvalo*; 18 *vod malejch*; 33 *vihíbam ňejakejm*; 42 *bejvalo*; 66 *takovej brusel*; 70 *víhoda*; 131 *vejškrabek*; 157 *národňiho víboru*; 201 *vimíšlelo*), užívá pouze dativu pl. m. *-úm/-um* (např. 17 *dolňákúm*), podobu infinitivu *mít*, nikoli *mňet* (57 *mít*; 101 *mít*), předponu *ňe-* v případech jako 34, 35, 36 *ňeco*; 116, 118 *ňegdo*; 120 *ňejak*, slovo *povodeň* má tuto podobu (nikoli *povodňa*, srov. 168 *povodeň*; 168 *ti povodňe*). V genitivu a lokálu užívá téměř vždy podobu typu *bez té* (2 *v té dobje*; 5 *f te dobje*; 28 *f té dobje*; 48–49 *f té dobje*; 60 *f te dobje*; 119 *f té dobje*; 124–125 *f te dobje*; 126 *f te dobje*; 152 *f té dobje*; 169–170 *f té dobje*; 222 *ve své dobje*; 247 *f té dobje*; 258 *f té kuchiňi*, proti tomu 134–135 *f tej dobje*; 138 *nachistala do tej a já sem tam stál*; obojí tvary vedle sebe v 43–44 *ot té šesté třídi do tej vojni*). Není u něho žádný doklad na měkkou deklinaci substantiv na *-s(a)*, *-z(a)*, *-l(a)*, srov. 3 *v lese*; 35 *v lese*; 40 *ze školi*; 108 *v lese*. Užívání koncového *-l* v příčestí sg. m. kolísá, srov. 8 *neriskl*; 10 *nepomoh*; 37 *neřek*; 48 *sklouzl*; 72 *utekl sem*; 96 *řekl*; 118 *ukrat*; 141 *nejet*; 235 *rozhot*; 253 *nemoch*; 258

četi; 259 *četi*. Poměrně velmi důsledně je zachováváno protetické *v-*, např. 17 *vono*; 20 *Vono*; 20 *vohňama*; 6 *vot přístavište*; 22 *vot tech rodičů*; 23 *vopatřně*; 29 *se to vomezilo*; 35 *vohnište*; 35 *vopečeme*; 47 *von bil*; 47 *von*; 49 *vono*; 50 *oňi*; 54 *von*; 58 *vokolo stropa*; 63 *vo co*; 73 *voňi* (dvakrát); 82 *vono*; 93 *vona*; 93 *voňi*; 99 *vono*; 107 *vod desíti*; 109 *vono*; 109 *vosum*; 114 *nevobejmuli*; 114 *se to vosekalo*; 124 *vono*; 124 *vona*; 132 *je vo devatenást let starši*; 132 *vo patnást*; 132 *vo devjet*; 137 *ona*; 138 *Vona*; 139 *vona*; 142–143 *vo to*; 143 *vodnosili*; 145 *vono*; 146 *vopravili*; 151 *von*; 152 *von*; 152 *voňi*; 154 *vot sebe*; 155 *vona*; 156 *voňi*; 159 *vot toho*; 163 *vono*; 164 *vono* (dvakrát); 165 *von*; 170 *voňi tam něco vopravovali*; proti tomu 47 *otec* (zde proteze nebývá), 131 *ona*; 160 *otec obrofskí*; 182 *s ostrafska*; 221 *obrofskí*. Časté jsou doklady na neprovedenou přehlásku, např. 14 *staršího borca*; 27 *na ud'icu*; 59 *na maliřa*; 67 *na maliřa*; 83 *před Vánocama*; 86 *chvílu*; 94 *ju*; 95 *s ňou*; 101 *chcu*; 141 *uvařila kašu*; 149 *vesňica*; 160 *jednou had'icou*; 215 *kúža*, ale srov. 16 *po boji*. Zájmen *ten* v plurálu má tvary *tech*, *tem* atd. (22 *vot tech rodičů*; 45–46 *bes tech bruslí*; 48 *po tech koskách*; 50 *s tech zápasů*; 71 *na tech stavbách*; 71 *tech patnást let*; 77–78 *po tech čundrech*; 102–103 *na tech d'ed'inách*; 125 *s tech d'ed'in*). Za dialektismus lze považovat *o-*kmenovou koncovku v případě 58 *vokolo stropa*; nečekané je užití koncovky *-ové* (30 *podhoustové*). Očekávatelné jsou některé další rysy, spojující M3 s moravskými nářečemi, např. četnější doklady na *šč* (např. 130 *znečiščená*; 133 170 *vipuščená*; 201 *voščepem*; vedle *šť*), asimilace typu 49 *zehnat*; 91 *zehnali*, pohyblivý morf *-s* (51 *šels to pozbírat*), moravská krátkost (208 *skala*), spona *su* (69 *su rád*) a rozlišování rodu v nominativu plurálu m.a. (26 *staři ribáři*). Ze syntaktických moravismů uveďme např. spojovací prostředek *aji/ají* (138, 151, 205, 263 *ají*). Skupina *stř-* je důsledně zachovávána ve shodě se spisovnou češtinou, např. 153 *střechi*; 163 *stříkal na tu střechu*; 167 *na té střeše*; 269 *střelili*. Vysoké samohlásky jsou často kráceny.

Mluví M4

Informátor M4 zachovává v hojně míře obecněčeské rysy jako protetické *v-* (společné i se západní částí Moravy, např. 6 *votpoledne*; 10 *vot*; 18 *vobje*; 22, 23 *se ... voralo*; 27 *vot polovički*; 29 *vod švagra*; 30 *votpočnout*; 36 *vohospodařujou*; 42 *se vožeňil*; 43 *vobilí*; 45 *vo ničem*; 51 *vohospodařovala*; 53 *vopstojní*; 65 *votevřeli*; 67 *voňi*; 79, 81 *voňi*; 86, 87 *vodešel*; 91 *sem vocat vodešel, voňi*; 93 *von*; 95, 96 *votstupní*; 103 *vot tej dobi* (dvakrát); 117 *vobilí*; 123 *vorat*; 129 *vovar*; 132 *voslavovalo*; 139 *vořechi*; 139 *vodlejvali volovo*; 150 *vono*; 150 *votpoledne*; 155 *vono*; 163 *von*; 165 *vokna*; 167 *votškodní*; 172 *voňi* (dvakrát); 180 *vopravil*; 189 *vostatňi*), diftong *ej* (např. 12 *mladejch*; *bejvalo*; 24 *takovejch*; 37 *bejvalo*; 70 *hokejovej*;

101 *navejš*; 106 *do takovejch hliňenejch*; 107 *tejden*, proti tomu 111, 113 *ten sir*; 147 *národňi víbor*). Jsou zastoupeny přehlasované i nepřehlasované tvary v paradigmatu, srov. 15 *divizi*; 19 *v hokeju* (dvakrát); 19 *brankára*; 25 *za vesňici* [opraveno ze *d'edi...*]; 32 *generace*; 58 *šaržu*; 97 *prácu*; 104 *z rodičema*; 112 *cibulu*; 150 *v ned'elu*. Z rysů společných s českými nářečími v užším smyslu uvedme ještě výjimečně doloženou délku 11 *fšeci* (běžně 78 *kluci*, 78 *fšeci*; 78 *soustružňici*; 79 *frezaři*), vícekrát doložený typ *tej, mladej* (41 *na staré chalupje*; 49–50 *s každej maličkosti*; 66 *za tej přehradi*; 98 *f tej dobj*; 103 *vot tej dobi* dvakrát), výjimečný nominativ-akuzativ (40 *sme mňeli ... zajíci*), výslovnost [mje] (185 *zamjestnance*) a -š- v adjektivu 65 *zatarášení*. Kolísá asimilace ve skupině *sh-* (88 *zháňeli* proti 107 *nascháňeni*), v prefixu *se-* je asimilace moravská: 14 *se zešla*; 136 *zešli*; 163 *zehnal*; 97 *zehnat*), rozlišování rodu v adjektivní deklinaci v nominativu pl. m. a. (190 *pro lidi, keři, pro chlapi, kerí*), paradigmatická příslušnost feminin na *-s(a), -z(a), -l(a)* (73 *f té školi*; 73 *ze školi*). Typickým slovem M4 je *jináč* (zachycené 11krát). Místním užitím je omezen lokativ 18 *ve Žďáře*, 86 *f Kuřimně*; za dialektismus lze považovat analogickou koncovku *-ám* v případě 33 *to prodali lesám*. Pozoruhodné je svědectví o kvantitě, ať už jde o absenci moravské krátkosti (109 *máslo*; 110 *máslo*), vyrovnávání v rámci paradigmatu (60 *bilo plno sňihu*), analogické délky při odvozování (65 *bránka*), nářeční krátkosti (115 *jest* /= *jíst*) nebo reflex nářečních délek (123 *uš se zapřihlo*). Disimilace způsobu artikulace je doložena v případě 105 *skovávala*. Ojedinele je doložen středomoravský monoftong *ó* (127–128 *praskl tó palicou*). Zachována je skupina stř (119 *střechu*) a spojovací výraz *aji* (67 *aji*). U zájmena *ten* je v plurálu doložen tvar *tech* (114 *f tech novinách*). M4 často krátí, stejně jako ostatní mluvčí, vysoké samohlásky.

Mluvčí M5

Informátor M5, s vysokoškolským vzděláním, má poněkud blíže ke spisovné a obecné češtině, nezachovává mnoho moravských rysů. Z celočeských rysů zachovává M5 nejdůsledněji zřejmě protetické *v-* (je přítomno i na západní Moravě; 6 *voňi*; 27 *vo tech hodech*; 42 *votškrtávalo*; 50 *vot času*; 55 *voňi*; 74 *voňi*; 76 *se votvírala*; 97 *votpoledňi*; 98 *votpoledne*; 100 *se votevřela*; 101 *vocut'*; 102 *vot té dobi*; 103 *vono řech*; 127 *vot řech jedenásti*; 130 *vono*; 132 *vofřňáváňi*; 134 *votpoledne*; 136 *vona*; 137 *voňi*; 140 *Voňi*; 142 *vo* (dvakrát); 148 *voňi*; 156 *vono*; 159 *von*; 166 *voňi*; 174 *voňi*; 179, 214 *vod*; 188 *vona*; 202 *nevotpovídá*; 211, 215 dvakrát, 216, 219, 221 dvakrát *voňi*; 211, 216, 219 *vot*; 214 *vot řeki*; 216 *votevřeli*; 220 *vot kamen*; 223 *vocut'*; 226 *Voňi*; 227 *vo tom*; 232 *voňi*; 232 *vokna*; výjimek

je velmi málo, např. 155 *obrofski*; 234 *okinka*; 239 *o urbanistice*). Diftongizace *ý > ej* je často provedena (8 *takovej kotel velkej*; 25 *na každej ples*; 27 *bejvali*; 88 *tejden*; 163 *strejc*; 165 *mlejn*), avšak v některých případech nikoli (34 *nestíkali*; 69–70 *se ... tíkalo*; 90 *víbjer*; 122 *f Kounicových kolejích*). Zájmeno *ten* má v plurálu důsledně podobu s *t'* (7 *na těch hákách*; 15 *po těch třech*; 24 *těch plesů*; 27 *vo těch hodech*; 31 *těch zábař*; 34 *těch pracovních dnů*; 34 *na těch zabavách*; 44–45 *v těch šedesátejch letech*; 73 *těch lidí*; 101 *těch lidí*; 103 *vono těch*; 103 *těch zážitků*; 127 *vot těch jedenásti*; 182 *f těch Ledňičkách*; 192 *s těch*; 196 *na těch stránich*; 207 *z nákejch těch truplí*; 221 *u těch*), dodržována bývá rodová diference v nominativu pl. m. a. (20 *tí hoši*; 34–35 *vždicki tí známi*; 56 *fšechni kantori, kteří nás učili*; 60 *lidí, kteří*; 74 *kterí*). Převažuje podoba genitivu, lokálu f. zájmena *ten* a adjektiv shodná se spisovnou češtinou, případně se zkrácením koncové samohlásky (44 *f té deváte tříd'e*; 55 *f te velke tříd'e*; 102 *vot té dobi*; 185–186 *Do té dobi, do té dobi*; 193 *s té první republiky*; 225 *f té knišce*; proti tomu 62 *f tej škole*; 108 *na tej první*). Moravismů je poměrně méně, vedle doloženého *šč* je většinou užíváno *št'* (48 *na hřišče*; 71 *ješče*; 111 *ješče*; 111 *zvlášť*; 233 *ve šíř'e*), poměrně méně je doloženo také nepřehlasovaných tvarů (např. 152 *rukavicu*; avšak 177 *pro našeho otce*), nevyskytuje se měkké skloňování *-s(a)*, *-z(a)*, *-l(a)* (41 *do školi*; 53 *ze školi*). Oddálení od očekávaných podob ukazuje i instrumentál 114 *mezi lidmi*. Nicméně asimilace skupiny *sh-* je moravská (50 *zhromáždění*; 229 *zhořelo*). Neredukovanou skupinu *-il/-li-* ukazují případy jako 165 *mlinář*; 188 *silnice*; 189 *silnice*. Zachována je skupina *stř* (208 *střechi*). Z lokálních podob je doloženo 146 *sekajna* (nasekaná tráva pro husy); 163 *lesňovej* (lesní, z dětské mluvy), 207 *z ... truplí* (nepálených cihel). Často jsou kráceny vysoké samohlásky.

Mluví M6

Také u informátora M6 jsou bohatě zastoupeny celočeské rysy, sahající, někdy s návaznými změnami, na středomoravské území nebo jeho část. Jde o hojně zastoupené protetické *v-* (7 *vo tom*; 11 *voňi*; 13 *vodbočila vot těch čertů*; 15 *Voňi*; 17 *votviralo*; 20 *voňi*; 20 *vo tu dlažbu*; 32 *vořechi*; 38 *vopravdu*; 42 *voňi*; 47 *vobalovali vořechi*; 50 *vopravdu*; 53 *voči*; 68 *vot te krávi*; 70 *vono*; 74 *vono*; 77 *vono*; 81 *vona*; 83 *votpracovat*; 83 *vod*; 86 *vodemčela*; 91 *Vona*; 98 *vokolo*; 102 *vodbití*; 110 *voňi*; 111 *von*; 117 *vono*; 119 *Vona*; 121 *vopravdu*; 121 *voňi*; 131 *votupilo*; 136 *vono*; 144 *vodňekat'*; 147 *Voňi*; 154 *votpovídalo*; 155 *vopkecám*; 161 *von*; 162 *vono se vo tom*; 164 *voňi*; 166 *vona*; 167 *voči*; 168, 169 *vona*; 174 *voňi*; 174, 176 *vo tom*; 175 *von*; 178 *vo to*, 193 *vomluvenki* atd.), pouze v několika málo

dokladech se protetické *v-* nevyskytuje (3 *olovo*; 5 *neotpvodají*; 7 *osobně*; 18 *pot oknem*; 137 *oslovena*; 137 *odmítla*). Běžně se vyskytuje také diftongizace *y > ej* (např. 15 *starej*; 32 *v jinejch rodínách*; 35 *zastrčenej*), pozoruhodný je přitom doklad slovesa *mít* se zřejmě analogickou diftongizací, doložený i u M7 (30 *já sem tadi mejvala*; srov. i préteritum 31 *mili sme dva pomeranče*), z dalších rysů se výjimečně objevuje *l*-ové přičestí bez koncového *l*- (110 *zabot*). Kolísá jak užití *šč/št'* (např. 8 *ešte*; 18 *ešte*; 73 *ešče*; 23 *ešte*), *ne-/ně-* (65 *neco*; 71 *ňeco*; 72 *ňeco*), tak typ *tej/té/te*, u něhož výrazně převládají podoby *té/te* (9 *na tej*; 14 *f té staré chalupje*; 68 *vot te krávi*; 131 *f tej školce*; 132 *f té pubertě*; 142 *f mé dobje*; 146 *s tej d'edini*; 164 *f té knize*; 168 *f té knize*; 173 *té jedné sestře*; 181 *f te první třídě*; 186 *s té první třídě*; 207-208 *s té školi*; 211 *s té školi*; 223 *f té školi*; 226 *f té třídě*). Původním nářečním rysem ve Víru bylo *i*-kmenové *-í* v typu *klucí*, u M6 jsme zachytili dva doklady tohoto mizejícího jevu (111 *fšecí strnuli*; 147 *ti klucí*). Zájmeno *ten* v plurálu má pouze tvary *s t'* v nepřímých pádech (13 *vot t'ech čertů*; 120 *Ťem mlačim, nebo t'em*; 132 *do t'ech*; 186 *S t'ech dalších*; 199 *vot t'ech*; 224 *do t'ech třídnic*), Z čistě moravských rysů je třeba zmínit sponu *su* (19 *su mrňavá*), doklady nepřehlasovaných tvarů (např. 44 *ned'ehu*; 169 *za ňou*), krátkost v infinitivu (105 *sňest*). Důležitým dokladem je 3. pl. prez. IV. třídy 144 *ti holki zháňejí*, neboť typickým znakem vírského nářečí je *-í* v těchto typech (Kloferová, 2008, s. 163). Tradiční českomoravská podoba *hád'et* nebyla doložena (srov. 80 *viházet*). Z lexikálních dialektismů podává M6 svědectví o slovu *putra*: 70 *putra sme ždicki říkali* (tj. máslo), srov. ČJA, 1992, s. 230. Vysoké samohlásky bývají kráceny.

Mluvčí M7

Informátor M7 užívá všech hlavních celočeských rysů jako protetického *v-* (19 *vomlad'ina*; 33 *vostrá*; 33 *voňi*; 37 *votvirali vokna*; 38 *Vono*; 49 *vokolo toho, voňi tam sušivali*; 62 *z vokna*; 62 *vopravdu*; 66 *vo bit*; 67 *vot té dobi*; 68 *vopravdu*; 85 *voňi*; 87 *vod roku* (dvakrát); 95 *vona*; 97 *vod tařinka*; 98 *vod maminči... vot, z maminčinej strani*; 99 *vona*; 101 *Voňi*; 112, 113 *von*; 115 *vot školi*; 116 *vopravdu*; 117 *vona*; 118 *von*; 122, 123 *voňi*; 125 *vostrí*, 129 *se nevožeňili*; 145 *voblíbení* atd.; výjimky jsou velmi řídké: 100 *opchod*), diftongizaci *y > ej* (např. 5 *bejvali*; 25 *tejden*; 41 *přichomejt*; 42 *strašnejch*; 126 *bejvali vejpraski*; 190 *mejch mladejch*; podobně jako u M6 je doloženo analogické *ej* u slovesa *mít*: 139 *sme mejvali*; 162 *Zálibu sem mejvala*; 167 *sme mejvali jahodi*), úžení *é > í* (47 *kalhoti mokří*), *l*-ové přičestí v maskulinu bez koncového *-l* (41 *přichomejt*; 114 *přilít* dvakrát), koncovku *-ma* v sedmém pádě pl. (32 *z d'etma, z d'etma*; 45 *ze saňama s koňima*; 48 *s tema koňima*). Zájmeno *ten* má

v plurálu v nepřímých pádech *t/t'*, nikdy však složené skloňování (63 *s tech*, *s techdle*; 83 *tech d'eti*; 86 *za tech*; 187-188 *na tech saňích*), předpona *ňe-* u zájmen a adverbii má podobu bez depalatalizace (36 *pro něco*; 61 *něco*; 111 *ňegdi*; 119 *ňegdo*). Kolísají jak doklady přehlásek (15 *topiča*; 57 *jáhlovou kaši*; 128 *švicu*; srov. též 148 *ke Kobilnicím*), kvantita u *máslo* (51 *máslo*; 51 *Maslo*; 52 *maslo*; 55 *máslo*), tak genitiv, dativ, lokál sg. f. *té/tej* a adjektiv (51 *f tej máselnici*; 57 *jáhlovou kaši, místo krupičnej*; 67 *vot té dobi*; 77 *do tej posledni*; 98 *vod maminči... vot, z maminčinej strani*), řídce je doložen příklon k měkkému skloňování substantiv *-s(a)*, *-z(a)*, *-l(a)*, srov. 16 *ze školi*; 20 *ze školi*; 24 *do školi*; 46 *ze školi*; 76 *do školi*; 78 *do školi*; 79 *ve školi*; 108 *ze školi*; 115 *vot školi*. Ojedinele je doložen nominativ-akuzativ (116 *chodil naši přemlouvát*), emfatické dloužení (36 *mazali nahóru*). K moravismům srov. výskyt spojovacího výrazu *aji* (4 *Ají*; 71 *aji do Trpína*), sponu *su* (119, 121 *su*). Za oblastně omezené lze považovat přísuvné *-j* v adverbiu *teťkej* (srov. jinde doložené *zasej*), srov. 159 *teťkej*; 163 *teťkej*. Často jsou kráceny vysoké samohlásky.

Mluvčí M8

Také informátor M8 užívá běžně tzv. celočeských rysů, např. úžení, dále protetického *v-* (4 *von*; 13 *se to votepluje*; 14 *vohinek*; 15 *vopskakoval*; 25 *navopak*; 26 *pul vosmej*; 28 *voňi*; 28 *voknem*; 30 *ješkoví voči*; 33 *vot Rovečina*; 35 *von*; 36 *vot tech vosmnášti*; 43 *voňi* atd.; 45 *vobalili*; 46 *vosmaženej*; 85 *ješkoví voči*; 86 *sem dostala vohlancú vod ňi*; 92 *vodjagživa*; 96 *vod vodpoedne*; 170 *sem vobrečela*; 174 *bil votkázanej*; 179 *vobejdou* atd., výjimky jsou řídké: 7 *s opchodu*; 17 *olovo*), úžení (např. 4 *f tom šestapadesátím*), diftongizace *y > ej* (15 *spálenej*; 16 *takovej*; 43 *ženskejm*; 88 *sme litali tam po vejpustku*; 108 *umejval*; 196 *ubejvá*; 205, 218, 221 dvakrát *tejden*, výjimky jsou řídké: 68 *víslušku*; 161 *víroba*; 219 *tíden*; obě podoby vedle sebe: 24 *za mích mladejch let*; ojedinele doložená diftongizace *i > y > ej*: 176 *invalidním vozejku*) ad. V genitivu, dativu, lokálu sg. f. převažuje typ *tej mladej*: 15 *u tej hospodi*; 62 *na Hrdé Fsi*; 69 *vot tej dobi*; 87 *na té Hrdé Fsi*; 100 *na tej Hrdej Fsi*; 118 *tej naši NJ*; 131–132 *podle tej kuchařki*; 153 *do devítej, do devátej*; 158 *vo púl štvrtej*; 162 *po mateřskej*; 164 *na pečovatelskej*; 180 *k tej stárkovéj*; 206 *vot tej dobi*; 209 *U tej NJ*; 216 *na tej NM*; 220 *u hasičskej zbrojnice*. Zájmeno *ten* má v nepřímých pádech plurálu podoby *s t-* (31 *tech komparzistú*; 36 *vot tech*; 73 *po tech devíti letech*; 100 *s tema*; 125 *za tech našich mladejch*; 137 *s tech*; 195 *tech, tech d'ecek bilo hodně, tó dneska tech d'ecek*). Nominativ-akuzativ se nevyskytuje (srov. 88 *hrálo se na četňiki, na zlod'eje*). Příčestí *l-ové* má zachované *-l* (1 *Vlezl*); k řídkým rysům patří emfatické dloužení (3 *dólu*; 100 *panebože*), tvrdé zájmenné

skloňování *on* (6 *po ňom*), genitiv záporový (20 *peňes nebilo*), adverbium *-jc* (144 *teplejc*), tvar 1. os. sg. 37 *hrám* (= hraju). Z moravismů je doložena spona *su* (35 *su*), častěji nepřehlasované tvary (2 *na tu Klubačicu*; 97 *na večeru*; 120 *ju hlídal* (dvakrát); 121 *ju začal hlídat*; 136 *pávovica*; 138 *krupica*; 154 *na kadeřnicu*; 213 *tu prácu*; ale např. 170 *ta práce*), spojovací *aji* (58 *aji*; 144 *aji tadi je*), slovotvorný sufix *-enka* (217 *chvilenu*), kolísá *šč/šř* (6 *u Ščasnejch*; 82 *hřiště*). Dodržovaným rysem vírského nářečí je 3. pl. IV. třídy na *-í* (23 *chodí hoši aš se vispí*; 26 *chodí*; 123 *d'ecká přichází*; 178 *chodí ... stárci* atd.). Disimilace artikulačního způsobu je doložena v případech 6 *skovával*; 28 *se skovávali*. Za nářeční rys lze považovat epentetické *j* v případech 113, 189, 191 *nejňi*. Ustupujícím rysem vírského nářečí, který je u M8 doložen, je *-í* v typu *klucí* (34 *dvá bratři*; 34 *tři bratři*; 93 *Naši bili tři, u NP bili štiři klucí*). Z lexikálních dialektismů srov. 86 *vochlancú*; 129 *zalitou polifku, kiselku, jo tu, že jo, u nás se tomu říká zalíťačka*; 136 *pávovica* (název jídla). Vysoké samohlásky se hojně krátí.

Mluvčí M9

Stejně jako u dalších informátorů je také u M9 velmi často doloženo protetické *v-* (3 *vožeňil*; 4 *vot toho jednašedesátiho*; 20 *vo to*; 22 *vodevzdali*; 23 *Von*; 24 *vono*; 24 *von*; 26 *von*; 36 *voňi*; 39 *vot českých*; 43 *vono*; 44 *voňi*; 45 *vot*; 45 *voňi* dvakrát; 46, 49 *vona*; 53 *von*; 59 *von*; 73 *Vot toho*; 76 *voňi*; 91 *vona*; 92 *Vona*; 99 dvakrát *von*; 100 *vod Brna*; 105 *tam vot, za Ťišnovem* atd.; 168 *votévrat*; 171 *po vokna*; 181 *se vot'ehovalo*; 181 *f tom vosmapadesátim* atd.), absence proteze je doložena zejména u číslovek se základem *osm-* (25 *osum*; 55 *osmitřítka*; 56 *obecná*; 56 *osmá*; 57 *osmički*; 92 *do dvaaosmdesátiho*; 94 *v osumaosmdesátim*; 114 *osum*; 141 *v osmičce*; 148 *osmá*; 153 *osum*; 156 *f osm*; 156 *f osmičce*; 166 *osumapadesátim*; 178 *f osmapadesátim*; 196 *osumnást*; 203 *osumapadesátim*; 210 *osmičku*; 212 *osmou*; 218 *f osumapadesátim*; dále 8, 14 *ortel*; 161 *opchoť*). Z celočeských rysů se běžně vyskytuje také úžení *é > í*, diftongizace *ý > ej* (7 *každej*; 29 *bejvávali*; 33 *v halenkách bilejch*; 50 *mladej*; 66 *vejplati*; 100 *bejvalej starosta*; proti tomu 66 *za tیدن*; 85 *víchozí*; 132 *k tem matčinim*; 134 *tیدن*; diftongizace je doložena také po sykavce: 191 *do tejch vozejkú*). S Čechami spojuje M9 také absence skupiny *šč* (srov. 141 *do Štěpánova*; 142 *ve Štěpánovje*; 168 *napoušťela*; 170 *napoušťet*), absence dokladů měkkého skloňování u substantiv na *-s(a)*, *-z(a)*, *-l(a)*, srov. 1 *ve školi*; 79 *do školi*; 142 *máme srazi*. Ojediněle zachyceným dialektismem je koncovka *-om*: 132 *k ... bratrom*; nářečním rysem typickým pro vírskou oblast je 3. pl. IV. třídy *-í*, jenž je dodržován: 17 *chodí tetka*; 30 *chodí krojovani*. Nářečním archaismem je dnes

složená deklinace zájmena *ten* v plurálu, která byla zachycena jen v menšině případů (vždy je však iniciála *t-*): 34–35 *tech dvacet*; 42 *tem mladejm*; 52 *s tejma d'ivadlama*; 52 *do tech devadesaťi*; 78 *do tech Marijánek*; 116 *f teych Pardubicich*; 132 *k tem matčinim bratrom*; 182 *tech Řekú*; 183 *tech Řeku*; 191 *do teych vozejkú*; 192 *do teych betonovejch nádrží*; 201, 202 *f tech šedesátejch*; 211–212 *vot tech dveří*. Velmi typickým rysem žďársko-bystřického úseku, který M9 zachovává téměř důsledně, je 2., 3., 6. p. sg. f. typu *tej mladej*: 26 *vo tej Švarcařiňe*; 26 *vo tej řičce*; 57 *do tej šestki*; 59 *z náboženski založenej rod'ini*; 85 *f tej Praze*; 90 *do tej fabriki*; 110 *f Odolenej Vod'e*; 116–117 *na tej univerziťe*; 118–119 *do tej Prahi*; 119 *na tej cestofce*; 120 *na tej mateřskej*; 121 *f Odolenej Vod'e*; 126 *na tej*; 128 *S otcovej strani*; 128 *z matčinej strani*; 130 *vod Morafskej Třebovej*; 140 *f šestej tříd'e*; 149 *do tej pátej tříd'i*; 149 *vod druhej*; 151 *na Hrdej Fsi*; 152–153 *vod druhej do pátej tříd'i*; 155 *f tej šestej*; 159 *z mateřskej*; 179 *f tej sedmičce, šestej, sedmej tříd'e*; 184 *na tej přehrad'e*; 187 *na té přehrad'e*; 190 *po levej straňe*; 204 *do tej fabriki*; 205 *tej NP otec*; 211 *po levej straňe*; 212 *po pravej straňe*; 214 *f té verand'e*; 220 *po tej dostavbje tej přehradi*; 221–222 *po tej zábavje*. Z moravismů je třeba zmínit doklady na neprovedenou přehlásku či analogické vyrovnání měkkých paradigmat podle tvrdých (21 *nechcu*; 27 *na ňu*; 28 *maminka vaša*; 33 *sukňu*; 62 *ju dod'elal*; 79 *v ned'eli*; 117 *nechcu*; 195 *na ned'elu*; 215 *školňicu*; srov. 113 *f Pardubicich*; k vyrovnávání paradigmat srov. 102 *tam sme mňeli pola* proti 123 *na to pole*), zachované *-l* v maskulinu sg. přičestí minulého (35, 37 *vedl*; 53, 54 dvakrát *mohl*), rozlišení rodu v 1. pádě pl. m. (65 *to vedou mlad'i*; 65 *sou tam mlad'i*), sponu *su* (59). Z kvantitativních jevů uved'me, že číslovka *dva*, *oba* má někdy délku (89 *dvá bili*; 118 *vobá dva*). Na oblastní úzus je omezen lokativ 82, 115, 116 *ve Žďáře*. Vysoké samohlásky jsou často zkráceny.

Mluvčí M10

Mluvčí M10 je velmi dobrý vypravěč. Podle očekávání také tento informátor užívá zcela běžně celočeských rysů, jež mají dosah do českomoravské nářeční oblasti, jako protetické *v-* (2 *vostatki*; 3 *vod ne, votdnepamňeti, vod roku*; 33, 34, 35 *voňi*; 33 *vosum*; 34 *vohlídat*; 35 *vo ňe*; 51–52 *vot Ščasnejch*; 56 *na vopravu*; 61, 64 *vono*; 68 *vobráski*; 81 *se vobjevujou*; 90 *vo pár*; 91 *bil nevotevřenej*; 103 *von bil, vona voda*; 105 *vot tohodle*; 105 *von*; 110 *vo to*; 114 *vona*; 117 *Vona*; 118 *voňi*; 120 *vožeňili sme se atd.*; 133 *von ju zastřelil*; 136 *se vopil*; 139 *se vodehrálo*; 166 *von voslepl*; výjimku tvoří 117 *otec*, v tomto slově není proteze ani v obecné češtině), úžení *é > í* (109 *mrtvího*; 123 *moc neveselího*), diftongizace *y > ej* (4 *Svrateckej maraton*; 15 *za mejch d'eckejech let*; 23 *hroznejch*; 60 *vejška*; 64 *ve vejšce*; 83 *za*

tejden; 116 *z mlejna*; neprovedena je diftongizace v dokladech 9 *u Ščasních*; 22 *Z vípatkem*; 66 *minulí tīden*; analogicky je *-ej-* v dokladu 143 *mejvávali*, srov. i jiné mluvčí), zcela ojediněle v našich nahrávkách je u M10 je doložen náznak diftongizace *ú > ou* v iniciální pozici, mluvčí se ovšem opravil (56 *to ous... uši daleko neš je tet*). Kolísá provedení přehlásek (14 *ta tradice*; 25 *ju nacpali*; 55 *ta silnice*; 55 *prašná silnice*; 79 *Kača*; 79 *Povrchnice*; 81 *nad Hrdou fsou*; 90 *tou hrází*; 131 *pistolu*; 133 *ju*; 155 *s krabicou*; 193 *našu karijéru*), doložena je depalatalizovaná podoba předpony *ne-* vedle nedepalatalizované (2 *neco*; 2 *ňegdi*; 8 *ňegde*; 8 *ňejaká teda vječí setnica*; 8 *nejakej prostor*; 48 *ňegdi se tam něco*; 181–182 *diž ňegde hrajeme anebo negde je negdo, nejakej herec*) a podoby zájmena *ten* v plurálu s *ť/t* (100 *na ťech*; 132 *f tech vrchních vokinkách*; 194 *tech her našich*). M10 užívá skupinu *šč*: 9 *u Ščasních*; 38 *na jevišče*; 52 *Ščasnejch*; 74 *kluzišče*; 107 *nat řečiščem*; 144 *ščeňat* ad. M10 zachovává minulé přičestí s *-l* (7 *mohl bich*; 131 *vlezl*). Rysem shodným se severovýchodočeskými nářečimi je genitiv, dativ, lokál sg. f. tvrdého adjektivního skloňování *-ej*, který převažuje (10 *f té chaťe*; 21 *vot tej dobi*; 43 *do té hlavi*; 54 *k tej přehradě*; 57 *rosšířeňi tej silnice*; 73 *na Hrdé fsi*; 77 *tam na Vlužnej*; 97 *f tej škol* [sic]; 97 *f tej škole*; 115 *na Hrdé Fsi*; 133 *matka tej, tej, tej holki*; 174 *s takovej ňejakej povinosti*; 178 *tej zábavi*). Za čechismus lze považovat *díl* ‚později‘ (90 *vo pár let díl*). Velmi výjimečný a nářečně silně příznakový je dativ pl. *-om*, doložený jednou (139–140 *g hodom*). Pro daný nářeční úsek je typický 3. pl. IV. třídy *-í*, u M10 doložen v případě 177 *aňi nepustí*. Moravská je asimilace v předponě *se-* (105 *zebral*; 131 *zebral mu pistolu*), spojovací *aji* (9, 13, 14 *aji*; 12, 39, 59, 198 *aji*), lokálně příznakový je 6. pád 150 *ve Chlumně*. Z řídkých jevů zmiňme emfatické dloužení (94 *dóle*), genitiv záporový (82 *Aut tenkrát nejezdílo*) a doklad kvantitativního vyrovnání (72 *to bilo sňihu*). Adverbia na *-i* (38 *pomalički*; 69 *pomali*; 119 *pomali*; proti 78 *pomaličku*) jsou moravismy. M10 často krátí vysoké vokály.

Mluvčí M11

Mluvčí M11 užívá poměrně méně celočeských i českomoravských rysů. I u něho převládají rysy jako přítomnost protetického *v-* (13 *vobjevila*; 19 *votpískával*; 39 *vono*; 55 *vona*; 62 *nad oknama*; 63 *ocuč*; 68 *vot Polički*; 78 *voňi*; 82 *vodehrávalo*; 103 *von*; 123 *vona*; 124 *voňi*; 130 *voňi*; 149 *vobjed*; 149 *votpoledne*; 158 *voloupali*; 174 *volizovali* ad., proti 7 *obrofské záplavi*; 53 *ocťehovat*; 68 *z Olešnice*; 129 *dvakrát oňi*), diftongizace *y > ej* (24 *bejvalí*; 27 *s tech običejnejch lidí* ad.); je však i dost dokladů nez provedené diftongizace, srov. 2 *velkí přítok*; 3 *vipustma*; 15 *krichlovích metrú*; 23–24 *splaf takoví*; 24 *Navrátilú mlín*; 48

vístavbou; 51 z jiních; 61 noví Chudobín; 64 mlín; 77 Moravských Buďejovic; 103 bil přisní; 112 takoví ostrof; 125 vislíchali; 130 mlína; obě pdoby s opravením se informátora: 176 vod mejch, vod mích rodičů). Nejzřetelnější je absence provedeného úžení *é > í* (2 velké sráški deščové; 7 obrofské záplavi; 10 velkí přivali; 12–13 tři krichlové metri; 18 ponocného; 22 ledi dva tři metri silné; 31 něni slunko sklopené; 33 pálené cihli; 37–38 takové skrátká jílové čá..., oblasti; 48 v roce štiricátém šestém; 49 f té dobje válečné; 51 stroje ... viřazené; 54 ve zlém; 69 plné autobusi; 91 méne; 112 ostrof českobratrské evangelického náboženstvi; 142 jídlo bilo rozvařené; 172 ti rozmačkané kadlátki;), i když pouze částečná, zúžené podoby celkově zřejmě převládají, např. 5 vodní d'ílo postavení celi; 31 Závodí celi bilo postavení; 98 každiho přijal 165 splítali ad. Informátor M11 také málokdy užívá genitiv, dativ, lokál typu *tej dobrej*, srov. 13 při takové nečekané srášce; 18 f té dobje; 21 kvůli té vod'e; 26 f té dobje; 29 f té spodní vrstvy; 30 f této dobje; 39 f té; 49 f té dobje; 58 k Moravské Třebové; 70 f té dobje; 83–84 vo tej, ti dva tři mňesice; 87 u té vili; 101 na te kuželne; 105 s té své snahi; 109 o té rodiňe; 123 f té dobje; 149–150 f každé té vesňici; 159–160 z otcovej strani; 160 z maminčinej [strani]; 171 f te peci; 178 s tej vojni; 183 s te do, s tej chaloupki; 190 vot me cerki. Poměrně menší je také zastoupení nepřehlasovaných tvarů, srov. 31 chvílu; 32 silňice; 66 bila práce; 143 na ned'eli; 152 mohla se zabít třeba slepice; 153 uvařila zajíca; 154 z hrnca; 183 za ňou; 195 moje cera. Odklon od nářečí signalizuje i podoba 70 lidé, 108–109 o Víru. Kolísání se projevuje také v řadě dalších jevů, mluvčí M11 překvapivě často užívá skupinu *šč* (19 piščalku; 31 u kluzišťe; 67 na tom staveňišči; 71 zajiščenou; 77 na nájščevi proti 3 vipoušťet; 4 vipoušťet; 31 u kluzišťe), depalatalizovanou předponu *ne-* (7 negdes; 9 negdi; 19 negdi; 23 negde; 27 negdo; 35 ňegdo; 46 neco; 98 negdo ňekam; 104 ňejakej karambol nebo neco; 126 nejak atd.), přičestí minulé sg. m. bez *-l* (184 rozmáchl; 192 nemoh; 193 rozvedl; 193 neřek; 193 nedořekl), u substantiv na *-s(a)*, *-z(a)*, *-l(a)* se objevuje řídce příklon k měkké deklinaci (10 velkí přivali; 88 zhozi; 34 cihli; 36 dobivali se pařeze v lesi, pařezi se dobivali; 40 truple, truple). Zájmeno ten má v plurálu v nepřímých pádech většinou *t-* (27 s tech običejnejch lid'í; 36 s t'ema; 45–46 na tech krajskejch org..., úřadech; 68 s tech stran; 85 s tema; 91 tech svátkú; 137–138 f tech okolňich vesňicich; 163 s tech velkejch; 188 tech štiricet). Ojedinele je doložen středomoravský monoftong *ó*: 61 só otočení. Rozlišování rodu v 1. p. pl. je většinou zachováno: 53 ňekteří; 53 kteří; 60 ňekteři, kteří nechťeli; 76 ňekeři; 76 nekeři; 78 dobří lid'í. Z kvantitativních poměrů upozorňujeme na 100 dvakrát lipa; 169 lípu; 31 něni; 101 stará boutka; z dialektismů na 81, 139, 174 zasej; 141 trávňici; 161 voňi jim tadi říkali "veřtati"; 163 na veřtaťe; 40 truple. Adverbium *pomali* (154 pomali dvakrát) je moravismem. Tvrdá

deklinace je u slova 100 *kuželna*; 101 *na te kuželně*. Často se krátí vysoké vokály.

Mluvčí M12

Informátor M12 je zkušený vypravěč. Hojně zastoupeny jsou všechny hlavní celočeské rysy jako protetické *v-* (11 *vokolo*; 18 *vodňekat'*; 18 *vodňekut'*; 19, 25 dvakrát *von*; 38 dvakrát *vona*; 39 *vo kus*; 43 *voňi*; 46 *von*; 57 *vod*; 57 *vot*; 60 *vono*; 72 *vocut*; 76 *vona je vo kolik*, *vo dvacet*; 83 *vo scénu*; 90 *voc'tehovala*; 110 *vofce*; 113 *vovoce*), diftongizace *y > ej* (1 *celej*; 23 *bejvali*; 36 *ženckej doktor*; 81 *vejslušku*; 101 *smejkal*; 112 *tejden*; 140 *vejšlap*, proti tomu např. 7 *bivá*), úženi *é > í* (2 *takoví ti nešvari*; 22 *láhá*; 45 *případi nádherní ad.*; proti 61–62 *nádherné d'ivadlo*), minulé přičestí v sg. n. bez koncového *-l* (37 *prohlíd*; 47 *nalít*; 47 *vicouf*; 72 *utek*; 175 *se vislík*; 176 *vitách*; 178 *vilit*; 178 *navlík*; 180 *vles*; 181 *prask*; proti 99 *virostl*; 175 *vlezl*; 176 *vlezl*). Několikrát M12 užil 2., 3., 6. p. sg. f. typu *tej mladej* (38 *po té dobjě* [citace řeči]; 49 *f tej radlici*; 62 *vot té dobi*; 69 *f té Reduťe*; 87 *Do tej chvile*; 110 *f každé chalupje*; 111 *f každé d'ed'iňe*; 114 *f každěj d'ed'iňe*; 133 *se vo pul patej šlo*; 174 *Na Hrdej fsi*; 175 *do tej hlubini*). Zájmeno *ten* má v nepřímých pádech tvary na *t-* (6 *k tem*, *k tomu kázáňi*; 7 *k tem hodúm*; 44 *tema*, *tema sukama*; 64 *f tech patnást'i*; 73 *tech bilo!* *Tech bilo!*; 73 *při tech zájezdech*; 150 *do tech kulturákú*; 155-156 *misto takovejch tech*; 170 *f tech serpentinách*; 177 *tech sazi*; 186 *na tech počítačech*). Se středomoravskými nářečimi spojují M12 doklady neprovedených přehlásek (19 *jednoho koňa*; 37 *ju*; 47 *radlicou*; 78 dvakrát, 79 dvakrát *ju*; 84 *slivovicu*; 94 *před ňou*; 100 *lavica*), rozlišování rodu v 1. p. pl. (5 *keří chod'i*; 12 *lid'i*, *keri se urazi*; jde zároveň o doklady nářečního *-í* ve 3. os. pl. IV. třídy), tvary s genitivem neživotných jmen *-a* (47 *do plota*; 49 *z mího plota*, tvary shodné s částí Moravy), morf 2. os. sg. préterita *-s* (9 *Nebilas*), *šč* (52 *víršči*; 97 *ščeňe*), příklon k měkkému skloňování (49 *máš ... cihle*; 77–78 *f tom autobusi*; 138 *V lesi*) nebo spojka *aji* (186 *aji*). Lokálním dialektismem je výjimečně doložená koncovka *-om* (143 *podňikatelom volaji*), tvrdé zájmenné skloňování *on* (15 *vo ňom*), na oblastní úzus jsou omezeny lokativy 2 *ve Víře*; 51-52, 178 *ve Chlumně*. Z dalších jevů upozorňujeme na tvar 1. os. sg. prez. *hrám* (57 *já tu hrám*; 57 *já hrám*), dismilaci způsobu artikulace (82 *skoval*). Z kvantitativních jevů zmiňme paradigmatické vyrovnávání (133 *sňihu bilo taklehle*) a zúžené *é* v adverbium (146 *večír*), za dialektismus lze považovat také *hlídati* ‚vidět‘: 43–44 *púl d'ed'ini se hlídalo* (‚dívalo‘, srov. ČJA, 1992, s. 134). Vysoké vokály jsou často kráceny.

Mluvčí M13

Také u informátora M13 zachycujeme ve vysoké frekvenci všechny hlavní celočešské rysy: protetické *v-* (např. 5 *von*; 20 *vo louki*; 29 *vopčas*; 30 *votpracovat*; 35 *vo tom*; 44 *vobilí*; 46 *z vorné púdi*; 47 *vosum*; 53 *vobilí*; 55 *vobživa*; 57 *vono*; 83 *vodvděčili*; 90 *vopčas*; 97 *vobejít*; 102 *vodemčeli*; 104 *vod tetek*; 107 *vobje dvje*; 108 *vot toho, vot*; 112 *voralo*; 114 *vosumašedesátim*; 124 *vopstoupili*; 141 *povopravili*; 155 *ve vosmej*; 159 *ve vokně*; jen zřídka proteze chybí: 32, 35 *na opci*; 43 *osumnást*; 127 *ohař*), diftongizaci *y > ej* (např. 4 *vejďelek*; 54 *tejden*; 60 *nezbejval*; 107 *tejdnú*; bez diftongizace jen výjimečné doklady: 50 *vínosni*; 167 *visadek*), úžení *é > í* (2 *takoví kouzelní*; 58 *takoví partizánské války*; 104 *spolíhali*; 117 *spolíhat*), zčásti absenci slabičného *-l* v činném přičestí m. sg. (9 *řek*; 78 *nemoh*; 82 *sem nemoch*; 126 *lap*; 126 *dones*; ale 31 *zdrhl*; 99 *zdřiml*; 122 *nesl*; 123 *donesl*; 158 *nebouchl*; 159 *utekl*; 164 *prdl*). Kolísání zaznamenáváme u většiny dalších jevů: předpona *ňe-/ne-* (např. 166 *negde, negdo*; 169 *ňegde něco*; 169 *ňečemu*), provedení přehlásek a jejich absence (15 *s koňema*; 28 *jednoho koňa*; 32 *přez otca*; 84 *ned'ela*; 122 *nese zajíca*; 124 *schod'il zajíca*; 136 *ledňica*; 149 *naša máma*), asimilace ve skupině *sh-, se-* (většinou moravská: 22 *zháňet*; 32 *zehnali*; 128 *zežrali*; avšak 124 *schod'il zajíca*), nikoli častý příklon k měkké deklinaci (srov. 3 *f kolchoze*; 70 *f tom kolchoze*; 90 *f kolchoze*; 123 *na skali*; 37 *ve školi*; 61 *ze školi*; 71 *koupil cihle*; 141 *ke školi*; 157–158 *ze školi*). K vyrovnání deklinací srov. též 48 *vejca*; 49 *naše pola*. Typ 2., 3. 6. sg. f. *tej mladej* u M13 převažuje: 36 *s té štírlatej*; 50 *na takovej Hrdej*; 63 *s tej vojni*; 69 *vod zemňed'elskej správi*; 101 *do tej chalupi*; 106 *po jednej noze*; 111 *Vot tej pátej šestej třídí*; 130 *F každej chalupje*. Zájmeno *ten* v nepřímých pádech plurálu má většinou *t-* (10 *tech řisíc*; 51 *na tech kopečkách*; 83 *tech deset lidí*; 96 *s tech tringeltú*; 103 *s řema dárkama*; 108 *vot tech deseti*; 118 *s tema Vírskejma*; 139 *taji tech se hromadu*; 174 *tech udavačú*). Na příslušnost k části Moravy ukazuje *o-*kmenová koncovka 2. p. sg. neživotných substantiv v 141 *vod mosta*. Stejně jako na Moravě se rozlišuje rod v 1. p. pl. m. (115 *lidí dobří*; 168 *kteří*; 168 *kteří*). Uchovává se důsledně skupina *stř-* (161 *střilel*; 166 *zastřelili*; 175 *zastřelili*). Lokální úzus ukazuje skloňování místních jmen 14 *f Kuřimně*; 130 *ve Víře*; 26 *do Kuřima*. Za nářeční lze považovat podoby *vostat, okazovat*: 15 *vostat*; 26 *vostane*; 91 *vostalo*; 138 *vostal*; 142 *vostalo*; 160 *okazoval* a adverbium 82 *zasejk*. Často se krátí vysoké vokály.

Mluvčí M14

Mluvčí M14, vysokoškolsky vzdělaná, zachovává relativně málo celočešských a českomoravských rysů. Má dokonce někdy spisovnou shodu u neuter (75 *bramborova jídla*;

83 *jídla, která*; 119 *ta vajíčka*; 120 *vajíčka nějaká*; 146 *bila kamna*; 155 *ta kamna*; 174–175 *kerí .. d'acka*), blízkost ke spisovné češtině ukazují také další tvary: 141 *mezi jako těmi dvjema křídli*; 203 *s toho obrofskeho srázu*; 125 *před Vánocemi*; 79–80 *mliko bivalo dobré*, 33 *ťemi marmeládami*, 34, 91 *pamatuji*. Nikdy se nevyskytuje typ *tej mladej*, řídce je naopak doloženo úženi *é > í > i* (1 *f současné dobje*; 28–29 *do té, do te chalupi*; 103 *f te fabrince*; 123 *ot takové lidové umňelkiňe*; 124 [od] *ňáke*; 144 *f té jedné pulce*; 146 *f každé tříďe*; 152 *v jiní dobje*; 155 *do té učebni*; 160–161 *na konci té, na konci té naši tříďi*; 162 *s té tříďi*; 164 *na ti verand'e*; 182 *f takové paland'e*). Zájmeno *ten* má v plurálu pouze spisovné tvary (33 *ťemi marmeládami*; 51 *s ťech oklešťkú*; 80 *s ťech brambor*; 104 *f ťech fabrikach*; 105 *do ťech devadesátejch*; 126 *teda ťech, hodňe ťech ozdop*; 133 *s ťech korálkú*; 148 *do ťe, do ťech kamen*). Spisovné tvary převažují také v činném přičestí (41 *donesl*; 120 *dvakrát donesl*; 160 *nakopl*; 178 *vitahl*; 189 *voplach*; 189 *voplách*; 193 *vitách*), substantiva se nepřiklánějí k měkkým vzorům (3 *do školi*; 3 *ze školi*; 49 *do pusi*; 115 *soupsi* atd.), jen zcela výjimečně jsou doloženy nepřehlasované tvary, srov. 36 *pamatuju*; 174 *s ňou*, proti 43 *ta slepice*; 59 *v ned'eli* ad. Objevuje se ovšem zřídka *šč* (*ešče*), moravská krátkost (32 *lipa*; 76 *misa*), předpona s depalatalizací (93 *neco*). Dialektismy se nevyskytují. U hlavních celočeských rysů jsou často doloženy podoby shodné se spisovnou češtinou (o *l*-ovém přičestí viz výše), například u protetického *v-* se často objevují podoby bez proteze (srov. 8 *otec*; 11 *vot strejdi*; 14 *von se otst'ehoval*; 18–19 *o kozi nebo o husi*; 20 *obilí*; 30 *obracela*; 42 *osum*; 31 *ostružiňi*; 38 *to sem vop... [vopravdu]*; 47 *opchodu*; 48 *ot te dobi*; 57 *otpoledne*; 60 *vona* [citace]; 61 *ono*; 77 *opčas*; 84 *otpor*; 86 *Von*; 86 *von*; 93 *vopčas*; 97 *obrofskou*; 101 *ořechi*; 108 *običejnou*; 108 *oblečeňi*; 110 *opláceli*; 122 *do osmé*; 151 *von*; 153 *vopravdu*; 157 *von*; 173, 178 *vot*; 174 *Voňi*; 177, 178 *vod*; 180 *vokna*; 180 *vono* ad.), podobně často si konkurují také podoby s úžením a bez něho, někdy je původní *é* zkráceno (1 *to bilo určít'e jiné*; 10 *rúzná alotrija*; 19 *posečené pole*; 22 *to teda nebilo zrovna příjemné*; 25 *takoví seče*; 28 *f padesátem šestem*; 39 *kolem te čtyřicitki*; 42 *v mím živoťe*; 44 *mlíko*; 48 *ot te dobi*; 51 *na různé spusobi*; 52 *polěfka*; 54 *svlíknu*; 54 *polifku*; 66 *dvakrát teplí večěře*; 70 *bramborove pekáčki*; 72 *bramboroví knedliki*; 73–74 *ovocné knedliki ned'elám bramborové, že jo, d'elám tvarohové*; 92 *převlékli*; 96 *v bilim*; 100 *ňeco takoviho*; 117 *pečivo jinak bilo draží*; 186 *přelízal*) a podobně je tomu u diftongizace *ý > ej* (7, 9, 24 *bivala*; 25 *bivali*; 25 *bivalo*; 34 *lístkovi systém*; 42 *bít*; 54 *bivalo*; 56 *celej*; 59 *Celej tejden* [citace]; 66 *každej*; 76 *brambor horkejch*; 77 *dobrej sejr*; 93 *víprask*; 96 *takovej*; 106 *velkí čtenář*; 190 *tejden*. shodu spíše s moravskými a severovýchodočeskými dialekty ukazuje *-s* pro 2. sg. préterita (6 *tos mňela podobňe*). Hojně je doloženo krácení

vysokých vokálů.

Mluvčí M15

Mluvčí M15 zachovává hlavní rysy celočeské a českomoravské, řada jevů je nářečně příznaková (dloužení adverbia: 7 *večír*; rotacismus 7 *purem*; protetické h: 49 *hasfaltka*, délka u číslovky *dva*: 23 *dvá takoví pořísci*; 86 *aspoň dvá*; nominativ-akuzativ: 56 *šel pro naši dom*; 209 *vipravit kluci do školi*), lexém *ostat* (16 *zvostat*; 18 *zvostala*; 96, 104 dvakrát, 108 *zvostat*; 106, 108, 113 *zvostala*; 135 *zvostalo*; 185 *nezvostanu*; 227 *zvostávali*), tvary *tech* apod. (75 *na tech loktech*; 95 *vot tech*; 131–132 *vot tech púl šestej*). Z hlavní celočeských rysů je běžně doloženo protetické *v-* (1 *vosum*; 3 *vostatní*; 4 *vo jedenást*; 6 *období*; 8 *vobčas*; 25 *voni*; 26 *vopčas*; 46 *na vokně*; 55 *votřes mosku*; 56 *vopodál*; 62 *votřes*; 64, 65 *vošetřil*; 66 *vovázaní*; 67 *nevohnula*; 93 *vodřela*; 111 *votchovna* ad.; avšak 20 *okresní*; 29 *oňi*), diftongizace *y > ej* (7 *celej*; 10 *z bílejma*; 17 *tejden*; 20 *bejt*; 25 *bejt*; 33 *d'ědinskejma*; vedle toho 21 *národni víbor*; 48 *víleře*; 152, 157 *víboru*), úžení *é > í* (18 *do Novího Mňesta*; 28 *z děckího domova*; 64 *takovej starej pán, takovej thust'oučkej*; jednou též po sykavce: 124 *vozejki*). Se severovýchodočeskou skupinou jsou do jisté míry zachovávány 2., 3., 6. p. sg. f. typu *tej dobrej* (15 *té práce*; 18 *Vot šesté třídí*; 20 *vot sedmé třídí*; 34 *do páté třídí*; 43 *do Volešnej*; 51 *k Volešné*; 56 *z Volešnej*; 77 *do tej mňeščanki*; 81 *f té dobje*; 82 *do té páté*; 82 *do té dobi*; 90 *k Nové Fsi*; 90–91 *s takovej meze*; 92 *k Olešnej*; 96 *f osmé tříd'e*; 111 *do té Volešné*; 129 *vo púl šestej*; 131–132 *vot tech púl šestej*; 142 *do té hospodi*; 176 *té jedné*; 198–199 *do tej práce*; 211 *vo pul sedmej*; 214 *vot šestej*; 224 *do té dobi*). S moravskými nářečími spojují M15 časté doklady na neprovedené přehlásky (srov. 1 *jedna svjetnice*; 1 *z rodičema*; 13 *Zahradnicu*; 49 *silnica*; 69 *na injekcu*; 80, 89, 100, 156 *ju*; 113, 119 *práca*; 128, 137, 166 *prácu*), několik případů příklonu k měkké deklinaci (srov. 10 *ve škole*; 37 *do školi*; 74 *do puse*; 117 *pási*; 178 *v lesi*; 193, 194 *lisi*; 212 *ke školi*; 95 *po nose*), skupina *šč* (např. 32 *ešče*; 80 *mohli mít ešče ešče ešče možná...*), morf *-s* (130 *dvakrát muselas*), *aji* (75 *aji*; 89 *Aji*) a doklady moravské asimilace ve skupině *sh-* (118 *zhrabovat*; 137 *zháňela*; 138, 144 *zháňet*). M15 používá v lokálu méně očekávaný tvar *Žďáru* (20 *ve Žďáru*; 146 *ve Žďáru*). Stejně jako u dalších mluvčích je hojně doloženo krácení vysokých vokálů.

V. ZÁVĚR

Cílem naší práce bylo popsat v hlavních rysech stav hláskosloví a tvarosloví nářečí ve Víru (výsledky rozboru syntaktické roviny jsme vzhledem k nedostatku charakteristických rysů v práci neprezentovali), a to u nejstarší generace, tj. mluvčích nad 65 let. Materiálovou bázi tvořilo 455 minut nahrávek získaných metodou polořízeného rozhovoru s 15 mluvčími (8 muži, 7 ženami), od každého informátora byl získán audiomateriál v trvání cca 30 minut. Byly sledovány charakteristické českomoravské jevy; jejich absolutní četnost byla v některých případech vhodná i pro statistická ověření, na jejichž základě můžeme popsat dnešní stav nářečí u nejstarší generace a porovnat ho se stavem zachyceným ve starších dílech Běličových, Utěšeného a v ČJA.

V teoretické části práce (kap. II) jsme podali charakteristiku obce Vír, stručně definovali termíny, srovnali dosavadní vymezení českomoravské nářeční oblasti a repertoár jejích charakteristických rysů se zřetelem ke žďársko-bystřickému okrajovému úseku a nastínili dřívější dialektologické bádání o Víru. Druhá, praktická část (kap. III) představuje vlastní výzkum (tj. způsob sběru materiálu, jeho proporce, zpracování, stručné charakteristiky jednotlivých informátorů) a vybrané výsledky rozboru hláskoslovných a tvaroslovných jevů, a to ve dvou skupinách: kvantifikované jevy (kap. III.3) a nekvantifikované a nezachycené jevy (III.4). Přílohy (kap. VI) obsahují vzor informovaného souhlasu, doprovodného dotazníku a ukázky přepisu.

Výsledky našeho výzkumu potvrzují tyto skutečnosti: Za prvé, nivelizace nářečí i u nejstarší generace značně postoupila. Nebyl zachycen žádný doklad na charakteristické rysy okrajového úseku žďársko-bystřického, které uvádí EŠČ, 2002, s. 396, tj. tyto nivelizační nejhroženější rysy byly už setřeny. Z rysů jednotlivých úseků uvedených Utěšeným v publikaci Lamprecht a kol., 1976, s. 130, se nedůsledně vyskytuje pouze „moravská“ asimilace typu *tag vid'íš*. Nebyly zachyceny ani některé rysy celočeskomoravské, které bychom mohli vzhledem k zastoupení jiných rysů očekávat, například infinitiv *obrat'et, hád'et* (je doloženo jen *vobracet, viházet*), tvary typu *chcel*, jen ojediněle bylo zachyceno protetické *h-*. Jen v malé míře se objevila složená deklinace u zájmen typu *tejch, tejm, tejma*. Přítomnost, či nepřítomnost dalších rysů nemůžeme potvrdit vzhledem k absenci dokladů (např. imperativy na *-ime, -ite* v 1. či 2. os. pl. u sloves majících ve 2. os. sg. zakončení na *-i*).

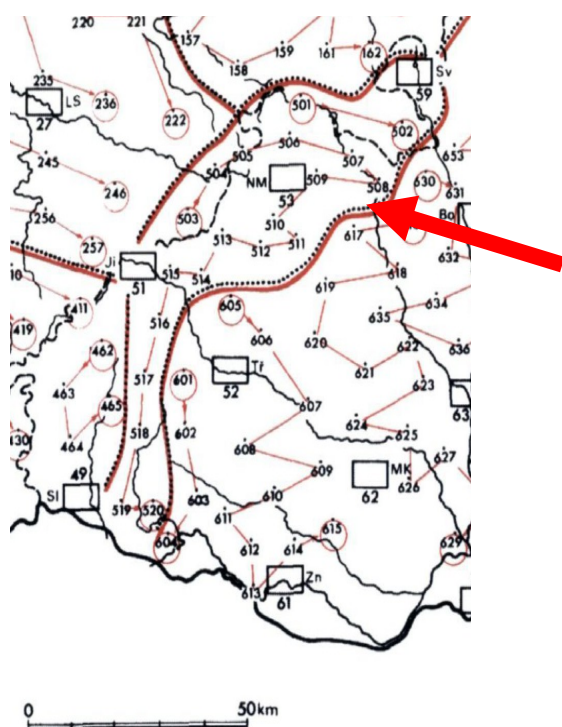
Za druhé, dobře doložena je postupnost přechodu mezi českými nářečími v užším

smyslu a středomoravskými nářečnými. Připomínáme, že Vír, jak ukazuje i mapa 2 níže, leží na samém východním okraji českomoravské nářeční skupiny, a to v severním, žďársko-bystřickém úseku. Podle předpokladů vyplývajících z formulace Utěšeného (Lamprecht a kol., 1976, s. 128) o přibývání moravských rysů na české nářeční základně jsou ve vírském nářečí ještě hojně zastoupeny rysy celočeské (např. diftongizace $y > ej$, úžení $é > í$, protetické $v-$; téměř vůbec se však nevyskytuje $ou-$), společné se středomoravskými nářečnými, případně jen jejich západní částí (ve středomoravských nářečích ovšem proběhly navazující změny, a to $ej > é$, $í > i$), rysy severovýchodočeské a rysy středomoravské. Z celočeských rysů ve Víru zeměpisně vyhasínajících je třeba zmínit l -ové přičestí v typu *nesl* (kap. III.3.9). Dále jsou u nejstarší vírské generace dosud dobře doloženy některé doznívající rysy primárně severovýchodočeské jako nominativ-akuzativ (kap. III.3.6), velmi časté krácení vysokých vokálů v nepřízvučných slabikách (ve středomoravských nářečích jsou důsledně zkráceny) nebo emfatické dloužení středových samohlásek (typ *póle*, kap. III.3.4.2.1). Ve všech těchto doznívajících případech – odhlédnuto od krácení – nicméně převažuje stav shodný se středomoravskými nářečnými. K původním rysům žďársko-bystřického úseku patří také velmi dobře doložená koncovka $-ej$ v genitivu, dativu a lokálu sg. f. (*o dobrej*, srov. ČJA, 2002, s. 307, 309), společná s východní částí severovýchodočeské nářeční skupiny.

Velmi sporadicky se naopak objevují dokonce rysy očekávané spíše v jihozápadočeské oblasti českomoravských nářečí jako výslovnost původní skupiny *mě* jako [mje] (srov. Utěšený, 1960, s. 180), tvrdá zájmenná deklinace pronomina *on, nic* (*vo ňom, vo ničom* – je to však ve shodě s ostrůvkem tohoto výskytu v severní části českomoravských nářečí, srov. ČJA, 2002, s. 356) a rotacismus (*purem*, srov. ČJA, 2005, s. 453). S jihozápadočeskou skupinou spojuje Vír také sporadicky doložený nářeční archaismus, jenž je ovšem ve Víru náležitý, jak ukazuje ostrůvek výskytu této podoby v ČJA (2002, s. 153), a to koncovka $-í$ v typu *klucí, všecí*, srov. *fšecí tří* (M1/62). Jiným nářečním archaismem, který jsme v nahrávkách zachytili, je dativ plurálu maskulin $-om$; podle Kloferové (2008, s. 163) se vyskytuje velmi vzácně, ale např. náš informátor M1 užil tuto koncovku desetkrát a vyskytla se také u některých dalších informátorů (M9, M10, M12).

Vzhledem k poloze Víru nepřekvapuje velmi hojně zastoupení rysů shodných s nářečnými moravskými, zejména středomoravskými. Za rys shodný s moravskými nářečnými je třeba považovat hojně doložené případy moravské krátkosti (kap. III.3.4.1), skupiny $šč$, příklonného pohyblivého morfu $-s$ pro 2. sg. préterita (zde je situace složitější, je doložen zčásti i v Čechách), podoby spony *su* v 1. sg. přítomnosti, absence přehlásek $'a > ě (> e)$, $'u > í$,

a příklonu substantiv *-s(a)*, *-z(a)*, *-l(a)* k měkké deklinaci, lze sem zčásti přiřadit také depalatalizované předpony *ne-* (*nejak*; kap. III.3.6). V menšině jsou, jak zjistila i Kloferová (2008, s. 162), středomoravské monoftongy *é*, *ó* (v našich nahrávkách jen se objevují zcela výjimečně: M4/127–128 *tó palicou*, M11/61 *domki só otočení*). Společným rysem se západní Moravou jsou *o*-kmenové koncovky v genitivu sg. neživotných maskulin (*u stola*; *do hrnka* apod.), nářeční jsou také lokály sg. *-e* jako *po šmerkustě* (M1/11), *f Kuřimně* (M4/86), srov. Kloferová, 2008, s. 163.

Mapa 2: Poloha Víru na okraji českomoravské nářeční skupiny. Mapa převzata z ČJA (1992, I. díl, s. 41)

Poměr zjištěných konkurenčních podob u častěji zastoupených sledovaných jevů v mluvě vírské nejstarší generace představuje tabulka 16. Jevy jsou prezentovány podle procentuálního zastoupení přibývajících moravských rysů (do tabulky zařazujeme i 3. pl. prézentu vzoru *sázet* a některých atematických sloves, ačkoli v tomto případě jde o nářeční rys žďársko-bystrického úseku, shodný s některými částmi jihozápadočeských nářečí). Stupně stínování odlišují frekvenční pásma (0–33 %, 34–66 %, 67–100 %).

jev	konkurence	poměr	procento	poznámka
2. sg. préterita	-s : (j)si	19 : 0	100,0 %	
3. pl. prézentu -í u vzoru <i>sázet</i> a některých atematických sloves	-í : -ejí/-ijou	36 : 1	97,3 %	nejtypičtější samostatný rys žďársko-bystrického úseku, srov. Kloferová, 2008, s. 163
moravská krátkost	<i>rana</i> : <i>rána</i> , <i>bit</i> : <i>bít</i> apod.	65 : 4	94,2 %	souhrnný počet za kap. III.3.4.1.1 a III.3.4.1.2
1. sg. préz. spony <i>býti</i>	<i>su</i> : <i>sem</i>	28 : 4	87,5 %	ke konkurenci (<i>nej</i>) <i>seš</i> : (<i>ne</i>) <i>jsi</i> viz III.3.2
nominativ-akuzativ pl. životných maskulin	<i>vid'el králíki</i> : <i>králíci</i> ad.	30 : 8	78,9 %	
zachování -l v sg. m. v přičestí minulém	<i>nesl</i> : <i>nes</i> ad.	99 : 41	70,7 %	
skupina <i>šč/šť'</i>	<i>šč</i> : <i>šť'</i>	203 : 140	59,2 %	lexikalizuje se zejména podoba (<i>j</i>) <i>ešče</i> , v souboru ostatních slov převažuje celkově <i>šť'</i> , viz III.3.1
přehláska 'a > ě (> e), 'u > i v koncovkách substantiv	<i>otca</i> : <i>otce</i> , <i>šaržu</i> : <i>šarži</i> apod.	110 : 95	53,7 %	signifikantní rozdíl mezi jednotlivými přehláskami, viz III.3.7
genitiv, dativ, lokál sg. f. tvrdého adjektivního skloňování -ej	<i>té</i> / <i>te</i> / <i>ti</i> <i>mladé</i> / <i>e</i> / <i>i</i> apod. : <i>tej</i> <i>mladej</i>	99 : 126	40,0 %	sledován ústup nářečního rysu, nikoli obecněčeská/moravská příslušnost konkurenčních koncovek
měkká deklinace substantiv na -s(a), -z(a), -l(a)	<i>do škole</i> : <i>školi</i> ad.	31 : 133	18,9 %	
emfatické dloužení středových samohlásek u adverbii	<i>nahoru</i> : <i>nahóru</i> ad.	6 : 60	10,0 %	
depalatalizace předpony <i>ňe-</i> u zájmen ad.	<i>negdo</i> : <i>ňegdo</i> , <i>nejak</i> : <i>ňějak/ňák</i> apod.	36 : 471	7,1 %	

Tabulka 16: poměr podob vybraných sledovaných jevů

Ze sledovaných rysů prezentovaných v tabulce se jako nejdůsledněji zachovávaný jeví 2. sg. préterita -s (*byls*) a 3. pl. IV. třídy na -í (*bidlí*, *snáší*), moravská krátkost (na její dobré zachování upozorňuje i Kloferová, 2008, s. 162), spona *su*, původní podoba akuzativu v pl. m. a slabičné -l v préteritu sg. m. Zhruba vyrovnaný je poměr u skupin *šč/šť'*, u provedených a neprovedených přehlásek (signifikan

tně častěji je zastoupeno nepřehlasované 'u) a konkurence mezi -ej a jinými koncovkami v 2., 3. a 6. p. sg. f. tvrdého adjektivního skloňování. Za málo zastoupené jevy v mluvě nejstarší vírské generace lze považovat měkkou deklinaci substantiv na *-s(a)*, *-z(a)*, *-l(a)* (Kloferová, 2008, s. 162, ji zaznamenala právě jen u nejstarší generace), emfatické dloužení u adverbíí a depalatalizaci předpony *ñe-* u zájmen, zájmenných adverbíí a zájmenných číslovek.

Navazující výzkumy by měly prověřit stav běžné mluvy ve Víru u dalších generací, zohlednit přitom sociolingvistické proměnné, zaměřit se na další roviny, zejména rovinu lexikální, a doplnit náš rozbor o jevy, které jsme vzhledem k malé četnosti podrobněji nekomentovali.

VI. LITERATURA

VI.1 Citovaná literatura

- BALHAR, Jan et al. *Český jazykový atlas*. Díl 1–5, Dodatky. Praha: Academia, 1992–2011.
- BARTOŠ, František. *Dialektologie moravská*. Díl 1–2. Brno: Matice moravská, 1886–1895.
- BĚLIČ, Jaromír. K české dialektologické terminologii. *Slovo a slovesnost*, 1972, roč. 33, č. 2, s. 169–172. Dostupné také z WWW: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2165>.
- BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1972.
- BĚLIČ, Jaromír. *Přehled nářečí českého jazyka*. Praha: Univerzita Karlova, 1988.
- HAVRÁNEK, Bohuslav. Nářečí česká. *Československá vlastivěda III*. Praha: Sfinx, 1934, s. 84–218.
- HENDL, Jan. *Přehled statistických metod zpracování dat*. Praha: Portál, 2004.
- CHLOUPEK, Jan. *Aspekty dialektu*. Brno: Universita E. Purkyně v Brně, 1971.
- CHROMÝ, Jan. *Práce s empirickými daty*. Praha: Karolinum, 2014.
- JANČÁK, Pavel. *K jazykovězeměpisné charakteristice česko-moravských a česko-slezských protikladů v slovní zásobě*. Naše řeč, 2001, roč. 84, č. 4, s. 175–183.
- KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.
- KLOFEROVÁ, Stanislava. Nářečí. In: ONDRÁČKOVÁ, Milada; STALMACH, Ladislav (eds.). *Vír v údolí Svatky*. Vír: Obec Vír, 2008, s. 160–164.
- KOMÁREK, Miroslav. Slavomír Utěšený šedesátníkem. *Naše řeč*, 1985, roč. 68, č. 4, s. 209–212. Dostupné také z WWW: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6567>.
- LAMPRECHT, Arnošt a kol. *České nářeční texty*. Praha: SPN, 1976.
- ONDRÁČKOVÁ, Milada; STALMACH, Ladislav (eds.). *Vír v údolí Svatky*. Vír: Obec Vír, 2008.
- PETRÁČKOVÁ, Věra; KRAUS, Jiří. *Akademický slovník cizích slov: [A–Ž]*. Praha: Academia, 1998.
- Pravidla pro vědecký přepis dialektických zápisů. Zvláštní otisk *Věstníku České akademie věd a umění*, 1943, roč. 52, č. 1, s. 1–5.
- SKULINA, Josef. O šíření nářečních znaků obecně českých na hanácké území. *Slovo a slovesnost*, 1963, roč. 24, č. 3, s. 186–194. Dostupné také z WWW:

<http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=1243>.

TRÁVNÍČEK, František. *Historická mluvnice československá. Úvod, hláskosloví a tvarosloví*. Praha: Melantrich, 1935.

TRÁVNÍČEK, František. *Moravská nářečí*. Praha: Národopisná společnost československá, 1926.

UTĚŠENÝ, Slavomír. K charakteristice přechodné nářeční oblasti českomoravské a východočeské. *Naše řeč*, 1954, roč. 37, č. 9–10, s. 280–292.

UTĚŠENÝ, Slavomír. *Nářečí přechodného pásu česko-moravského. Hláskosloví*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960.

UTĚŠENÝ, Slavomír. O dnešním stavu hranice typu kaše // kaša v přechodné oblasti českých nářečí jihovýchodních. *Naše řeč*, 1953, roč. 36, č. 3–4, s. 91–97.

VEČERKA, Radoslav. *Jazyky v komparaci 2*. Praha: Euroslavica, 2009.

VI.2 Prostudovaná literatura

BĚLIČ, Jaromír. Názvy základních nářečních skupin českého jazyka. *Slovo a slovesnost*, 1973, roč. 34, č. 2, s. 134–137. Dostupné také z WWW: <<http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3951>>.

CUŘÍN, František. Nový souhrnný pohled na česká nářečí. *Naše řeč*, 1973, roč. 56, č. 4, s. 185–188. Dostupné také z WWW: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5706>>.

JAKLOVÁ, Alena. K současnému stavu chodského nářečí z hlediska sociolingvistického I. *Naše řeč*, 1997, roč. 80, č. 2, s. 64–72. Dostupné také z WWW: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7362#_ftnref1>.

UTĚŠENÝ, Slavomír. Dnešní vývojový stav nářečí v okrese poličském ve východních Čechách. *Naše řeč*, 1956, roč. 39, č. 5–6, s. 146–158. Dostupné také z WWW: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4488#_ftnref8>.

VYSKOČILOVÁ, Karolína. *Syntaktická analýza projevů českých mluvčích v rumunském Banátu*. Praha: FF UK, 2014 [nepublikovaná bakalářská práce]. Dostupné také z WWW: <<https://is.cuni.cz/webapps/zp/detail/108671/>>.

ZIKÁNOVÁ, Šárka. *Slovosled ve starší češtině (1500–1620): Postavení syntetického přísudku*

ve větě hlavní. Disertační práce obhájená na FF UK v říjnu 2006. Dostupné také z WWW: <<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/24715>>.

VI.3 Elektronické zdroje

<<http://portal.matematickabiologie.cz>> [citováno ze dne 8. 6. 2016].

Slovník spisovného jazyka českého [online]. Dostupný z WWW: <<http://ssjc.ujc.cas.cz/>>. [citováno ze dne 8. 6. 2016].

Veřejná databáze. Český statistický úřad. Dostupné z WWW: <<https://vdb.czso.cz>> [citováno ze dne 8. 6. 2016].

Vír v údolí Svratky. Dostupné z WWW: <<http://www.virvudolisvratky.cz/>> [citováno ze dne 8. 6. 2016].

Počet slov nahrávky:

Doplňující informace:

Svým podpisem stvrzuji, že mé výše uvedené osobní údaje mohou být zpracovány Martinou Ostrýžovou výhradně pro účely diplomové práce. Jsem si vědom/a toho, že všechny informace o mluvčích budou přísně chráněny a zakódovány tak, aby neexistovalo žádné riziko úniku dat.

Dále souhlasím s tím, že můj mluvený projev bude v diplomové práci doslova přepsán. Přepis bude přístupný v rámci webových aplikací Univerzity Karlovy v Praze. Jsem si vědom/a toho, že v diplomové práci se neobjeví mé jméno, pouze níže uvedené informace. Tento souhlas uděluji pro všechny údaje obsažené v tomto formuláři.

pohlaví.....

rok narození.....

vzdělání.....

zaměstnání.....

V..... Dne..... Podpis.....

VII.2 Ukázky přepisu

M1

Tag já bich se Vás teda zeptala na tradice ve Víru, jaké třeba ste dodržovali, gdiš ste bili jako malé d'eti a jesli ňekteré z tech tradic trvají dodnes, anebo jesli už to vimizelo. Na co si spomenete...

1. Tradice? No jak sme mi doma dodržovali napřet, to už teť neegzistuje, protože to napřet bilo
2. jinak neš dneska.

A co napříklat?

3. No copak bich řekla například... No já nevím, co mám na to říct... Tak sem mňela... Ešťe sem
4. mňela dva sourozenci a jinak sme sedávali vo Vánocích u stola, bil takle fšeckí tohle nebo ve
5. fšedni den u večere, u vobjeda, tak fšeckí d'ecká sme museli u stola... No už to není tak, no, už je
6. to jinačí.

A mňeli ste třeba na Vánoce ňejakí zláštňí zviki? Třeba teť ňegdo ješťe rozřezává japko nebo louská vořechi...

7. Jó, to sme d'elali. Pouščeli sme na lavoře, mňeli sme lavor a svíčku a vořech ten a do toho svíčku 8. a pouščeli sme... A botem sme házeli za zádách esi pudeme, kam se votočí, esi se vdáme nebo 9. vstanem doma... To sme d'elali... Na to si spominám teť, jo... To sme d'elali dicki. Copak ešče?